Tartalom

XLIX. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM

1995. OKTÓBER

FODOR ANDRÁS: Elment, végleg; Kérdés – felelet; Háborús dokumentumok 3

TORNAI JÓZSEF: Akartál engem áldozatnak; Az „őrült hülye" alliterációi; A nyár lomb-palástjában 6

ZALÁN TIBOR: A vak 9

VARGA IMRE: A fehér sík; Bontja s újul; Szélcsendje vagy; Talán csak képzelet 25

BESZÉDES ISTVÁN: Tavaszra olvashatatlan 27

KÁNTOR LAJOS: Kedd, szerda, csütörtök 29

CSEH KÁROLY: Vezeklés; Holdtölte; Rontásűző 34

MÓSER ZOLTÁN: Az ősök udvarában (A Bagolyasszonykáról, a kakukk-kisasszonykáról és egy Bagoly bácsiról) 36

TANULMÁNY

VEKERDI LÁSZLÓ: Fülep Lajos levelezése I–II. 52

ALFÖLDY JENŐ: Kálnoky László költészete 66

NÉZŐ

KABDEBÓ TAMÁS: Beszélgetés Cs. Szabó Lászlóval 77

KRITIKA

SZEKÉR ENDRE: Kabdebó Tamás: Árapály 83
KELEMEN ZOLTÁN: Versvereség – vereségvers 86
PÉTER LÁSZLÓ: Kodály – nyolcvan tükörben (Így láttuk Kodályt – Bónis Ferenc emlékezésgyűjteménye) ... 89

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

IMRE LAJOS rajzai az 5., 8., 24., 33., 35., 51. és a 96. oldalon

DIÁK-MELLÉKLET

TAMÁS FERENC: Irodalmunk a középkorban

Fodor András

Elment, végleg

Még megérte az ifjabb
unoka esküvőjét.
S két nap múlva, hogy utolszor
vitték hazafelé,
nem hunyta le szemét, mint máskor,
még elgyönyörködött a fényben fürdő
nyárdéli kerteken, mezőkön,
mutatta, hol ágazik el
a Tolnába vivő út.

A rátört rosszullét előtt
még borotválkozott.
A mentőkocsiban,
a klinikai vizsgálat alatt is
tudta, mi történik vele.
Lányától így búcsúzkodott:
Én,
már nem jutok ki innen.

S ki hatvan évig volt
a szenvedők istápja, kínok
türelmes ütközője,
a végső órákban saját
irtózatát nem tudta visszafogni.
A rácsos ágyat tépve ordította:
– Gyalázat! Inkább öljenek meg!

Elment végleg, de itt maradt
tárgyai közt még egyre látom,
ahogy elnézést kérve, biztos
támpontokat keresve vonszolódik,
görbén, maradozó, majd gyorsuló
léptekkel, mindig ugyanúgy,
csipetnyi öniróniás
derűvel, amiért
az összeroskadás előtt,
az ajtó kilincsét megint
sikerült jól elkapnia.

Kérdés – felelet

Kihűlhet-e a szerelem
bizalmunk egymásra huzott
takarója alatt,
vagy mit a két test
közös lüktetése
kilobbant s visszakap,
idegeink erében
zsibongva mindig megmarad?

Jussak akárhová, agyamból
hulljon ki bár a legszebb
emlékek szirma, bármi
romlás alatt se szégyellje magát
a hozzád mozdulás
epedő tiszta kínja,
az el nem oltható
örökös szomjuság.

Háborús dokumentumok

Milyen könnyen becsapható a szem!
Az utólag kiszínezett
filmek jelenidejűvé
varázsolják a fekete-fehérbe
dermesztett régi képeket.
Csapatok vonulása, magabízó
fiatal arcok, és
a torpanó, a folyton visszahulló
remény, az örökös
kín, vér, szorongás, megaláztatás.
Akár az esti hírekből, körém
zúdul a bombaverte London.
Tűzoltók, rendőrök, romok
közt tiblábolva itt is, ott is
Winston kiütköző konok feje...

Galland őrnagy (még mindig él?!)
nyilatkozik,
dicséri fennen Mölders barátját.
Kérdik az angol vadászrepülőket:
– Nagyon gyűlölték őket?
– Nem. Dühösek voltunk.

(Kár, hogy nem érem meg: a mai
tizenkét évesek, kétezerharminckilencben
milyen lapokat húznak majd ki
a most megélt idő
kavargó kártyapaklijából...)

S végül az ardenneki harcok.
Hallom a híreket
a front mögötti, eldugott,
utolsó, még beszélő
buzsáki rádióból.

Aztán a győzelem!
Hová lett
a küzdelem tisztító szenvedése?
A fogyhatatlannak ígért
szabadító lélegzet mámora?

TORNAI JÓZSEF

Akartál engem áldozatnak

Zuhanjon rám az iszonyat,
kezedbe adom magamat,
istenem, istenem!

Te voltál jó és gonosz hozzám,
csókokkal széttépő oroszlán:
förtelem, förtelem.

Akartál engem áldozatnak,
mióta korbácsos napom vagy,
éjszakám, éjszakám!

Fogadd el húsom rettegését,
te legpuhább testvéri mélység:
kő-magány, kő-magány.

Az „őrült hülye" alliterációi

Ágyékod árnyéka
reggeli rétemen,
lelked legelészve
lépked a lépemen.

Éveim élesztik
ázott madár ágyad,
körözve keresem
négylevelű szádat.

Istenem igézett
szívedből száz szirmot,
köt hűvös hahotád
keblemre két kígyót.

Követem kezedet
három havas hágón,
pünkösdi patakban
csiklódat csodálom.

Hüvelyed hajlítom
nyelvedet nyüstölve,
ajkad aranyozva,
szépséged szürcsölve.

Nyerítek nyakadon,
szemedből szót szülök,
térded terítem, én,
köldöködön kölyök.

Hangodon hintázva,
fejed formázhatom,
combod közt cicegve
csípőid csókolom.

Cicid cigarettám,
vágyad vadvirágom,
füled finomabb fánk,
mint a szőr macskámon.

Hajnal harangjára
énemig érkezel,
kéményed kedvéből
füstömre füst felel.

Arcod ajnározza
tetovált tenyerem,
hónaljad horhosán
tulipánfa terem.

Százszoros szomjaddal
vidítod vesszőmet,
sikoltozol, hogyha
végigúszom völgyed.

Éjfél édenkertjén
idődd ide-lobban,
muzsikál a múltad
termékeny titkodban.

Emel ettől erőm
bőröd bálványozni,
kanca-királynőmet
dicsérve dadogni.

A nyár lomb-palástjában

A nyár lomb-palástjában,
te vagy a kék virágban,
a körbe-zárult kertben
te vagy a gyíkfejekben.

A nyári zöld-homályban,
párás levél-szoknyában
emelkedik a tenger,
tenger? micsoda tenger?
Partra hajít, halott vagy,
a fák lábad benőtték,
a derekad benőtték,
válladdal elforognak.

A nyár zöld-rohamában,
a zölddé-olvadásban
világ-önkívületben,
te vagy az Ismeretlen.

ZALÁN TIBOR

A vak

Hangok:

II. (VAK) BÉLA
ILONA, II. Béla felesége
ÁLMOS, II. Béla apja
II. ISTVÁN
KÁLMÁN, II. István apja
ADELHAID, II. Béla nővére
KRÓNIKASZERZŐ II. Béla udvarában
APÁT a pécsváradi Szent Benedek monostorban
PRÉPOST a dömösi prépostságban
MEGVAKÍTÓ
HÍRHOZÓ
FŐURAK, SZAJHÁK, SZOLGÁK

Játszódik II. Béla udvarában, a meghamisított krónikákban és a király emlékezetében

1. Trónterem

(II. Béla, Ilona és a krónikás – Kálmán és a gyermek István)

KRÓNIKÁS István király pedig lelkének indulatosságában sok rosszat cselekedett, amit nem kellett volna.

ILONA Tedd hozzá, hogy második. A végén összekeverik amazzal. Nem vagy még fáradt?

II. BÉLA Álmos vagyunk.

ILONA Nem, te nem Álmos vagy. Te Béla vagy. Ezt mindig elfelejted. Apád volt Álmos. Te soha nem lehetsz álmos.

II. BÉLA A francba veled, szerb némber. Tudjuk, igaz, mi csak Béla vagyunk. Béla, a második. Béla, *a vak*.

ILONA Béla *a király*. Béla *nem* Álmos. Nem is lesz soha. II. Béla. Magyarok királya.

II. BÉLA Agyarak királya. Így becéznek a hátunk mögött. Süket azért nem vagyunk, még ha vakok is. Vagy talán szarvak királya? Kell mindig emlékeztetned erre minket?

ILONA Mire? A vakságodra, apádra vagy a másodikságodra?

II. BÉLA Vak ember nem lehet király.

ILONA Itt vagyok én szemednek, jó felség. S tudhatod, én mindent látok. Egyek vagyunk mi ketten, nem? S többek vagyunk, mint bárki előttünk a trónon.
Haladhatunk tovább a krónikával?

II. BÉLA Csak isten szeme lát mindent. De lehet, *vak ő is*.

ILONA Ne káromold istent, pogány!

II. BÉLA Isten, isten... hol volt az isten, amikor...

ILONA Már megint kezded? Haladjunk a krónikával. Hol tartunk, krónikás?

Készült a Rádiószínház *Magyar királyok* című pályázatára.

KRÓNIKÁS A koronázásnál.

II. BÉLA Melyiknél? Attól függ, melyiknél. Neki kettő is volt...

ILONA Neked egy is elég, király.

II. BÉLA Melyik koronázásnál tartunk, ugass már!

KRÓNIKÁS Az elsőnél, felség. 1105.

ILONA Úgy írtad át, ahogy kértelek rá?

KRÓNIKÁS Minden a parancs szerint történt.

II. BÉLA Adtál a szemetek pofájának?

KRÓNIKÁS Adtam, felség.

KÁLMÁN *Istvánkát akarjuk látni.*

SZOLGA *Máris hozom... hozom is... itt is van.*

II. ISTVÁN *Papa, hadd játszódjam az aranyalmával!*

KÁLMÁN *Majd játszhatsz eleget. Az egész alma a tiéd lesz. Majd ha megérik. Most még zöld.*

II. ISTVÁN *Az enyém lesz?*

KÁLMÁN *A tiéd, bizony, a tiéd.*

II. ISTVÁN *És a Lacika? Hiszen ikrek lennénk. Ő nem kap belőle? Ő is szereti az almát.*

KÁLMÁN *Majd adsz neki Szabolcsban egy almáskertet. De akár kettőt is adhatsz.*

II. ISTVÁN *Csak egyet kap a Lacika. Én irigy vagyok. Ezt fogják majd írni rólam a krónikaírók. Hogy irigy. De akkor mi lesz, papa, ha nem lesz elég a Lacikának az az egy almáskert? Márpedig én nem adok neki kettőt.*

KÁLMÁN *Akkor legfeljebb a Lacikát kivégezteted. Egyébként a korona is a tied lesz. Na, ne nyúlkálj, még nem adjuk oda. Majd megkapod, ha meghaltunk.*

II. ISTVÁN *Mikor fogunk meghalni, papa?*

KÁLMÁN *Mi fogunk meghalni.*

II. ISTVÁN *Ezt mondom én is. Mikor fogunk meghalni?*

KÁLMÁN *De hülye vagy, fiam. Egyedül én fogunk meghalni. Így már világosabb?*

II. ISTVÁN *Valamivel. Te fogtok meghalni. Rendben. Mikor?*

KÁLMÁN *Majd csak ezeregyszáz-tizenhatban.*

II. ISTVÁN *Sok idő van még addig?*

KÁLMÁN *Hát, ami azt illeti, elég sok. Legalább tíz év.*

II. ISTVÁN *Nem lehetne, hogy most koronáztatnál meg, kivételesen, papa!*

KÁLMÁN *Ördögöd van, épp ez jutott eszünkbe nekünk is. Na, ha már annyira akarod, legyen. A jövő héten, ha elfoglaltságaink megengedik, szépen királlyá koronáztatunk.*

II. ISTVÁN *És akkor majd együtt fogunk uralkodni, mi, meg ti, meg esetleg a Lacikák?*

KÁLMÁN *Lacika semmiképpen sem. Te pedig, megmondtuk, hogy csak akkor uralkodhatsz, ha én már meghaltunk. Ezért aztán meg ne halljunk még egyszer többes számban beszélni téged addig!*

II. ISTVÁN *Akkor meg mit ér ez az egész koronázási cirkusz? Álmos vagyok...*

KÁLMÁN *Kusti! A nagybátyád az Álmos. Éppen őt, Álmost akarjuk kitúrni a hatalomból, te eszetlen. A legfontosabb, hogy légy mindig éber, fiam, s ne akarj soha álmos lenni. Ne feledd, hogy a második István vagy.*

II. ISTVÁN *Mi az, hogy csak második István vagyok? Én az első akarok lenni. Sőt, az egyetlen.*

KÁLMÁN *Az nem lehet. Ugyanis már volt egy első.*

II. ISTVÁN *És nem lehet két elsőnek lennie?*

KÁLMÁN *Eddig ez nem volt jellemző.*

II. ISTVÁN *Akkor te is csak második Kálmán vagy, nem?*

KÁLMÁN *Nem. Mi első Kálmán vagyunk.*

II. ISTVÁN *Kivel?*

KÁLMÁN *Egyedül vagyunk első Kálmán. Ezért aztán néha nagyon egyedül vagyunk.*

II. ISTVÁN *Rohadj meg, papa!*

KÁLMÁN *Ne beszélj így egy királlyal, mert szétrúgjuk a seggedet!*

II. ISTVÁN *Intézd el, hogy én is első lehessek!*

KÁLMÁN *Nem lehet. Mi történelem vagyunk.*

II. ISTVÁN *Hamisítsd meg a történelmet.*

KÁLMÁN *Azt nem lehet. Azt majd második vak Béla fogja...*

II. BÉLA Marha. Ezt azonnal szedd ki!

KRÓNIKÁS Bocsánat, felség, el nem képzelhetem, hogyan maradt benne...

ILONA Én azt nem tudom elképzelni, hogyan került bele.

KRÓNIKÁS Nem könnyű ám a krónikás helyzete sem, ha megjegyezhetem. Itt van ugye mindjárt a történelem. Ez a Kálmán király és ez az István király, ugye, két hírhedetten nagy bitang, gonosz parazita volt, hogy csak felséged és kedves édes apja esetére utaljak, melyet hamarosan fel fogunk dolgozni. Ám, néha a régi kódexek azt sugallják, mintha itt, ezek ketten, ugye, csak-csak csináltak volna valamit. Namármost, az ember megpróbálja az igazságot megírni róluk, kérem szépen, ahogy aztat meg tetszettek nekem mondani. De hát az igazság annyira elkülönbözik a krónikákban megírtaktól, hogy az ember belezavarodik, ugye...

II. BÉLA Elég ebből az istentelen hadovából. Azt a két mondatot kihúzogatod szépen, és kész. Nem érdekel a nyarvogásod bennünket. Folytasd, míg ki nem szúratjuk az összes szemedet!

ILONA Ne heveskedj, Béla! Ne feledd, az ember vakon lehet király, de nem lehet krónikaíró. Megvakítod itt nekem, aztán meg írhatom át magam a történelmedet...

II. BÉLA Ez igaz. De ne személyeskedjél velünk, asszonyom. Muszáj neked folyton arra emlékeztetned, hogy vak vagyunk, meg második, meg hogy Béla?

ILONA Ne érzékenykedjél, második vak Béla, inkább igyekezz számodra kedvező történelmet íratni.

II. BÉLA Íratjuk, íratjuk, asszony. Mi mást is íratnánk. Folytasd, fiam, a két sor kihagyása után!

II. ISTVÁN Hamisítsd meg a történelmet, papa! Miből áll ez neked?

KÁLMÁN Nem tudjuk, kisfiam, nekünk nem ez a sors rendeltetett. Mi nem ilyenek vagyunk.

II. ISTVÁN Tudod, hogy milyen vagy? Tőlem megtudhatod. Testalkatodra nézve hitvány, de ravasz és tanulékony, borzas, szőrös, vaksi, púpos, sánta és dadogó.

KÁLMÁN Ezt honnan veszed kurafi? Hiszen nem is látsz!

II. ISTVÁN Már miért ne látnálak? Négyévesen csak-csak lát már az ember ezt-azt.

KÁLMÁN A francba! Összekevertünk a (vak) Bélával. Ő az, akit meg fogunk majd vakítani. Ezt jegyezd meg, fiunk, hogy őt kell majd megvakítanunk, nehogy a nagy felfordulásban neked nyomjuk ki a szemedet... feltétlenül szóljál majd olyankor.

II. ISTVÁN Ki az a bak Béla?

KÁLMÁN Nem bak, hanem vak, te királyi szamár. Ráadásul, ha parancsolhatunk, zárójelbe téve mondd a vak szócskát! Ő mindazonáltal az unokatestvéred.

II. ISTVÁN És miért fogod megvakítani, papa, azt a bizonyos (vak) Bélát, hamár úgyis vak.

KÁLMÁN Vak az öreganyád.

II. ISTVÁN Őt is megvakítottad?

KÁLMÁN Te... te tényleg olyan eszméletlenül ronda vagyunk, mint ahogy azt leírtad nekünk az előbb?

II. ISTVÁN Ezt nem én mondtam. Ezt a gyerekek mondják, az udvarban.

KÁLMÁN Kik azok a gyerekek?

II. ISTVÁN Miért, papa? Csak nem akarod bántani őket?

KÁLMÁN Ellenkezőleg. Meg akarjuk őket óvni attól, hogy máskor olyan ostobaságot kövessenek el, hogy egy királyt kigúnyoljanak.

II. ISTVÁN És hogyan akarod megóvni őket?

KÁLMÁN Kivágatjuk a nyelvüket.

II. ISTVÁN De papa, te tényleg pont ilyen vagy...

KÁLMÁN Herceg, vigyázz a nyelvedre, mert még azelőtt elveszíted, hogy a fejedre tenném a koronát. És valamit

jegyezz meg! Király lehet az ember vakon, de némán soha!

II. BÉLA Ez a beszéd. Ezt már szeretjük. Az ember lehet vakon is király. De némán soha. Bölcs uralkodó ebből tanul. Életben hagyott ellenfeleinknek ezentúl kivágatjuk a nyelvét. Hanem, csak figyelj ránk jól. Ez a szép mondat nem maradhat Kálmán szájában. Tedd át valamiképpen az enyémbe. Hadd tudja meg az utókor, milyen mély gondolkodó volt ez a II. vak Béla.

2. II. Béla álmodik és emlékezik

(Álmos, a gyermek Béla, Adelhaid, Kálmán, Megvakító)

II. BÉLA *(sírdogál)* Apa! Apa, hol vagy? Apához akarok menni!

ADELHAID Apa elutazott...

II. BÉLA Hova utazott el apa?

ADELHAID Külországban tárgyal. Egy herceg oda utazik, ahova akar.

II. BÉLA Adelhaid! Én is herceg vagyok, ugye?

ADELHAID Te is herceg vagy. Csak még kicsike herceg.

II. BÉLA És én is király leszek... egyszer?

ADELHAID Nem, te nem leszel király, Béluska. Akkor lennél uralkodó, ha Kálmán királyunknak nem lenne fiúgyermeke.

II. BÉLA És Kálmán királyunknak... van... fiúgyermeke?

ADELHAID Van. Kettő is van neki. Két ikergyerek.

II. BÉLA Akkor mindkettőjükből király lesz, ugye?

ADELHAID Nem. Csak az egyikből.

II. BÉLA És a másikkal mi lesz?

ADELHAID A másik herceg marad élete végéig.

II. BÉLA Azt tudod, a király kettejük közül hogyan választja ki majd az utódját?

ADELHAID Azt nem tudja senki, hogyan választott. De már megvan a kiválasztottja. Meg is koronáztatta négyéves korában.

II. BÉLA Én már elmúltam négy. Nem volt neki túl nagy a korona?

ADELHAID De ostobácska vagy te, Bélus! És még te akarsz a magyarok királya lenni!

II. BÉLA Hogy hívják a... a... kiválasztottat? Aki király lehet...

ADELHAID Istvánnak. Második Istvánnak.

II. BÉLA És ha mégis én lennék egyszer... a király... magyarok királya... akkor én... akkor én hányadik Béla lennék?

ADELHAID A második.

II. BÉLA Csak a második? Akkor már nem is olyan nagy baj, ha nem leszek király.

ÁLMOS Király leszel, Béluska. Megígérem neked, hogy király leszel. Nagy és bölcs király.

II. BÉLA Ne mondj valótlant, atyám, hiszen Kálmán királyunknak van koronás fiúgyermeke.

ÁLMOS Majd nem lesz.

II. BÉLA Hogyan nem lesz? Meg fogod ölni Istvánt?

ÁLMOS Azt nem kötöm az orrodra, hercegecske. Azt bízd rá apádra!

II. BÉLA Apa, sokat vagy messzire... miért nem viszel magaddal engem is az útjaidra?

ÁLMOS Majd elérkezik annak is az ideje. Akkor majd viszlek.

II. BÉLA És mit csinálsz olyankor, amikor nem vagy velünk?

ÁLMOS Sok fontos emberrel beszélgetek, kisfiam. Szövetségeseket gyűjtök.

II. BÉLA Neked Kálmán királyunkkal kell szövetkezned, nem?

ÁLMOS Hát persze. De már maradj veszteg, Béla! Menj, játssz valamit. A végén tényleg megharagítasz!

II. BÉLA *(nehezen lélegzik)* Nem. Nem én voltam. Én nem akartam, felség, én nem akarok király lenni. Legyél csak te a király, és legyen majd király István, a fiad.

KÁLMÁN Látom a szemedben, kis féreg, hogy egyetlen szavad sem jön a szívedből. Hitszegő vagy, Álmos fajtájából. Hitszegő az apád is...

II. BÉLA Apa nem hitszegő. Apa szeret téged. És szeret engem is.

KÁLMÁN Az alattvalónak kötelessége szeretni a királyát.

II. BÉLA Álmos a testvéred, királyom.

KÁLMÁN Álmos is csak az egyik alattvalóm. Olyan, mint akárki más. Csak ravaszabb és veszélyesebb. Te pedig ennek az alattvalómnak a gyermeke vagy. A szolgám szolgája!

II. BÉLA Igaz. Nem vagyok méltó, hogy a sarudat megérintsem.

KÁLMÁN Hízelgésed hamis, Béla. Tudomásom van róla, hogy apáddal, azzal a veszett kutyával, együtt törtök a vesztemre.

II. BÉLA Hogyan bizonyítsam a hűségemet, király? Én még csak kisgyerek vagyok...

KÁLMÁN Öld meg apádat, te kisgyerek!

II. BÉLA A gyermeknek tisztelnie kell az apját, uram, nem megölni.

KÁLMÁN Királya parancsa szent az alattvalónak.

II. BÉLA Jó alattvaló vagyok... de parancsolj mást, királyom... teljesíthetőt.

KÁLMÁN Nincs teljesíthető és nincs teljesíthetetlen parancs. Parancs van, és engedetlenség van. Ezt vésd az eszedbe, Álmos fia, Béla!

II. BÉLA Ölj meg, uram, ha mindenképpen meg kell ölnöd, de apámra ne emeltess velem kezet.

KÁLMÁN Akár naggyá is tehetnélek... Eszed lenne hozzá, csak – ostoba féreg vagy, mégis.

II. BÉLA Herceg vagyok, Kálmán király, nem féreg, herceg, Álmos fia.

KÁLMÁN Előttem csak féreg vagy, egy áruló féreg, akinek az apja is áruló – féreg.

II. BÉLA Testvéred gyalázod, Kálmán, amikor apámat.

KÁLMÁN Neked nem Kálmán, neked a királyod vagyok.

II. BÉLA A nagybátyám...

KÁLMÁN A királyod. Kemény a tekinteted, Béla, megátalkodott kölyök leszel.

II. BÉLA Szeretnék találkozni az unokabátyáimmal...

KÁLMÁN Megtiltom. A folyam két ága örökre elvált egymástól. Nincs keresnivalód a trónörökös körül. Köszönd apádnak!

II. BÉLA Nincs a szívemben harag mégsem, királyom.

KÁLMÁN Szarok a szívedre, oktalan kis barom.

ÁLMOS *(ordít)* Meg fog verni az isten, Kálmán! Éppoly torz a lelked, akár a tested! Ördögnek vagy testvére, de nem nekem.

SZOLGA Elnémítsam, uram? Elnémítom tüstént.

KÁLMÁN Csak hadd mondja a magáét. Csak hadd papoljon az én drága testvérem!

ÁLMOS Nem úgy az! Apánk, László király téged szánt papnak, és engem az uralkodásra.

KÁLMÁN Hagyd el! Ki emlékszik erre? Egyetlen sorban nem emlékezett meg erről. Van róla papírod?

ÁLMOS A papír holt anyag.

KÁLMÁN De az írás, Álmos, az írás az élőbb az élőknél. Úgyhogy, ne hivatkozz most drága emlékű apánkra. A foglyom vagy.

ÁLMOS Az vagyok, elég szégyen. Mi okból fogattál le, mint egy áruló kutyát?

KÁLMÁN Azon egyszerű okból, hogy az vagy. Hitszegő, álnok kígyó. Dög.

ÁLMOS Akkor meg mire vársz? Miért nem öletsz meg?

KÁLMÁN Eszemben sincs megölni téged, Álmos. Én istenfélő férfiú vagyok, bölcs és tudós király. Csak nem képzeled, hogy a tulajdon véremmel ilyet tennék? Soha. Érted? Soha. Hiszen testvérek vagyunk – vagy nem vagyunk azok?

ÁLMOS Sima a nyelved, mindig is az volt, Kálmán. Soha nem tudtuk, milyen gondolatokat bújtatnak a szavaid. De nem kell a kegyelmed. És számomra többé nem lényeges, hogy mik vagyunk. Jel vagyunk csak, s mögötte semmi.

KÁLMÁN Szó sincs kegyelemről, áruló kutya. Nem fértél a nyomorult bőrödbe, most meg fogod tanulni, hogy nyugton maradsz. Válaszolj nekem, igaz lelkedre Álmos, szerettél te engem valaha?

ÁLMOS Téged nem lehet szeretni, te korcs! Tőled mindenki undorodik, undorodott az apád és az anyád is, és én is undorodom tőled. Felfuvalkodott, rossz király vagy. Mire volt jó az a sok tudomány... *Könyves* Kálmán... Hogy kitanuld belőle a kegyetlenséget és a gyilkolást? Nálad tehetségtelenebb és vérszomjasabb király csak az a nyámnyila, semmirekellő fiad lesz... ha egyszer felér a trónra.

KÁLMÁN Fel fog érni, abban biztos lehetsz. Ugye, te jó gyámja lennél, ha én véletlenül meghalnék, szeretett öcsém...

ÁLMOS Azt meghiszem!

KÁLMÁN Hány nappal élne túl a fiam, te nyomorult?

ÁLMOS Kérdésben a válasz.

KÁLMÁN Hálátlan féreg vagy, Álmos. Vagy tán a lengyel „hadműveletedre" sem emlékszel? A saját szarodban csúszva átszöktél át a táborodból hozzám, a megtámadotthoz, hogy a lábamat csókolva kérd a bocsánatomat.

ÁLMOS Haraptam volna belé inkább!

KÁLMÁN Így is jó. Vakítsátok meg!

MEGVAKÍTÓ Végig akarod nézni, királyom, hogyan veszem el a pártütő szemevilágát?

KÁLMÁN Nem, semmiképpen. E megtévedttel ellentétben, bennünk még él a testvéri szeretet. Nem bírnánk látni...

ÁLMOS Dögölnél meg a testvéri szereteteddel együtt! A kölykeiddel együtt.

KÁLMÁN Az ám! Ötletnek nem is rossz! Ha már itt tartunk, hozzátok be a fiát!

ÁLMOS Ne! Őt ne...! Béla ártatlan.

KÁLMÁN Nem bántjuk nagyon, hiszen ő is családtag – valahol. Csak kicsit megvakítjuk. Jobban fog hasonlítani a hőn szeretett atyjára, nem igaz?

ÁLMOS Kegyelmezz, Kálmán, a gyermekemnek kegyelmezz, hiszen a testvérem vagy...

II. BÉLA Apa, mit csinálnak veled? Apa, mit csinálnak velünk...

ÁLMOS Bocsáss meg, kisfiam, bocsáss meg nekem...

MEGVAKÍTÓ Nem lenne jobb megfojtani mind a két veszett ebet?

KÁLMÁN A nyelvedet vágatjuk ki, rohadék, ha bele mersz pofázni a király dolgába.

MEGVAKÍTÓ Bocsánatodért esedezem, királyom. Csak jót akartam. Mert ha a viperát, vagy a kölykét el nem taposod, előbb-utóbb belemar a lábadba. Na, gyere, te kis görcs!

II. BÉLA Apa, segíts, apa... eresszetek... mit akarnak tőlem... apa...

KÁLMÁN Megvakítani mind a kettőt... Mit álltok itt még mindig? Siessetek! *(Hosszú csönd, majd amazok artikulátlan ordítása.)* Bocsáss meg nekem, teremtő isten, hisz ha valakinek, neked látnod kell, hogy a hazámért teszem, amit meg tennem kell.

3. Trónterem

(II. Béla, Ilona és a krónikás – Álmos, Kálmán, II. István, Megvakító, Udvaroncok)

II. BÉLA Meddig jutottunk el, fiam?

KRÓNIKÁS 1115-ig, felség.

II. BÉLA Jeles dátum.

ILONA Ne vedd úgy a szívedre!

II. BÉLA Ha már nem maradt szemünk, legalább a szívünket hadd használjuk szabadon, asszonyom.

ILONA Használd, csak használd, de ne az eszed ellenében.

II. BÉLA Béla király nem báli király, Ilona. Szívünk és eszünk együtt mozdul, bár utóbbi élvezi jobban a bizalmunkat.

ILONA Bölcs dolog így vélekednie egy királynak.

II. BÉLA Ebadta kurafi, még mindig nem mondtad, átigazítottad-e a régi krónikában a hazugságokat?

KRÓNIKÁS Természetesen, felség. Méltóztatol meghallgatni az új változatot?

II. BÉLA Méltóztatunk.

II. ISTVÁN Papa, most meg hova megyünk?

KÁLMÁN Megyünk, és megvakíttatjuk a bátyámat.

II. ISTVÁN De papa, az nagyon rossz dolog, ha valaki a bátyját megvakíttatja!

KÁLMÁN Rossz, nem rossz, néha szükség van rá.

II. ISTVÁN És akkor látni fogom az unokaöcsémet, Bélát?

KÁLMÁN Látni fogod. Csak ő nem fog látni téged.

II. ISTVÁN Miért nem fog látni?

KÁLMÁN Mert őt is megvakíttatom.

II. ISTVÁN De ő még kicsi!

KÁLMÁN Akkor kicsit fogom megvakíttatni. Éppen csak annyira, hogy ne lásson többé.

II. BÉLA Ez nekünk így nem tetszik. Ez az István olyan benne, mint egy jóságos kis szent. Pedig szemét gaz kurva volt már kisgyermekkorában is. Ezt kell megénekelni az utókornak, te tulok!

KRÓNIKÁS Értem, azonnal megteszem a szükséges javításokat. Na tehát, az annyimint, szóval itt meg annyimint, amott meg még egy annyimint... mondanám, felség...

II. BÉLA Mondd!

II. ISTVÁN Papa, menjünk, azonnal induljunk, mert egy perc múlva már késő lehet!

KÁLMÁN De hova ilyen sietve, trónörökös fiam?

II. ISTVÁN Megyünk, és megvakíttatjuk a bátyádat.

KÁLMÁN De fiacskám, az nagyon rossz dolog, ha valaki a bátyját megvakíttatja!

II. ISTVÁN Rossz, nem rossz, néha szükség van rá.

KÁLMÁN Akarod látni az unokaöcsédet, Bélát is?

II. ISTVÁN Látni fogom. Csak ő nem fog látni engem.

KÁLMÁN Miért nem fog látni?

II. ISTVÁN Mert őt is megvakíttatod.

KÁLMÁN De ő még kicsi!

II. ISTVÁN Akkor kicsit fogod megvakíttatni. Éppen csak annyira, hogy ne lásson többé.

II. BÉLA Ez már majdnem jó.

ILONA Most meg a korcs Könyves király nem elég gonosz.

KRÓNIKÁS Megpróbálhatunk még egy kicsit korrigálni a dolgon... az igazság megmutatása kedvéért.

II. BÉLA Műveld, és ne magyarázd a csodát, mert vasra veretlek, pimasz.

KRÓNIKÁS Csinálom, csinálom. Az annyimint, szóval ide még egy annyimint, ezt is kicseréljük itt, az annyimint...

II. BÉLA Nehéz dolog a történelemírás. Sok hamisság és álca fedi a valóság igazi arcát. De mi majd megmutatjuk az utókornak, hogy világo-

san átláttunk ezen a sötét középkoron.

KRÓNIKÁS Mondhatom az újabb ver(s)ziómat?

II. BÉLA Mondd, de ne legyen benne több hiba, mert felnégyeltetlek.

II. ISTVÁN *Papa, menjünk, azonnal induljunk, mert egy perc múlva már késő lehet!*

KÁLMÁN *De hova ilyen sietve, nagyravágyó trónörökös fiam?*

II. ISTVÁN *Megyünk, és megvakíttatjuk a bátyádat.*

KÁLMÁN *Úgy van, fiacskám, az nagyon helyén való dolog, ha valaki a bátyját megvakíttatja! Sőt! Akár annak az egész családját is...*

II. BÉLA Né, milyen szépen alakulgat a szöveg!

II. ISTVÁN *Ezt már rég meg kellett volna tenned, papa...*

KÁLMÁN *Meg hát, de legalább te ne baszogass vele! Akarod látni az unokaöcsédet, Bélát is? Mert egy szavadba kerül, és lefogatom őt is.*

II. ISTVÁN *Fogasd le tüstént, ha eddig meg nem tetted, s akkor biztosan látni fogom. Csak ő nem fog látni majd engem.*

KÁLMÁN *De nem ám! Mert én őt is megvakíttatom.*

II. ISTVÁN *Helyes a bőgés, oroszlán, (pardon, ez egy későbbi szöveg!), ha valaki vak Béla, az legyen is vak, Béla.*

KÁLMÁN *Ne szólíts Bélának, én Kálmán vagyok. És ne aggódj, nem fog zavarni, hogy ő még kicsi!*

II. ISTVÁN *Ha kicsi, akkor kicsit fogjuk megvakíttatni. Éppen csak annyira, hogy ne lásson többé. Oké, papa?*

KÁLMÁN *Oké, Sztyopa.*

II. ISTVÁN *Ne szólíts Sztyopának, és szedd a lábad, a végén lekéssük a szemkitolást.*

II. BÉLA Ez már egészen valósághű, fiam. Tanuld meg, a történetírás a valósághoz való töretlen hűséget jelenti. Mert itt van ez a krónika, melyet még a II. István írattatott valami írástudatlannal. Itt van, és semmi sem stimmel benne. Ugye. De mi helyrehozzuk a méltatlan elődd tévedéseit. Hogyan van tovább, fiacskám?

KRÓNIKÁS Engedelmével, felség, itt még erősíteni kellene a színeket az elbeszélésben.

II. BÉLA Hát erősítsd itt, olvasás közben. Ha jól csinálod, kinevezünk első számú szinkrontolmácsunkká. Te fordítasz ezentúl nekünk II. István-magyarról II. (vak) Béla-magyarra.

KRÓNIKÁS Én megpróbálhatom...

KÁLMÁN *Hozzátok elém a nyomorultat... nyomorult férget... kutyát, macskát... pondrót...*

II. BÉLA Tovább.

II. ISTVÁN *A saját kezemmel iszom ki a vérüket... azaz... a saját kezemmel tépem ki a szemüket... szopom ki a vérüket a nyakukból... rugdalom seggbe őket...*

II. BÉLA Ez utóbbi mondatot elhagyhatod, fiam. Tovább.

ILONA Nem vagy Álmos?

II. BÉLA Béla vagyok, a vak, de ez már volt, rossz végszóra nem tudunk belépni. Krónikás, tovább!

MEGVAKÍTÓ *Na, álmos kutya... kutya Álmos, állj elém... ülj elém... térdelj le... könyökölj le... hasalj le... a földre...*

II. BÉLA Térdeltünk, te marha.

ILONA Ne izgasd fel magadat, szívem, ha akarod, lecsapatom a fejét ennek a szemét írnoknak.

II. BÉLA Kusti, szerb asszony, elég ha szüléskor hallom a hangodat! Mondjad, kutya!

ÁLMOS *Jó testvérem, isten meg fog büntetni azért, amire most készülsz.*

KÁLMÁN *Púpos vagyok szőrös vagyok, jaj, de nagyon gonosz vagyok, he-he-he! Teszek a te istenedre, meg rád is, meg a hülye kölködre, arra az ütődött Bélára is.*

II. István *Ne gatyázz annyit, vágd le legalább a hajukat, papa, ko-pasz-ra... csapd le a fejüket... ontsd ki a belüket... vagdosd le az összes végtagjukat...*

II. Béla A töküket!

Krónikás Tessék?

II. Béla Jól hallottad. A töküket. Mondja azt Kálmán nagybátyánk, hogy a hóhér vágja le a tökünket.

Ilona Eszednél vagy te, Béla? És akkor ki az istennyila csinálta nekem a gyerekeket? A II. Lacit, meg a többieket? Jó az nekünk, ha a szájára vesz bennünket a világ?

II. Béla Asszonybeszéd, bolondlik, persze alig világlik... Jól emlékszünk, hogy ott állt az a böhöm nagy Kálmán fölöttünk...

Ilona Kálmán kicsi volt, édes, púpos volt, édes, szőrös volt, édes, és király volt, édes...

II. Béla Hozzánk, gyermekhez képest volt nagy, te marhanémber, ott magasodott fölöttünk, és azt ordította megállás nélkül, hogy heréljenek ki engem, hogy ne tudjuk az Árpád-ház Álmos-ágát továbbnemzeni majd veled.

Krónikás De engedelmével, felséged golyói ugyebár – köztudottan – a helyükön vannak.

II. Béla Vannak, vannak. Ha ott vannak, jó helyen vannak. Mi közöd neked ahhoz?

Krónikás Hát hogy írjam bele a krónikába, hogy Kálmán király parancsot ad felséged kiherélésére, ha felséged golyói, lám, még mindig jó egészségben csörgedeznek a gatyájában.

II. Béla Mi sem egyszerűbb. Diktálom.

Kálmán *Heréljétek ki a kölyköt, de tüsténT.*

Krónikás Ekkor már meg tetszik lenni vakulva? – Csak a történelmi hűség kedvéért kérdezem meg.

II. Béla Még nem, az anyád hétszentségit, de ne pofázz bele folyton, inkább írjál!

Álmos *Nem bírom látni, hogy a fiamat kiherélik.*

Krónikás Engedelmével, a felséged felséges apja már éppenséggel megvakítva van ezidőtájt, úgyhogy a herélés látványa csöppet sem zavarhatta volt...

Ilona Te kételkedni mersz a királyod szavában?

Krónikás Engedelmével, csak meg mertem volna jegyezni, hogy...

II. Béla Ne merd szolga, mert kitépetjük a merészségedet! Szolga nem kérdez, szolga kussol és ír.

Kálmán *De azt bírnád látni, hogy az én fiamat letaszítod a trónról, szemét áruló!*

II. Béla *Jaj, jaj, mi lész velem a tököm nélkül?*

Kálmán *Semmi. Legfeljebb majd nem vak Bélának, hanem töketlen Bélának fog az utókor nevezni.*

II. Béla *Inkább a szememet nyomasd ki nekem is, kegyes rokon.*

Kálmán *Az is meglesz. A herélés után. Hogy előbb végignézhesd, hogyan herélnek ki, nyomoronc.*

II. Béla Na, ezzel megvolnánk. Áthidaltuk a nehézségeket. Innen folytasd magadtól!

Krónikás Igyekszem mindenben méltó lenni kifinomult stílusodhoz, uram.

Kálmán *Szeretem... imádom... csípem látni, amikor kitolják... kinyomják... kiégetik... kiszaszerolják az áldozatok szemeit... és a golyóikkal játszadoznak...*

II. Béla *De én még kicsi vagyok, Kálmán bácsi, és ártatlan vagyok Kálmán bácsi, akár a fehér galamb, Kálmán bácsi...*

Kálmán *Fehér galamb az anyád, öcskös.*

II. Béla *Ha hazamegyek, feltétlenül megmondom a mamának, hogy mit tetszett üzenni neki.*

Kálmán *Vihetitek ezt az együgyűt. A szemetet. A cenket.*

II. BÉLA Hogyan? Kire mondja itt Kálmán, hogy együgyű?

KRÓNIKÁS Semmiképpen nem felségedre. Talán a szemkinyomónak mondja.

II. BÉLA Legyen ez egyértelműbb, még arra gondolnak, hogy mi vagyunk együgyűek.

ILONA Ki merne ilyet mondani a magyarok királyáról?

II. BÉLA Hát éppenséggel a magyarok, mert a magyarjaim sajnos ilyenek.

ILONA Háttal nem kezdünk mondatot, beee!

II. BÉLA Hát már sose leszünk meg a mai penzummal? Rajra, fiam, fonjad tovább a szálakat!

KÁLMÁN *Vihetitek, együgyűek, ezt a fényes elméjű és nagy szépségű ragyogó herceget!*

MEGVAKÍTÓ *Figyelj ide, Béla herceg, én félem az istent. De nagyon félem.*

II. BÉLA *Én is.*

MEGVAKÍTÓ *De képzeld el, én annyira félem az istent, hogy nem merlek kiherélni.*

II. BÉLA *Azt nem lehet. Neked erre parancsod van.*

MEGVAKÍTÓ *Kiterveltem valamit. Neked is jó, nekem se rossz. Csak a kutyámnak. Kiherélem ugyanis, és a golyóbisait beszolgáltatom a tiéid gyanánt a királynak.*

II. BÉLA *Ezt helyesen teszed. És megvakítással mi lesz?*

MEGVAKÍTÓ *Hát, azt se teszem meg szívesen.*

II. BÉLA *Háttal nem kezdünk mondatot.*

MEGVAKÍTÓ *Köszönöm, hogy figyelmeztetsz. Ezentúl majd jobban odafigyelek, hogy vakítás előtt mit mondok. Tudod, a páciensnek sem mindegy, hogy milyen körülményeket teremtenek a vakításához. Hogy mivel kezdik neki a mondatokat. Hogy feszült-e a légkör, vagy oldott, nevetgélünk-e, és észre se veszi, hogy hipphopp, már meg is van vakítva, vagy vacog, ordít, kínlódik, és akkor nekem is elmegy a kedvem a munkától.*

II. BÉLA *Helyes. És velem is ezt fogod alkalmazni?*

MEGVAKÍTÓ *Ezt alkalmaztam, uram...*

II. BÉLA *Béla herceg vagyok...*

MEGVAKÍTÓ *Tévedsz. Mostantól (vak) Béla vagy.*

II. BÉLA *Szóval, én már meg is vagyok vakulva?*

MEGVAKÍTÓ *A legteljesebb mértékben.*

II. BÉLA *És azt honnan lehet tudni, hogy az ember megvakult? Csak nem abból, hogy baromira fáj a szemem, de meg se nyikkanok...*

MEGVAKÍTÓ *Onnan is lehet sejteni. Onnan meg biztosan lehet tudni, hogy a megvakított ember nem lát.*

II. BÉLA *Tényleg! Nem látok. Akkor én meg vagyok vakulva. Te, mondd, ez a vakság, úgy általában, meddig szokott tartani?*

MEGVAKÍTÓ *Úgy... örökké.*

II. BÉLA *Te... most veszem észre... te aztán jól kibasztál velem...*

II. BÉLA Na, ezt az utolsó mondatot még elemzés tárgyává tesszük később. Amúgy, egész csinosan alakul a történelem... Lassan rátérhetünk Istvánra, a másodikra. Ő is *csak* második. De legalább nem vak.

ILONA Fantasztikus nagy munkát végzünk az igazság kiderítése és a tömegekhez való eljuttatása érdekében. Fel a fejjel, drágám. Hihihi. Már alig várom, hogy elérjünk az aradi gyűlésig... ahol egymagam levágattam 68 Borisz-párti főurat. Mind benne volt a megvakíttatásodban. Mind vakított egyet rajtad. Nem volt a szívemben naplemente, fellobbant a híres szerb láng a véremben...

KRÓNIKÁS Nem is tudtam, hogy a királynak 34 feje volt ifjúkorában.

ILONA Szóltál, krónikaíró?

KRÓNIKÁS Mindössze ennyit jegyeztem meg, királyi fenség, hogy alig várom már, hogy a hatvannyolcról megírhassam az igazat.

4. II. Béla búcsúja lányától; a király álma

(II. Béla, Álmos, papok, főurak, szajhák)

Ég és föld Ura, te mindent látsz,
én viszont semmit sem látok.
Rendelésedre, mivel így akartad,
én vakká lettem.
Te azonban mindent látva
belelátsz a szívek belső rejtekébe is,
s egyformán látod a jelent és a jövőt.
Ő az én egyetlen lányom,
környörületességedben ezzel az
egyetlen leánygyermekkel
örvendeztettél meg engem.
Ma őt tanúbizonyságod mellett
– mert téged hívlak segítségül –
férjhez adom.
Őt – a te kíséretedben –
a jelenlévő követekre bízom,
de legyen köztem és közted olyan erős
megállapodás, Istenem, hogy te őt
soha el nem hagyod.
Vedd őt oltalmadba, hiszen
gyermek még, negyedik
esztendejét is alig tölté be...

ÁLMOS *(Lovak lassú, vak ügetése.)* Bírd, ki kell bírnod. Már csak pár óra járás, és elérjük a menedékhelyet.

II. BÉLA Sem a test fáradalma, sem a fájdalom nem zavar. Az örökös sötétet nem tudom megszokni, apám. Hogy nem látok többé. A fénytelen élet gyötör.

ÁLMOS Álmodj sokat, fiam. Olyankor majd láthatod megint a színeket.

II. BÉLA Most is álmodom, apám, hiszen látlak téged, pedig vak vagyok, és már te is meghaltál rég, a dömösi prépostságba tartottunk... de az utat nem látom, mert már akkor sem láttam semmit, csak a vak menekülést, ahogy vonszoljuk magunkat vakon, vérző szemekkel, elmocskolódva...

ÁLMOS A szemünk világát elvette a sátánfattya, de az életünket meghagyta. Ostoba király ez a Kálmán, a vesztébe rohan. Emlékszel, mit ígértem neked egykor, Béla? Megerősítem és megtartom az ígéretemet.

II. BÉLA Hogy király leszek, azt ígérted. De már nem akarok király lenni. A királyok mind gonoszak.

ÁLMOS Te majd légy jó király, fiam.

II. BÉLA Az leszek. Senkit sem fogok megvakíttatni.

ÁLMOS Ne mondj ki semmit előre. Ne fogadkozz, ne ígérj, inkább cselekedj, ha a pillanat úgy kívánja. Ez az egyik legfontosabb uralkodói erény.

II. BÉLA Uralkodói? Te folyton ígérgetsz nekem, apa... te rossz király lennél...

ÁLMOS Én már nem leszek király... de te – az leszel!

II. BÉLA Vakon?

ÁLMOS Vakon. Élesebben fogsz látni, mint Kálmán király, bőkezűbb leszel, de sohasem engedékeny.

II. BÉLA Így lesz, apa, megígérem. De miért nem te leszel a király?

ÁLMOS Olyannak születtem, akit elkerül a trón.

II. BÉLA Az nagyon rossz, igaz, apa?

ÁLMOS Nagyon, Béla. De ha idejében rátalálsz a sorsod vonalára, s elég bölcs vagy a felismeréshez, magad felé fordíthatod a szerencsédet.

II. BÉLA Mire gondolsz?

ÁLMOS Én az életemet arra tettem fel, hogy *neked* szerezzem meg a királyságot. És meg is fogom. Elmegyek Bizáncba, el a német-római császárhoz...

II. BÉLA Vakon, apám?

ÁLMOS Vakon. Mikor fogod megjegyezni végre: csak a szemünk világát vették el. Az életünk, az agyunk, a szívünk, a tökünk megmaradt. Amíg ezt meg nem érted, nem leszel egyéb, Béla, csak egy szánalmat keltő, botladozó nyomorék.

II. BÉLA És ha megértem? Akkor mi leszek, apa? Ha megértem...

ÁLMOS Király.

II. BÉLA *(Zenefoszlányok, női hangok, kacagás.)* Hogy kerülök én ide? Ez nem az én álmom.

II. ISTVÁN Ni csak, a jó rokon! Hogy kerülsz te ide? Ne bújj, ne pironkodjál, ne menekülj!

II. BÉLA Én nem akartam... hol vagyok? Látok, de nem látok...

II. ISTVÁN Jó helyen vagy, testvér. Terített asztal, terített ágy. Melyik nőt akarod? Emesét? Ilonát? A német Bertát?

KÉJHÖLGY 1. Szép férfi. Csak olyan furcsa, hogy nincs szeme. Az üresség néz vissza rád...

II. BÉLA Nincs szemem, de látok. Látom, hogy milyen szépek vagytok.

KÉJHÖLGY 2. Ez a rokonod honnan a fenéből került elő, Pistukám? Olyan félénk és szerény.

II. ISTVÁN Bort neki, és szét a combokat, szajhák! Válassz, vak rokon, a rokoni fokon... okon...

II. BÉLA Én még nem csináltam olyat...

II. ISTVÁN Majd ezek megtanítanak... Miért nem fizetett már be hercegi apád egy rendes kuplerájba?

KÉJHÖLGYEK Megtanítunk mindenre, drága, kicsi, vak fiú. Oldd meg csak a gatyakorcod...

II. BÉLA Milyen kár, hogy nincsen szemem.

II. ISTVÁN Akarod, hogy visszaadjam?

II. BÉLA Vissza tudod adni? Hol van... a szemem?

II. ISTVÁN Itt a zsebemben, ni! Ha akarod, szépen visszanyomom mindkét golyóbist a helyére.

II. BÉLA Akarom, királyom.

II. ISTVÁN És mit adsz érte cserébe?

II. BÉLA Mit kívánsz, magyarok királya?

II. ISTVÁN Tagadd meg a Bizáncban kódorgó kurafi apádat!

II. BÉLA Te is... még itt is... még álmomban is... mind ezt akarjátok...

II. ISTVÁN Látod ezeket a szép ringyókat? Mind a tiéd... neked ajándékozom az ország legszebb birtokait... visszakapod a szemedet... a jobb kezem leszel.

KÉJHÖLGYEK Ne tétovázz, vak Béluka, csókold meg a király bácsi kezét, és máris biztosítottad életed végéig a várad... az ágyad... a vágyad... hát nem tetszik a mellünk... a combunk... a seggünk... a sok szép selymes meleg pinánk...

II. BÉLA Nem... nem tehetem... nem... én nem akarok itt lenni... én nem vagyok itt...

II. ISTVÁN Szerencsétlen... hülye... *vak*! Dobjátok ki...

II. BÉLA Hallod, apa? Lovasok.

ÁLMOS Lehetnek vagy húszan. Talán többen is.

II. BÉLA Mindjárt a kapuhoz érnek. Mit akarhatnak?

ÁLMOS Az életünket.

FŐÚR *(kintről)* Kálmán király nevében! Nyissátok ki a kapukat!

PRÉPOST Kik vagytok, és mit akartok?

FŐÚR Kálmán király küldött bennünket, letartóztatási paranccsal.

PRÉPOST És kiket tartóztatnátok le a prépostságban?

FŐÚR A két vak kutyát. Álmost és Bélát.

ÁLMOS Készülj, menekülnünk kell.

II. BÉLA Vakon, bénán, kísérők nélkül, apám?

ÁLMOS Igaz. Felnőttként gondolkodsz, fiam. Kár, hogy eljött az időnk.

II. BÉLA Időnk? Azt akarod mondani, hogy meghalunk?

ÁLMOS Azt. Mielőtt kilehelné a lelkét a gnóm nagybátyád, el akar takarítani minden leendő veszélyt a fiacskája jövője elől.

II. BÉLA Miért nem védekezünk?

ÁLMOS Vakon, bénán, katonák nélkül?

II. BÉLA Apa, én félek.

ÁLMOS Még élünk... Isten velünk van...

PRÉPOST *(kintről)* Nem. Ezt a prépostságot Álmos herceg alapította. Ide nem

léphetnek be Kálmán király katonái.

FŐÚR Azt mondod, nem adod ki azt a vak kutyát?

PRÉPOST Azt mondtam, meg fogjuk védelmezni Álmos herceget, a fiát és a prépostságot, akár az életünk árán is.

FŐÚR Kik fogják megvédeni a te Álmosodat, vén szarrágó! Törjétek be a kaput!

PRÉPOST Mielőtt mozdulnátok, nézzetek körbe! Aki a fegyveréhez nyúl, halál fia.

FŐÚR A kurva anyátok! Honnan van papoknak ennyi fegyvere...

PRÉPOST Takarodjatok, pogányok. Papok vagyunk, de ha a szükség úgy kívánja, az igazság katonái leszünk.

FŐÚR Ezért még megfizettek, szemét csuhások.

PRÉPOST Célozzátok meg őket... Ha intek...

FŐÚR Fordulj! Vágta... *(Távolodó lódobogás, káromkodás.)*

II. BÉLA Megmentett bennünket az isten, apa.

ÁLMOS Meg fiam, a prépost. Ezért is tanuld meg, soha ne sajnáld majd az egyháztól az adományokat, ha király leszel. Légy bőkezű, adományozó, hogy sokan szeressenek.

II. BÉLA Apa, egy perce még a halál torkában kuporogtunk, most meg máris a trónról álmodozol...

ÁLMOS Ez nem álom, Béla. Te király leszel. Nagy, erős, király.

II. BÉLA Igen apám. *(Halkan:)* vak... és második...

II. BÉLA Halljam a híreket!

HÍRHOZÓ Kálmán király halott. Istvánt Székesfehérvárott másodszor is megkoronázták.

II. BÉLA A híreket!

HÍRHOZÓ Istvánt Olšavánál megverték a csehek.

II. BÉLA *(vágtató lovak)* Apa, beteg vagyok. Nem fogom kibírni Bizáncig.

ÁLMOS Menni kell... bírni kell... aztán majd visszajövünk, és felülsz a trón legtetejébe...

II. BÉLA Lázam van... rosszul vagyok... feküdni akarok, nem ülni...

ÁLMOS Ne add fel, fiam... király leszel... ha megéred...

II. BÉLA Meg fogok halni, apám...

ÁLMOS A fenébe...

SZOLGA Pécsvárad, uram... van ott egy bencés apátságod... A Szent Benedek monostorban megvárhatna bennünket a gyermek... majd visszajövünk érte...

ÁLMOS Kiszagolná a kölyökkirály, és megfojttatná...

SZOLGA Éjszaka érünk oda... az apát régi jó embered... valamennyien elhagynánk hajnalra az országot... Akiben pedig nem bízol meg, az egyáltalán nem hagyja el többé sem az országot... sem...

II. BÉLA Ráz a hideg, apám, s lángol rajtam a köpeny...

ÁLMOS Akkor mégiscsak el kell válnunk egy időre egymástól. Pécsváradon hagylak...

II. BÉLA Visszajössz értem?

ÁLMOS Nagy hadak élén... visszajövök, Béla... ott fogok állni a trónod mellett...

II. BÉLA Apa, én álmos vagyok... *(Nevetés.)*

II. BÉLA A híreket!

HÍRHOZÓ Bozsivoj, a fosztogató cseh fejedelem István vendége.

II. BÉLA Második Istvánnak hívd a királyt, te szolga!

II. BÉLA A híreket!

HÍRHOZÓ A király naphosszat ágyasaival és kéjhölgyekkel hentereg. A főurak lázadoznak.

II. BÉLA A híreket!

HÍRHOZÓ István, a második, feleségül vette a capuai normann herceg lányát.

II. BÉLA A híreket!

HÍRHOZÓ Jaroszláv halála miatt kudarcba fulladt a király hadjárata...

II. BÉLA A híreket!

HÍRHOZÓ Apád, Álmos herceg újabb összeesküvését hiúsította meg...

II. BÉLA Hol van most az apám?

HÍRHOZÓ Bizánc vendége, felség. Szövetséget kötött Bizánccal, Kijevvel és a lengyelekkel.

II. BÉLA Legyen istennek hála...

II. BÉLA A híreket!

HÍRHOZÓ István, a második, tarthatatlan viszonyt alakított ki a csehekkel, az osztrákokkal, a németekkel, Velencével...

II. BÉLA Elég. A szomszédos országokkal rendbe kell hozni a kapcsolatokat... ez szabály.

II. BÉLA A híreket!

HÍRHOZÓ A király háborút kezdett Bizánccal... az apáddal...

II. BÉLA A híreket!

HÍRHOZÓ Álmos herceg, felséges apád, Bizáncban visszaadta lelkét a teremtőnek...

II. BÉLA Apa... nem emlékszel... ígértél valamit... egyszer...

ÁLMOS *(nagyon távoli hang)* Az nem csak ígéret volt, Béla. Te király leszel. Nagy, erős, király. És én ott fogok állni a trónod mellett... majd

II. BÉLA A híreket!

HÍRHOZÓ A király, mivel fiúgyermekkel nem ajándékozta meg az ég, Zsófia nővére fiát, Sault jelölte ki trónja örököseként.

II. BÉLA A kurafi!

II. BÉLA A híreket!

HÍRHOZÓ A nemesurak ellenkirályokat állítottak második Istvánnal szemben, Iván és Bors ispán személyében.

II. BÉLA István, taposd el a férgeket! Imádkozom érted.

II. BÉLA A híreket!

HÍRHOZÓ István, a második, leverte a nemesek felkelését. Ivánt lefejeztette huszonkilenc hívével együtt, Bors ispánt száműzte, híveit pedig elégette.

II. BÉLA Bölcs döntés. Magam sem tettem volna másként.

II. BÉLA A híreket!

HÍRHOZÓ A király cseh és szerb szövetséget kötött atyád pártfogó jó barátja, a baszileusz ellen.

II. BÉLA A kurafi! Mi van még?

HÍRHOZÓ Felséged élete veszélyben. A király tudja, hogy Béla herceg itt tartózkodik az apátságban...

II. BÉLA Ez így van rendjén. Várom a királyt... a halált...

5. II. Béla trónterme

(II. Béla, Ilona, a krónikás, II. István, apát, megvakító)

II. BÉLA Öreg vagyunk, és fáradt. Ez a krónika több időnket rabolja el, mint az államügyek.

ILONA Ne sajnálj egyetlen percet sem, melyet a jövendőért áldozol. Nem mindegy, mit fognak mondani rólad az eljövendő századok.

II. BÉLA Eljövendő századok... adj még bort, szerb nember. Bort! Hagyd a századokat másra!

ILONA Igyál csak, amennyi beléd fér... amennyi jól esik... király...

II. BÉLA Itt van a krónikaíró?

KRÓNIKÁS Reggel óta állok szolgálatodra, felség.

II. BÉLA Helyes. Vagy nagyon halkan szuszogsz mostanában, vagy mi kezdünk megsüketülni. Most hány óra van?

ILONA Este hét.

II. BÉLA Valóban? Eltelt volna megint egy nap? Mivel?

ILONA Azzal, hogy részegen aludtál.

II. BÉLA Kusti. Aludt*am* részegen. Én vagyok a király. Aláírattatok velünk valamit?

ILONA Nem lényeges. Két kivégzést.

II. BÉLA Magyarok voltak?

ILONA Magyarok.

II. BÉLA Végrehajtották?

ILONA Végre.

II. BÉLA Ki tette elénk a papírokat?

ILONA Ki tette volna eléd... *én.*

II. BÉLA Igaza volt Istvánnak...

II. ISTVÁN *Csak vigyázz a szerb lotyóval... egyszer még hátadba vágja a görbe kését...*

ILONA Egyre többet emlegeted azt a disznót. A végén még megszereted...

II. BÉLA Az unokatestvér*em* volt.

ILONA Kiszúratta a szemedet.

II. BÉLA Az apja szúratta ki...

ILONA Le merte kurvázni a szerb nagyzsupán, I. Uros lányát...

II. BÉLA Nem kellett hozzá nagy bátorság... bár hallgatt*am* volna rá... történetíró, hol tartunk?

KRÓNIKÁS A pécsváradi találkozásnál.

ILONA Megadtam neki a szempontokat – az igazság megörökítését elősegítendő... hogy idézzelek, drágám...

II. BÉLA Halljam...

APÁT *Herceg, a kapuban kísérete élén a király.*

II. BÉLA *A király? Eljött a búcsú órája, apát uram... köszönöm a bújtatás... Kéretem a királyt...*

APÁT *Hiányozni fog felséged...*

II. BÉLA *Nekem is hiányozni fog... az élet is hiányozni fog...*

APÁT *Erre, felség... István, magyarok királya...*

II. ISTVÁN *Hol van a vak, herélt kutya...*

II. BÉLA Nem! Ez nem így volt. Ezt ki írta?

ILONA Én. Így mesélted...

II. BÉLA Nem így történt... nem így meséltem... mert békességgel jött. És békességgel fogadtuk őt...

II. BÉLA *Vak Béla herceg... szólalj meg, felség, hogy tudjam, merre vagy...*

II. ISTVÁN *Béla... jó rokonunk... szívünk örül a látásodnak...*

ILONA Részeg vagy... folytasd, ahogy meghagytam... te pedig igyál...

KRÓNIKÁS Természetesen...

II. ISTVÁN *Tudomásomra jutott, hogy ide bújtatott el áruló atyád... aki azóta dög...*

II. BÉLA Nem... nem... nem...

ILONA De igen. Nem emlékszel már jól... elittad az eszedet...

II. BÉLA Figyelj, krónikás, és jegyezd, amit mondunk! Ha egyetlen szó eltérés lesz a szövegben, levágatjuk a kezedet. Ha két szó eltérés lesz, akkor a levágott kezedbe rakatjuk a szívedet is...

KRÓNIKÁS Értettem, felség. Azon leszek, hogy sem a kezem, sem a szívem ne veszítsem el...

II. ISTVÁN *Béla... jó rokonunk... szívünk örül a látásodnak...*

II. BÉLA *Egyszer már találkoztunk. Akkor megfosztottatok a szemem világától. Most az életemért jöttél, nem?*

II. ISTVÁN *Igen, az életedért jöttem.*

II. BÉLA *A víz nem válik vérré. Nem félek tőled.*

II. ISTVÁN *Jól mondod. Atyáink nem szívelték egymást. Ráment az életük a hadakozásra. Én, második István király, békejobbot ajánlok neked, Álmos fia, Béla. Nem kell soha többé félned tőlem.*

II. BÉLA *Tudod, hogy álmodtam veled?*

II. ISTVÁN *Végignéztem a megvakításodat. És röhögtem, mert gyermek voltam, és király akartam lenni. Azóta ver érte az isten. Elfogadod ezt a kezet?*

II. BÉLA *Felség...*

II. ISTVÁN *Ne térdelj, áll fel, ölelj meg, Béla! Nagy pillanata ez történelmünknek...*

MEGVAKÍTÓ *Az öreg vipera már megdöglött. Csak a szerencséden múlott, hogy túlélted a marásait, király. Most a fiatal felé nyújtod a kezed. Belé fog marni, amint elég közel engeded magadhoz...*

II. ISTVÁN *Vágjátok ki a nyelvét ennek a szemétnek...*

MEGVAKÍTÓ *Hát ez a hála...*

II. BÉLA *Háttal nem kezdünk mondatot... nem láttalak én már valahol...*

II. ISTVÁN *Nagy terveim vannak veled. Meg fogsz nősülni, Béla, gyönyörű lányt szemeltem ki neked feleségül...*

II. BÉLA *Minek, ha úgysem fogom látni...*

II. ISTVÁN *De tapintani fogod... a szerb nagyzsupán, I. Uros lánya... megkapod vele hozományul Tolnát... azt csinálsz a kis ringyójával, amit csak akarsz...*

II. BÉLA *Mindig tudtam, István, hogy egyszer találkozunk... hogy egyszer... István... egyszer... apa, ígérted, hogy magaddal viszel... nem bírom tovább... ez már Bizánc... ez már... sötét lett hirtelen... és nagyon fáj a sötét... mikor állunk meg, apa... álmos vagyok... Béla... a vak... a második...*

ILONA Na, ez alszik. Szerencsétlen, részeg vénember. Minden magyarok királya... aludj... Húzd ki ezt a sok baromságot.

KRÓNIKÁS Melyiket?

ILONA Kusti, szemtelen! Mindent húzz ki, amit az elébb diktált neked a király.

KRÓNIKÁS És mi kerüljön a helyére, felséges asszonyom?

ILONA Mi, Ilona, diktáljuk, amit írnod kell. Csak győzz követni.

KRÓNIKÁS Hallgatlak... és *követlek.*

ILONA II. István király úgy gondolta, hogy megfontoltságában Salamonnal, a bátorságban Sámsonnal, a vakmerőségben Dáviddal egyenlő. Pedig nem volt egyenlő velük... *(Közeledő lódobogás nyomja el a királyné szavait.)*

VARGA IMRE

A fehér sík

a fehér sík arany telérei
húnyt szemmel is tapasztalod
akár az öröm izzása mindenfelől
zsigereidből fölszivárog kúszik
bozsog lábadon és karodon
nemesfém edényekben hullaméreg
a vágóhidak sötétjének magva
de talán értelme van
ez az áldozat is és mindegyik
a fehérség ráncai gyűrődése
így most újrateremti magát
ahogy fel-fellobban
és része lesz a rendnek
amikor körbevéd az érzés
benne s belőle nyílnak
szirmok a csendben
nem érinti már gondolat
zöldje magában parázslik teremtetlen
fákból suhog köztük a selyemidő
az idő selyme fehéren

1994. december 23.

Bontja s újul

Bontja falát szakadatlan
újrarakja omlik s újul
árnyékrengés s a déli nap
fénye lakja s bár mondható
láthatatlan
rajtunk átiramló sejtés
amit jelent szólhatatlan
csontfehérje néma rengés
haja hullám rímtől rímig
szőke zene hátunk mögött
kerti rózsák
belül izzok zölden abban
aki ismeretlen néz rám

1994. július 30.

Szélcsendje vagy

Tiszta megtapasztalás
Sorsod szélcsendje (megszűnve)
vagy Figyelmed fénye melegség
az időbe olvadva Érik benned
érzed illatát s mintha ízlelnéd
is már gyümölcsét A lombból
messzi látni De most nem
mozdulsz (Mintha csak elképzelnéd
Jöttek és kiáradtak a szavak
Tavaszi széllel Virágom)
Éled amiből vagy amiből teremsz
megújulsz És körbefoglal
Sorsod szélcsendje Megcsillapult
ének

1994. március 30.

Talán csak képzelet

Már az alkonyat pirosát szürkéjét
violaszínét feketés-vörösét az esti
madárzsinatolást gerlehangokat
forgatja ásóm a földdel A csendből
kiáhít egy csillagnak remegése
Az égő avar szagát Emlékeket
Akkor betöltöttem magányomat
s most amikor kiforgatom
belevegyítem kertembe a voltat
A múlt következik Kinő
az esők után gyomokkal borsóval
káposztákkal zsázsával hagymaszárral
A lesz csak visszarémlik
Ahol már nem ások tovább
Mert magam leszek az ásás
s a kertem nyelve telekhatáron túlra beszél
A megejtett idő is én És aki most
vagyok talán nincs csak képzelet

1994. március 3.

Beszédes István

Tavaszra olvashatatlan

I. A katona füle

Árnyalatnyi bölcsesség kell az aranymetszést, leküzdeni a keramikus telet; felezhetni, negyedelhetni, ha az a páratlan kemény; letörnie egy meleg szélárnyékot a kéznek – behozni, feltenni, körbeforgatni az asztalon, nem volna aztán hasztalan –, visszaragasztani a katona fülét.

Felöklelése többpillanatnyi határozottságot kellet, nincs annyi szusz a gonoszban, nincs annyira telt, nem annyira új a Hold a kert fölött, hol apostolok, lélek, fehérben fehér, lombok, lékek: csoda, de ablakban nincs kiönteni óarany szőnyeget szaru.

II. Istenem telente

Mint vasárnapi ébredéskor, aknáz alul a millió nesz, spirálfúrói alulról peregnek, irdalnak meg hangos plafont. Tetőn át szökik a baronesz. Még néhány futó-reflex, vagy egyszerűen énekhang hasít le tűzfalat álmom manzárdjáról gyöngéden, vadul. Ha a csepegő tetőablakon lenyomata már a tengerfenéknek, lesz a lakóköb zafír medence, szinten felüli víztornya az égnek, hogy sejtsem, mit gondolhat istenem telente, de mindez kevés az ébredéshez érvnek. Repedések, kusza rianások, csoda hát, hogy e tószem

megmarad, és benne, e minta-óceánban kellene otthon éreznem magam. Reggel, hullámverés, a liftfékezés zaja, szüremlő korai híradás, urh-szirének haja hull – volt ő már ilyen fenn, de nem volt még soha ennyire alul.

III. Szilveszter levele

Én vagyok az év, ezerkilencszázhuszonnégy (Szilveszter) levele: kívánok, késve, épphogy megírtak, rohanok, hómező futtat, felléptet a medencei jégcirkusz maga – a nézők között ritkán egy-egy szóértő akad –, rendre bemutatkozom – lesz, aki bújtat, megtart (istálló, cselédszoba, friss tej, savanya bor) –, amíg az úton, a pusztán kinn, kasul a fagyhalál razziája jár, és mire eszmélek: a sors nem kézbesít, és hogy összes közlendőm – hogy valami boldog(ság), hogy ünnep ez, kíván s tekintetes (...) – tavaszra olvashatatlan.

KÁNTOR LAJOS

Kedd, szerda, csütörtök

I.

Kedd? Szerda? Csütörtök? Annyit mind változtatták az utazás időpontját, hogy összekavarodtak benne a hét napjai. Mindenesetre hétköznap volt, így intézték, akik küldték. Hétköznap, mégpedig a hét közepe. Mert hiába érkezett volna a Főhivatalba mondjuk péntek délelőtt, akkor már mindenki a tavakhoz vagy le a tengerre készült, természetesen az is, aki tudott a jöveteléről, aki állítólag várta. A hétfő sem jó, mondták a barátai; ki tudja, milyen zsúfolt vonaton zötykölődött visszafelé a főhivatali ember – ilyenkor kinek van kedve a másikat meghallgatni, sőt intézkedni is az ügyében?

Hát ő most erre nem panaszkodhat. Mármint a zsúfoltságra. Igaz, első osztályra szól a jegye, ez hivatalból járt neki, de nemigen látszott a különbség első- és másodosztályú kocsik között. Ugyanezt tapasztalta sok-sok évvel ezelőtt, amikor egy másik tenger partjához közeledett (persze, nem hivatali ügyben, saját zsebre váltott jeggyel, vagyis másodosztályon). – Ugyanezt? Na ne hülyéskedj – intette le magát, mintha azon kapta volna rajta egészen máshol kalandozó gondolatait, hogy igyekeznek összebékíteni a dolgokat, elmosni a különbségeket, a konfliktusokat, ahogy munkahelyén is, otthon is szokta. – Na csak ne hülyéskedj! A kosz talán ugyanaz, mint a tisztaság? A szinte észrevétlenül csukódó fülkeajtó s a sínjében előre-hátra bukdácsoló, reménytelenül rángatott, repedt vagy már be is tört üvegű ajtókeret döndülése? A kondicionált levegő és a sokakkal, szalonnát-paradicsomot-hagymát zabáló felnőttekkel és nyávogó gyermekeikkel megosztott, fülledtségében elviselhetetlen fülkezártság? – Természetesen nem így gondoltam. Különben mi ez az arisztokratizmus? A legkönnyebb elfelejteni, onnan az óceán partjáról, hogy tegnapig még Te is ennek a tülekedésnek voltál a részese, osztoztál a vonatbűzben és minden egyébben. Egyszerűen csak arról van szó, hogy amikor kispénzű turistaként arra jártam, az első és a másodosztályú vagonok között éppúgy nem láttam lényegi különbséget, mint az itthoniak között. Szóval Te ne hülyéskedj. Talán épp engem akarsz megvádolni a valóság lakkozásával? (Agyának egy régen lezárt rekeszéből szivárgott elő ez a szó. A fiatalabbak aligha értenék, mire gondol. Nem mintha a jelenség vált volna azóta ismeretlenné, a megnevezés azonban változott. Volt idő, amikor a valóság lakkozása elleni harc az irodalompolitikai gyakorlatban kulcsfogalomnak számított. A „lakkozás" lényegén, az összefüggések meghamisított bemutatásán nem változtatott, de megteremteni látszott az egyensúlyt, a mindenekfölött fontosat.)

Alig néhányan ültek az osztatlan vagonban. Amikor megváltotta helyjegyét a gyorsra, számolgatni kezdte, hányadik kupéban fog ülni – ám úgy látszik, ez is, mármint a „kupé", kiment a divatból. Az öregektől mindig így hallotta emlegetni, amikor ő még nemigen utazott. A kupés vagonnak ezek szerint lőttek. – Azt a pár száz kilométert igazán kibírod közösben, legalább friss életanyagot gyűjtesz. – Már megint kezded? Férj meg tőlem! Különben is olvasni akarok. Gondolkozni. Nem szeretek vonaton ismerkedni, hallgatni a hülye szövegeket. Tudod jól, összesen két hetem van a Dsida-tanulmány leadási határidejéig. Ha már el kellett jönnöm otthonról, s az óráimat is elhagytam, használjam ki ezt a vonatozást értelmesen.

Felállt, megnyitotta a felső ablakszemet. Legalább levegő jöjjön, ha a fejét nem dughatja ki rajta. Vajon milyen meggondolásból tervezték így, ilyen keskenyre? Ha valaki nagyon akarja, kiesni a vagonajtón is lehet, a huzat pedig sokszorosan biztosítva van. Hátranézett, lesz-e, aki kifogást emel vállalkozása ellen. Utóvégre közösben utaznak, a döntés joga is közös. Nem szól senki. Tehát rendben. Próbált valahogy közelebb férkőzni a kinti légáramhoz, minthogy kalodába azonban mégsem akart kerülni, inkább leült. Elővette a könyvét, jegyzeteit. Az első oldal többszöri átolvasása után rá kellett jönnie, hogy csöppet sincs lírára hangolva. Prózára sem. És mi értelme van ennek az egésznek? Megmagyarázhatatlan düh fogta el. Megmagyarázhatatlan abban az értelemben, hogy nem tudta levezetni, nem tudta összecsomózni a szálakat. Az utóbbi időben egyre gyakrabban és egyre nyugtalanítóbban tapasztalta magán ezeket a belső dühkitöréseket. Nyugodt tanárembernek ismerték, és igyekezett mindig ehhez mérten, a mások elvárásai szerint viselkedni. Most sem szólt. Nem is lett volna kinek, kihez. Talán költötte volna fel a szemben lévő ülésen elnyújtózva horkoló öregembert? A legjobb lesz, ha megkeresi az étkezőkocsit.

Ettől a gondolattól megnyugodott. És most az is nyugtatta, hogy továbbfűzheti előbbi vitáját önmagával. – Hát persze, hogy nem ugyanaz. – Az utóbbi években (évtizedekben, ne szépítsük a dolgot!) szerzett valamelyes utazási tapasztalatokat, többek közt a „mozgó vendéglők" tekintetében. Ha barátjával szállt vonatra, hosszabb távon, már eleve a sörszaghoz igazodtak. Persze, ilyenkor enni is kellett, hogy egyáltalán kiszolgálják az embert. Így tanulta meg a konzervzöldpaszuly és a konzervborsó ízét, amelyet a kevéske rizs és murok s a még kevesebb marhahús mellé szolgáltak fel. A sör azonban jó volt. Legalábbis annak, akinek nem volt összehasonlítási alapja. Ő ugyan büszke volt a sörkultúrájára, az ínyében megőrzött, válogatott német, osztrák és holland sörök jó ízére, minthogy azonban új élmények már jó ideje nem erősítették föl a régieket, ezek az ínyéről is eltűnni látszottak. Prousttal vitázva, a külsőségek emléke valahogy jobban megmaradt. (De lehet, hogy csak az első újratalálkozásra lett volna szükség, hogy az ízek és illatok ismét aktivizálódjanak.)

Annak idején különféle nyelveken olvashatta, többnyire jóval rövidebb szerelvények elején vagy végén, az étkezőkocsi feliratot. Történetesen német volt az, amely kitörölhetetlenül vésődött emlékezetébe, és nyilván összekapcsolódott az iskolában belésulykolt felső tízezer fogalmával. Süppedő szőnyeg nyelte el a zajt, az evőeszközkoccanást, a halk beszélgetést. Tündérlányok szolgáltak fel a kényszerűen keskenyre méretezett, de mégis tágasnak tűnő, alig érzékelhetően ingó tündérpalotában. Nyilván ehhez méltó ételt-italt kínáltak; neki – pláne, hogy ketten voltak – csak kávéra és hűsítőre telt, ám ez mit sem változtatott az étkezőkocsi-tündérek kedvességén. Alkalma nyílt egyszer a tenyeres-talpas (szocialista? vagy nagyorosz?) udvariasság, kedvesség elfogadására is, a végtelen nyírfák közt száguldó (de a több ezer kilométer miatt mégis cammogónak vélt) szerelvény étkeztető vagonjában. Volt ott bőven mindenből, a pokolian erős mustár például állandóan a fehér terítős asztalkákon állt, s amíg az ételre várt az ember, kenyérre kenhette. Utána már nem érzett semmi más ízt. De a mustár mégiscsak jó, kitűnő volt, azóta sem kóstolt e fajtából hozzá foghatót.

Gyanúsan hosszú folyosókon kellett áthaladnia (mintha csak arisztokratizmusát akarták volna gyógyítani: a legtöbb másodosztályú vagon „kupés"-nak bizonyult); szerencsére kevesen ültek kint a bőröndjeiken, az állók pedig kényszeredetten utat engedtek. Elérkezett a postakocsiig, tehát vissza kellett fordulnia. Nyilván rossz irányban indult, az első osztály előtti két-három kocsi valamelyike lehet az étkező. Amikor fel-

szállt, elfelejtett tájékozódni, kérdezősködni pedig nem szeretett. Megtette tehát visszafelé is az utat, sőt azon túl, bejárta a feltételezett másik három vagont is. Egyszer sem csapta ujjára a makacsul akadozó vagonlezáró ajtókat. Végül a kalauz világosította fel: legalább két éve kivették az étkezőkocsikat, miért nem nézte meg a menetrendben. Ez különben sem nemzetközi vonat.

Kedve lett volna megkérdezni, hogy azt vajon írja-e a menetrend, miért nem folyik a víz a vécében. És ha nem folyik, honnan került a földre, sőt a folyosóra a tócsa? De tudta, hogy a kalauz nem vár ilyen kérdést tőle. Visszaült a helyjegyes helyére. Kinyitotta a könyvet.

II.

Mire jók a könyvek? Még azt sem mondják meg, hogy mi volt annak a francia filmnek a címe: Ha szerda, akkor Belgium? Vagy kedd a belgiumi utazásé? Csütörtök? Mindig mindennel le vagyunk maradva. A filmlexikon is csak bosszantja az embert. Azt sem tudod, hol keresd a kívánt adatot. És ha megtaláltad véletlenül a rendező vagy valamelyik színésznő nevét, ami támpont lehetne a kereséshez, kiderül, hogy a film újabb a lexikonnál.

Megint ez a nagyzolás. Ugyan hány embert foglalkoztat efféle luxus, mint egy filmcím, filmlexikon, könyvek? Hányat azok közül, akikkel együtt vársz a peronon az átszállásra?

Tíz perce szállt le az egyik vonatról, hogy felüljön újabb húsz-harminc perc múlva a másikra, amikor eszébe jutott: ezt a holtidőt kihasználhatná, hogy egyék valamit. Ahogy a barátja szokta mondani, ez valóban fejgondolat volt, s nem az üres hasa diktálta. De minthogy otthonról sietve jött el, és már nem jutott ideje beállni a kenyérsorba, s egyebet (bár kekszet) sem csomagolt, a legjobb lesz, ha bemegy az önkiszolgáló étteremmé átalakított restibe. Egyébként elég puszta hely ez, nyomorúságos falu, csak az állomása nevezetes. Még a K. u. K. világból maradt itt – nem lehetett, legalábbis nem volt érdemes átköltöztetni. Közlekedési csomópont, sokan váltanak itt vonatot. Azt mindenesetre okosan csinálták, hogy a részegek gyűldéjét kifüstölték, sőt a füstöt is kiszűrték. Ezt közvetve még a felesége is elismerte, aki pedig az antinikotinistákat személyes ellenségeinek tekintette. Tőle tudja, hogy ebbe az önkiszolgálóba érdemes benézni, legutóbb például bagóért (–Mármint bagó helyett, vágott közbe, a beszámoló perceiben) hatalmas adag ikrát lehetett kapni. Ő ugyan még nem éhezett meg az utazás első óráiban, de hát próbáljuk ki, mi végre jutott ez a K. u. K.

A peronra nyíló hatalmas hodály még hodályabbnak látszott a kora déli csendben. A négyzet alakú, a legyektől vászonterítővel védett faasztaloknál egy lélek sem, az ételpultnál is csak kettő: egy vasutas az innenső és egy kiszolgáló a túlsó oldalon. Noha lehetőleg kerülte a tömeget, s így kifejezetten örülnie kellett volna, valami zavarta e látványban. De nem figyelt rá különösebben, vette a tálcát, s a terelő fémkorlátnak engedelmeskedve haladt előre, a beígért ikra felé. – Hát ikrának nyoma sincs – állapította meg, nevetséges kárörömmel, de ha már beállt a sorba (?), csak eszik valamit. Éppen nézegette azt a pár gyanús tányért, amikor eljutott a füléig – még nem a tudatáig – a pulton túlról a figyelmeztetés: – Kenyerünk nincs. – Nem neki szóltak, hanem a pénztárnál álló vasutasnak. Nem neki szóltak, következésképpen haladt tovább a tálcájával. Fontolgatta, melyik tányérral alkudjon meg. Már nyúlt volna egy sárgás-barnás után, amikor ismét felhangzott, immár vele szemből, az előbbi két szó: – Kenyerünk nincs. – Most már hallotta és értette is. Ránézett a kiszolgálóra, aztán a vasutasra, azok

vissza rá, de egyikük sem szólt. Ha már kiállta a sort (nevetett magán), két lépést visszalépett a pénztártól, és kiemelt az üveg alól egy kávéscsészét. Fizetett, s a sarokasztalhoz vitte az ebédjét. – Semmi baj. Majd a gyorson kipótolom, ha mégis megéhezem.

A baj csak az volt, hogy a kávénak nevezett langyos feketés keverék (keverék, igen, hivatalosan is ez a neve) nem töltötte ki azt a húsz percet. Húszpercnyi gondolat viszont túl sok lehet. Olyan sok, hogy aztán föl sem ül talán a gyorsra. – Nevetséges! Mintha Dsida nem hat órát várakozott volna. Hogy evett-e ikrát vagy sem, ivott-e kávét vagy sem, nem jegyezte föl az irodalomtörténet. De megírta a Nagycsütörtököt... Kedd, szerda, csütörtök... Ám hová lett a nagyság? – Félretolta a kávéscsészét, a vasutas után nézett. Kint forrón sütött a nap, semmi nem emlékeztetett a „fullatag sötét"-re, még mozdonyok sem zörögtek az ablakon túl, a „roppant denevérszárny" nem legyintette arcul, hiszen nemhogy bent a hodályban, de a peronon sem volt nyoma most a füstnek. Szót váltani jó, meghitt emberekkel, persze, nem ártott volna. De hát Péter aludt, János aludt, Jakab aludt, Máté aludt már akkor is, azóta meg igazán alhatnak. Régen elmúlt Nagycsütörtök. Kint a peronon süt a nap.

Kedd, szerda, csütörtök...?

A hangosbemondó jelezte a gyors érkezését.

Felállt. Otthagyta az asztal sarkára tolt, tele kávéscsészét. A peronon már sokan álltak. Megvárta, amíg az utolsó ember is felszáll a szerelvényre. Bőven volt még ideje az indulásig.

III.

Két nappal az utazás előtt falun járt. Csütörtök, szerda, kedd... Igen, talán kedden. Zuhogott az eső. A hegy aljában egy pillanat alatt úgy be tudott szomorodni, úgy lehűlt, úgy elborult, mintha nem is java nyár lett volna. Kocsival mentek. Már-már meggyújtotta a pozíciólámpát is, a szembejövőknek, de közben beértek a faluba. Erre kevés autó jár, az emberek esőben behúzódnak, a tehenek még nem jöttek a csordából. Ha valahol, hát itt nyugodtan gondolkozhat, akár a volán mellett. Különben két napig aludni, legfeljebb egy-egy kicsit olvasni fog. Úgy érezte, ha nem szellőzteti ki a fejét, előbb-utóbb végképp odamond valakinek az egyetemen, s a tanulmányát sem tudja határidőre befejezni.

Majdnem nekiment a sorompónak.

Sorompó itt? Talán eltévesztette a falut. Akkor pedig igazán nagy baj van.

Riadtan nézett körül. A házak ismerősek. Az út gödrei ugyancsak. De mi az a nagy aranysárga halom, végig az úton? Homokot hordtak ide, s hogy bosszantsák az áthaladókat, nem az út szélére rakták, hanem a közepére?

Le kellett térni a házak előtt kanyargó keskeny földes útra, és itt már valóban figyelni kellett. Nem az emberekre, hanem a lefolyókra, a szennyvíz-levezető árkokra. Az emberekre nem mindig kell figyelni.

A sárga halmok azonban nem hagyták nyugton. Az ittenieket nem ilyeneknek ismerte.

És akkor meglátott az egyik halom mellett egy feketeruhás, feketekendős öregasszonyt. A szája elé zsebkendőt szorított. Még nem ő, a volán mellett – még csak az öregasszony. Mintha siratózna. Ő meg, vezetői üléséből, döbbenten nézett útitársaira. Vajon jól látják? Vajon lehetséges ez? A búzát szárítják... az esőben... De hát itt normális emberek laknak! De hát a falu gazdaságának nagy raktárai vannak! De hát itt, a hegy alatt még nem is érhetett be a búza...

Aznap este a szomszédoktól megbizonyosodott: nem a hegy alatt lakók őrültek meg. És nem a homokot, hanem a szokatlanul gazdag búzatermést mosta az országúton az eső. Felső utasításra. Az előrehozott aratás után.

Kedd volt, alighanem kedd. Hétköznap-szentelő kalács, keddi kalács napja. Most nagyon haragudott Áprilyra. Ez volt a legegyszerűbb. Már régóta vitája volt vele, amiért elment innen, egyébként nagyon tisztelte. És most még ez is. Lelki kenyér ínségidőkben? Verőfényes vigasztalás... Hagyjuk már a nosztalgiázást. Hagyjuk a költészetet.

Elő sem vette a könyvet. Másnap reggel autóba ült, visszaindult.

Haza?

Az eső elállt. A búza most még többnek mutatkozott, a szemek megdagadtak. Nem őrizte őket senki.

A feketekendős öregasszonnyal sem találkozott az úton.

(1989)

CSEH KÁROLY

Vezeklés

P. L.-nak

Negyed százada
templom padjába karcoltam nevem,
s mikor vezekelni visszatértem újra:
ágak éledtek a görcsös vonalakból
imára kulcsolt kezem
égboltja alatt.

Tegnap
fejedre tettem hűs tenyerem,
és hajad
gyerekkorom szélben ringó
fehér orgonáival
lett tele.

Holdtölte

Mutatlak víznek, meggyfaágnak,
mítoszba bújhatsz – megtalállak:

fülbevalód nagy teleholdja
áradó hajadra ragyog ma,

s fényében, mint keleti holdfa,
titkokat sugdos a fa lombja

a sötétről, mely úgy lesz meghitt:
antik jósnőkként leéneklik

mozdulataid ezüst gömbjét:
párnádra hull, s egyet pörög még,

mialatt hajad szétzilálom,
s úszni kezd szám az ében áron.

Rontásűző

Nézem,
ahogy keresztet vetve jár
hajszálaidon a fésű:
rontás sötétlik a tükör hátterében.
Aztán ezüstlő
csillámlásokban rúzsozod a szádat:
boszorkányűző,
eleven hús parázslik ilyen izzással,
forgószelek láttán.
S míg örvénylik fénylőn
az érzékek napéjegyenlőségi viharában
nyakad és vállad:
föléd hajlok,
hogy lélegzetemmel
elhessentsem idegeid lombjából
az ölálkodó, buja feketerigót.

MÓSER ZOLTÁN

Az ősök udvarában

A BAGOLYASSZONYKÁRÓL, A KAKUKK-KISASSZONYKÁRÓL ÉS EGY BAGOLY BÁCSIRÓL

„Balladáink közt a Bagolyasszonyka rejtelem, vele még nem foglalkozott senki"
(A költő Nagy László megjegyzése)

Puszta malomba, : |
Cserfa gerenda. : |

Azon üldögél, : |
Egy bagoly asszony. : |

Mit sírsz, mit bánkódsz, : |
Te bagoly asszony? : |
Jaj, hogyne sírnék, : |
Hogyne bánkódnék? : |

Otthon feledtem, : |
Cifra nyoszolyám. : |

Abba feledtem, : |
János uramot. : |

Az mellett hattam, : |
Ringó bőcsőmöt. : |

Abba feledtem, : |
Imre fiomot. : |

Az mellett hattam, : |
Pléhes ládámot. : |

Abba feledtem, : |
Karika kontyom. : |

Ha jaz itt volna, : |
Olyat ugranék,
Mint a paripa.

Ha jaz itt volna, : |
Olyat fordulnék,
Mint a karika.

Gymes (Nyitra) – Kodály, 1916.

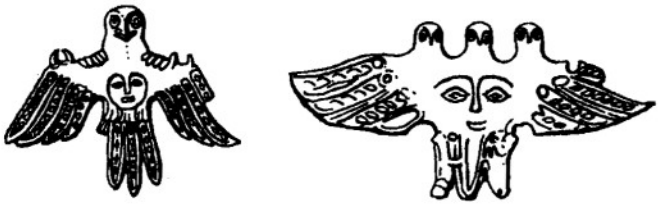
A bagolyról már egyszer írtam a *krasznai templom* különös kazettái kapcsán. (In.: Honismeret 1980. 3. sz. 37–40.) S mert ott egyházi, vallási értelmezését tartottuk elsődlegesnek, ezért abból az irányból, vagyis a Biblia jelképei és azok keresztény értelmezése felől közelítettük meg. Itt egészen másról van szó: olyan párbeszédes énekről, amit kutatóink a balladák vagy a balladás dalok közé sorolnak, s aminek párhuzamai nem ismertek. Magánosan áll, s a magyar népköltészetben és népdalkincsben is kuriózumnak számít, mert csak Erdélyben és Zoborvidéken került elő néhány változat. (Igaz egy, *szúnyog asszon*nal, a Veszprém megyei Csetényből is ismert egy nyelvészünk közlése alapján.) De az a tény, hogy két távoli, archaikus területen élt s él, arra hívja fel a figyelmet, hogy időben talán még a középkori balladáink megszületése előtt érdemes keresnünk, nyomoznunk. Nem véletlen, hogy nyomozást említettem: mert pontos sejtésem volt arról, hogy merrefelé kell haladnom, keresnem.

*

A *Júlia szép leány* balladánkkal együtt – amely szintén magánosan áll a balladáik virágoskertjében –, ezt volt a másik ének, aminek eredete régóta foglalkoztat. Miután nem volt analóg példa, az irodalomban sem találtam semmi nyomra vezető utalást, el-

tettem, félretettem. S ahogy már annyiszor megtörtént, egy egészen más munka – és keresés – közben egy értékes adatra, szó szerint „leletre" bukkantam. Ez volt az a fényes út, amin csak el kellett indulnom, amin végig kellett haladnom. Vagyis az iránytűm alapján ekkor a térképen egy tájékot bejelölhettem. Ez pedig keleten volt, az Uralon túl. Mert innen való az a lelet, amire *Csernyecov* professzor egyik tanulmányában figyeltem fel. (Az Ural vidéki sziklarajzok jelentése és rendeltetése. 1971. Megjelent: A tejút fiai. Európa Könyvkiadó, 1980.)

Egy másik, szintén bagolyábrázolásról már Munkácsi Bernát is írt a *Vogul népköltési gyűjtemény*ében: „A vogulok szent és tisztelt állatai közt ott található a bagoly is, amelynek egy-, két- és háromfejű ábrázolását melltájon férfiábrázattal, egy lóval szintén több példányban találjuk a csud régészeti leletek közt."

Ezek nagy valószínűséggel egy-egy nemzetség (frátria) vagy csoport totemállata vagy állatai. Ezekkel a bronzlemezkékkel azóta többen is foglalkoztak: L. J. Strenberg, az ő nyomán D. N. Anucsin, majd A. Sz. Szidorov, s *A permi állatstílus jellemzése* című tanulmányában (1975) L. Sz. Gribova is idézi a fenti ábrát, amely többféle értelmezést tesz, tett lehetővé. Ő a filiálé-egységek megszaporodásával, számuk növekedésével magyarázza a két- vagy többfejű állat- s madárábrázolásokat, ezek különlegességét. Mert „könnyebben és kényelmesebben ábrázolható azonban egy szétterebélyesedett nemzetség, ha magát az ábrázolást több értelemmel ruházzuk fel, azaz az ábrázolt összetett jelképes lény fejeinek számát megsokszorozzuk, hiszen a fej általában az egész lényt szimbolizálta. [...] Így alakulhattak ki olyan első pillantásra »különös« ábrázolások, mint: háromfejű madár, begyén egyetlen maszkkal, madáralak két emberi maszkkal, madár, testén jávorszarvasfejekkel, szárnyain halakkal." (I. m. 143. l.) Erre példa a másodikként bemutatott ábránk. Itt nagyon fontos volt az a rövidke megjegyzés – bár az első olvasáskor nem tudtuk, hogy merre keressük! –, hogy „hasonló képi szimbólumokat találunk a népköltészetben is." (I. m. 141. l.)

De az első ábrán nem ilyen, nem összetett, hanem vertikális ábrázolással találkozunk: nem szimbólumokkal, hanem hasonlóságokkal, megfelelésekkel. Hisz itt egymás mellé állítva találunk félig ember s félig növény formájú, madár- s állatfejű lényeket! Mert az ábrázolás és Csernyecov professzor tanulmánya döntő fontosságú a mi énekünk és az ott szereplő figurák megértése szempontjából, itt időzzünk el hosszabban, és nézzük meg közelebbről is a fenti ábrázolások egyikét.

E fémkorongok és tükrök keletkezési idejét, amelyeken e karcolt rajzok láthatók, a Kr. előtti utolsó évszázadra teszik. Jelenleg a Hanti-Manysi Múzeumban láthatók, mivel a vogul vagy osztják szent helyekről származnak: legvalószínűbben az Észak-Szoszva vagy Kazim vidékéről. Legfőbb jellegzetességük, hogy stilizáltan (vázlatosan) is *realisztikus* állat- és madárábrázolásokat mutatnak. Ezért is fontos számunkra, különösen az, aminek részletét itt kinagyítottuk.

Ezen – mint a többi, hasonló karcolt rajzon – „az antropomorf figurák további kiegészítő zoomorf vagy egyéb fejdíszeket kaptak, az állatfigurák szügyén pedig antropomorf maszkok láthatók. Balra az első alak egy *növény-nő* (valószínűleg szibériai medvetalpfű), utána következik az *őzbak-asszony*, egy *medve-asszony*, majd egy *bagoly-asszony*. Ezután következik egy háromfejű, nő formájú lény, alakja nem egészen világos, bár nincs kizárva, hogy ez is *bagoly*. Tőle jobbra áll egy medve, mellén embermaszkkal – ezt mi álarcos kisfiúnak nézzük –, végül egy fülesbagoly.

A tükrökre rajzolt lények egész jellegükben jól egybevágnak az obi-ugorok egyes genealógiai csoportjainak félig ember, félig állat alakú totemőseivel – fűzi hozzá Csernyecov professzor. Összegzésként pedig azt írja, hogy itt, miként a többi tükrön, voltaképpen ősábrázolásokkal találkozunk, s ezek táncos jelenetek, amelyet az ősök jártak az időszakos és alkalmi ünnepségeken." (I. m. 126–127. l.)

A *hol?*-ra a tanulmány címével felelhetünk: az ősök udvarában.

De hol hol van ez az udvar, s hol vannak az ősök?

A nagy tudású Munkácsi Bernát volt segítségemre abban, hogy ezt megtaláljam: az ő hatalmas gyűjtése volt igazi útmutatónk. S ez – miként a régészeti leletek – a vogul népköltészet áttekintése felé vezetett bennünket. Munkácsi Bernát véleményét is figyelembe véve, a fenti gondolatot talán csak annyiban módosíthatjuk-bővíthetjük-finomíthatjuk, hogy az ábrázoláson az ősök tiszteletére rendezett ünnepségnek, egy maszkos-alakoskodó ősi színjátékának a reális ábrázolását láthatjuk. A maszkon kívül erre figyelmeztetnek a *női* szereplők is! Épp ezért nagy a valószínűsége annak, hogy egy medveünnepi színjáték szereplőit mutatja be nekünk ez a rajz. Vagyis itt és ekkor a medve mellett a többi ős is megjelenik. Ezek sorába tartozik, tartozott a bagoly is: a *bagoly bácsi* és a *bagoly asszonyka*, de a *kakukk-kisasszonyka* is.

*

Ezzel elérkeztünk a címünkhöz, s a lelkes és nagyszerű gyűjtőknek, tudósoknak köszönhetően be is tudunk mutatni több éneket. Van, amit dallammal együtt. Kálmán Béla vogul gyűjtéséből 1976-ban külön kötet jelent meg. Ő írja a *medveünnepi színjátékok*ról, hogy az „ógörögökön kívül talán az obi-ugor az egyik azon ritka népcsoport, ahol kultikus szertartásokból dráma vagy annak csírája más népektől függetlenül kialakult. Közös mindkét nép drámai kezdeteiben, hogy a *női szerepeket is férfiak* alakítják, hogy *álarcban* játszanak, és hogy a díszletek helyett, szinte külső eszközök nélkül, mozdulatokkal és *tánccal* fejezik ki a helyszínt és cselekményt. [...] Mivel a kifordított

ruha, az álarc és az elváltoztatott hang eléggé eltitkolja a színész kilétét »a medve előtt«, a színjátékok közt elég sok a merész, szabadszájú darab is." (In.: Leszállt a medve az égből, 515. l.) Megbecsült finnugor tudós és gyűjtő volt a finn *Artturi Kannisto*, akinek *A vogul medveünnepről* szóló tanulmánya 1938-ban jelent meg a Magyar Nyelv című folyóiratban. Mivel közvetlen élményen alapszik, testközelbe is hozza ezeknek az ünnepeknek a hangulatát. Mert kevesen ismerik írását, amely az 1901–06. években végzett vogul nyelvi és néprajzi kutatómunkáján alapszik, ezért most itt bővebben idézünk belőle néhány részletet.

Bevezetésként a vogul színész és művészete általános jellegéről szól, és szinte pontos „utasításokat" ad azoknak, akik rekonstruálni akarják ezt a színjátékot.

„A színpad az ünnepi szoba padlójának középső része. Az öltöző a folyosó vagy valamely szomszéd szobája. Innen jönnek elő a színészek és ide térnek vissza az előadás végeztével. Csak férfiak szerepelnek. A női szerepeket is ők játsszák. Ilyenkor csak női ruhát vesznek magukra. Az állatok, így a ló, tehén, kutya meg a nyúl szerepét rendszerint álarcos kisfiúk játsszák el, akik ezért a tisztségért valósággal tülekednek. Ha valamelyik állat azonban nem jut aktív szerephez, például a ló, fadarabbal helyettesíthető, ehhez szánkóképpen más fadarabot erősítenek.

A vogul színház kellékei igen egyszerűek. A színész többnyire a vogulok mindennapi viseletében, elnyűtt rénszarvasprémben és csizmában jelenik meg. Prémjét némelykor kifordítja. Komikus jelenetekben feltétlenül álarcot vesz fel. Az álarc nyírkéregből készül, és rendszerint nagy orrú. Az álarcviselés célja nyilvánvaló: a színész személyét el akarják titkolni a medve előtt, ha esetleg megharagudnék a tréfáért. Ugyanezen okból elváltoztatják még a hangjukat is a színészek, és a legtöbben fejhangon beszélnek. A medvével el akarják hitetni, hogy ezek a különös lények nem falubeliek, hanem messziről jött idegenek, utasok. Az álarc alatt azonban ki-ki nyugodtan elmondhatja, amit akar..."

„A vogul színház sajátosságaihoz hozzátartozik a színész és a közönség szoros együttérzése. Amikor a színész a szobába lép, vándor módjára köszönti a közönséget, és elkezd a jelenlevőkkel beszélgetni. Előadás közben is egyet-mást kérdez, tanácsot kér stb.

A színjátékok többnyire prózai, recitált jelenetek, ám olykor részben vagy egészben eléneklik őket. Fontos szerepe van a táncnak, akár a zene nélkül, akár ének vagy egy öthúrú hangszer kíséretében. Nem tekintve a tulajdonképpeni táncszámokat, amelyek között pantomimszerű és kardtáncokat találunk, majdnem minden prózai vagy daljáték tánccal végződik. Ez a szokott módja a színjátékok berekesztésének, bármi legyen is a tartalmuk. – A legtöbb darab tréfás."

„Hogy pontos képet adjak a medveünnepélyekről, ezek néhány epizódját elmondom, úgy, ahogy magam láttam 1905-ben az északi voguloknál. [...] A legérdekesebb az utolsó este, az úgynevezett szent este. A műsor szokás szerint este kezdődik, rövid megszakításokkal azonban egész éjszakán át másnap délig tart. Először most is öt medvének kerül sorra, majd egy drámai rész túlnyomóan szent jelenetekkel. De mindezek után sok olyan darabot játszanak, amelynek nyilvánvalóan az a célzata, hogy a medvére ráijesszenek, és rávegyék a távozásra. Minthogy a medvét már több napig ünnepelték és vendégelték, a vogul úgy gondolja, hogy a jóból is megárt a sok; de mivel maga a vendég nemigen gondol az elmenésre, ijesztgetésekkel kell őt megmozdítani. – A szobában először egy *daru* jelenik meg. Megszemélyesítője sálba burkolja magát, kezében előrenyújtott botot tart. A bot felső végén fából készült, zsinórra járó darucsőr van. A daru, csőrével kelepelve és az emberek felé kapkodva, körüljárja a szobát. A háziúrra,

sőt a medvére is fenekedik. A háziúr hiába akarja megvédeni. Csőrét belevágja a medve ételáldozatába; a padlóra veti, és a medvéről lerángatja a takaróul szolgáló áldozati ruhákat. A háziúr és a nézők jajgatnak, a medvék meg akarják védeni, de elpanaszolják, hogy tehetetlenek. Mikor a daru eltávozott, a *bagoly* kerül a szobába. A madár megszemélyesítője fehér, vastag, kifelé prémes útibundát visel, arcán nyírkéreg álarc, kezében fajdkakasszárnyak, amelyekkel rettenetesen csapkod ide-oda. A padlón egy nyúl ugrabugrál; először ezt tépi szét a bagoly, majd borzalmasan üvöltve az emberekre ront, egyszer ide, másszor oda, úgyhogy a kisgyermekek sikoltozva bújnak szüleikhez. A legmostohábban azonban a medvével bánik, ez is annyira fél, hogy arca – a vogulok megfigyelése szerint – egészen elhalványul. A baglyot is meg akarják nyugtatni, de sikertelenül."

„Az ünnepet eredetileg a megölt medve lelkének rendezték, és számos részlete, melyet itt nem ismertethetek, emlékeztet azokra a szertartásokra, melyeket a vogulok hozzátartozóik halála és temetése alkalmával végeznek, az elhunytak szellemének megvendégelésére és megengesztelésére. A medveünnepnek is az a célja, hogy a medvét, helyesebben a medve lelkét megengesztelje. [...] A medveünnep ezenkívül kedves alkalom, amelyre egy ritkán lakott vidéken sok tíz kilométernyi vidékről gyűlnek össze az emberek, hogy a nehéz mindennapi élet közepette néhány egészen gondtalan napot töltsenek el barátaik körében." (I. m. 197. l.) Hogy egymás arcát lássák, hogy egymásnak örüljenek, tehetnénk hozzá Artturi Kannisto befejező soraihoz. Ezek alapján szinte magunk előtt látjuk a vogul színészeket, az ünnepet, a színjátékot. Kálmán Bélának köszönhetően dalt, dallamot is idézhetünk ezek mellé, méghozzá egy számunkra fontos éneket, mert itt megjelenik a bagoly, aki nem asszony ugyan, hanem *bácsi.* (Kálmán Béla: i. m. 94–95. l.) Ez egy kétszereplős „darab", ahol az egyik, a „színész" énekel, bagolynak öltözött társa pedig kiterjesztett szárnnyal" táncol. (I. m. 522. l.)

Álljék itt ez az ének, dallammal együtt, Képes Géza fordításában:

Háncsból a sapka, háncsból a bocskor –
gyere, hej, gyorsan, járd a táncot!
Hej, bagoly bátya, húzd le a sapkád –
uhuhuu – hangod messze szálljon!
Vad huhogással verd fel az erdőt –
sapka meg bocskor hadd csattogjon!
Háncsból a sapka, háncsból a bocskor –
gyere, hej, gyorsan, járd a táncot!

Mert nem felejtjük, hogy a mi *Bagolyasszonykánk*ról akarunk szólni – s annak rokonait, elődeit (őseit?) keressük –, azt kell mondanunk, hogy a fenti szöveg távolról sem látszik hasonlónak. De itt, az éneken kívül a színjáték, a mozgás, a tánc leírása a fontos, és az a tény, hogy azért itt *bagoly* (bácsi) szerepel. És ha ez másra nem, de a bagoly alakjára, szerepére ráirányítja a figyelmünket. Ugyanis a magyarázók figyelme általában itt téved vagy tévedhet el a legkönnyebben, amikor a mi baglyunkat a halálmadárral azonosítják. Jóllehet, a hagyományban a legtöbbet ezzel kapcsolatban tudunk idézni. (Az ókori görögök is a halál hírnökét látták benne. In.: Szibériai sziklarajzok, 155. l.) Ha a bagó-bagoly madár „beszállott így a házhoz, akkor mán az is halottat jelentett." – olvassuk egy Nógrád megyei feljegyzésben. (Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség. 145. l.) „A *halálmadár* v. *kuvik* is a néphitben *jóstulajdonú* – írja Ipolyi Arnold. – Ha a halálmadár a ház közelében erősen kuvikol, valaki a házból nem

sokára meghal." (In. Ipolyi: 247. l.) Hasonló feljegyzést találunk a moldvai magyarság hitvilágát összegyűjtő Bosnyák Sándornál is. (In: Bosnyák Sándor: A moldvai magyarok hitvilága. Folklór arch. 12. 1980. 39. 1. 315. sz.) „Hallották a kuvikmadarat este szólni, s azt mondták: jaj, talán a közelibe lesz haláleset az uccába. Azt mondták: szól a kuvikmadár. A halálmadár." (Jung Károly: Az emberélet fordulói. 120. l.)

A felsorolás nyilván folytatható még, de ez az irány nem vezet sehová. Ezért is megpróbáltunk gereblyézés helyett ásót venni a kézbe, és szerencsénk volt. Jelképes is, valóságban is, mert a régész ásója is segített a munkánk előrehaladásában. Hisz fontos és megbecsült adatnak számít az a két honfoglalás korabeli lelet, az a két botvég, amely *madaras* ábrázolást mutat: az egyik egy hosszú csőrű madár (a Fejér megyei Szabadbattyán területén került elő), a másik táltosmadárnak mondott *bagolyfejet* ábrázol. (Ez Hajdúdorogról származik.) (In.: A honfoglaló magyarok. Corvina, 1972. 71–72. kép.) Ha mindkettő táltosbot végéről való, ahogy a régész Dienes István is véli, akkor a táltosaink és sámánhagyományaink forrásvidékére, keletre, az Uralon túli területekre és rokon népek közé vezet bennünket ez a két lelet. Vagyis a védett, totem- vagy szent állatok közé, miként arról Munkácsi Bernát kutatásai tájékoztatnak. De ide vezetett bennünket a tárgyalt énekünk bagolyasszonykája is, vagyis egy jóval régibb, ősibb értelmezés felé, ami szintén az obi-ugorokig vezethető vissza, ahol a hagyomány, a mítosz nem a halálmadárról, hanem pont az ellentétéről, a *jóságos madár*ról szól! Eléggé zavarba is hozták a szibériai sziklarajzokat publikáló orosz szerzőpárt, *Okladnyikov* akadémikust és *Martinov* professzort a bagolyábrázolások, s számomra érthetetlen módon az ókori Egyiptomból és a görögöktől keresnek példát a bagoly jelentésére. Míg a legvégén, amolyan megengedő esetként idézik a burjátokat, akik között „a bagoly időnként a gyermekek és a házitűzhely oltalmazójának, patrónusának szerepében jelenik meg." (I. m. 156. l.)

Hadd idézzük ismét Munkácsi Bernátot, aki többek között szól arról, hogy „figyelemre méltó az állatnak *pelimi* (?) vogul *szerencsebagoly* nevezete, amely bizonyára megfelelő néphitre utal. (In. Munkácsi Bernát: Vogul népköltési gyűjtemény, 1892–96. II/1. 318.) Munkácsi idéz egy Patkanov nevű orosz tudóst, akinek kétkötetes osztják népköltési gyűjtése 1897–1900-ban jelent meg Szentpétervárott. Ebből megtudhatjuk, hogy az irtisi osztjákok régebben a *bagolyt* (jiba) különös külseje miatt tartották tiszteletben.

A hősénekek szerint az előkelő leányok gyakran öltöttek magukra *bagoly alakot*, midőn arról volt szó, hogy szüleik és testvéreik tudta nélkül fölkeressék szívük választottjának lakóhelyét, s előtte föltárják érzelmüket. Az ilyen „emberarcú baglyoknak" emberi eszük és nyelvük volt. (In. Munkácsi Bernát: Vogul népköltési gyűjtemény, 1892–96. II/1. 312.) De ilyen a többi állat- és madárfigura is, amelyek ábrázolásáról tudósít a már idézett, a vogulok földjéről származó régészeti leletek rajza. Vagyis olyan átváltozásról van szó – Bartók műve kapcsán erről külön könyvet írt Tallián Tibor –, amely átmeneti, amelyik színjáték, de komoly, mert mitikus: az állattal való azonosulást – és kibékülést – jelenti, ahogy az a medveünnepek szertartásából, azok leírásából látható. S ez arra a korra vezethető, amely nyomtalanul eltűnt, de valaha megvolt, s az Uralon túl élő rokon népek szinte máig megőrizték: amikor állat és az ember egyként volt jóbarát és ellenség. Amikor még egymás nélkül nem létezhettek. (Talán nem véletlen, hogy ezt a lelkiséget már csak a gyermekek és a gyermekjátékok, dalok tartották meg.)

A vogulokra visszatérve ismét Munkácsit idézzük, aki szerint „az ember és állat szoros kapcsolata kifejezésre jut abban is, hogy az énekek és regék hősei igen gyakran öltöttek állati alakot, s szintén egy ideig így folytatták életüket, ismét visszaváltoznak

emberekké." (In. Munkácsi Bernát: Vogul népköltési gyűjtemény, 1892–96. II/1. 308.) Igen gyakori eset a *madáralakra* való változás. (In. Munkácsi Bernát: Vogul népköltési gyűjtemény, 1892–96. II/1. 310.) Ebből a szempontból különösen fontos azon észrevétele, amelyről egy másik ének kapcsán én is írtam (In. Jelek és ünnepek. Fekete Sas Kiadó, 1994. 37. l.), de akkor ezt az adatot még nem ismertem. Eszerint a madár, minthogy repülni tud, a legjobb összekötő az emberek és istenek, a fönt és a lent között! „Az állatok társadalma állandó érintkezésben van az emberekkel és istenekkel – írja Munkácsi. – E tekintetben nevezetes szerepe van különösen a *hollóféle* madaraknak és a *kakukk*nak, melyeket a mythikai népköltés gyakran emleget embereknek s isteneknek hírvivő s tanácsadó szolgálatban." (In. Munkácsi Bernát: Vogul népköltési gyűjtemény, 1892–96. II/1. 306.) Érdemes itt ismét megállnunk, mert a kakukk – ellentétben a bagollyal – ismert madara a népköltészetnek. (Erről a *Madarat mondék* című írásban szóltam részletesen. In.: Irodalmi Szemle, 1990. 2. 176–188.) Itt most röviden csak annyit, hogy nem az ősi, de a régi, középkori madár jelképet tartotta meg: az elhagyott, magános madár szimbólumát. A vogul mítoszban és a hagyományban egy egészen másik arca mutatkozik meg, ahogy arról az alábbi két ének alapján meggyőződhetünk. Az első előtt érdemes arra felhívni a figyelmet, hogy a vogul *állatének*ek talán a mi állatutánzó, hívogató énekeinkkel rokoníthatók. Ezek sorába tartozik ugyan az alábbi *kakuk éneke* is, ám az inkább mitikus éneknek tűnik: „A régi időben Numi-Torem alant lévő földjét megnézendő a földre jött. Amint lóháton jár, lova belesüllyedt a sárba. Onnan nem valami messze egy ház mellett egy nő ül; énekelve szabdal, varrogat. »Micsoda nő vagy te, gyere ide, segíts fölemelni a lovam!« – mondja. Így hívja őt Torem. »Én nem érek rá, varrogatok« – mondja. »Noha nem éresz rá, ne is érj rá soha (örökre, egyre); éjjeli kakukkép énekelj, nappali kakukkép énekelj; éjjel ne legyen nyugalmad (nyugalom nélküli állapotba essél), nappal ne legyen nyugalmad. Tórem megátkozta, kakukkép röpült tova. Szabdaló deszkáját fark gyanánt illesztette rá, varró gyűszűjét orr gyanánt illesztette rá. Leányai, fiai (árván) maradtak, anyjuk nélkül kínlódtak, halálra jutottak, egy lúczfenyő tövében temették el őket. Őmiattuk énekli (a kakukk):

Két kis magzatom maradt el,
két kis porontyom maradt el.
Két magzat, két poronty,
evező-darab (karjaik), ladik darab (hasuk),
lúczfenyő-töve, czölöp-töve...

(In.: i. m. 321–322. l.)

*

A kegyetlen anya balladánk befejezésére is, Kodály révén a *Székely Keserves* kórusműben feldolgozott népdalnak mély gyászt, együttérzést tartalmazó soraira is emlékeztet ez a lírai töredék. De Munkácsi Bernát egy másik, jóval hosszabb – a mi szempontunkból fontosabb – éneket is közöl gyűjteményében: ez a *Medveünnepi színjátékok* című fejezetnek a *Női színjátékok* című részében található. Nagy valószínűséggel hasonlóan játszódott le, mint az idézett *Bagolybácsi*ról szóló ének: lehet, hogy egyvalaki énekelte, s volt egy másik, szintén férfiszereplő, aki eljátszotta kakukk-kisasszonynak felöltözve. De az is lehet, hogy hárman vagy többen játszották, és felváltva énekelték.

*A kakuk-kisasszony színjáték*nak a rövid leírása a következő: A kakukk-kisasszonyka, aki úri nő, többször is elérkezik valamiféle híres városba, ahol is a város első embere (kormányzója, generálisa, ura stb.) meghívja magához: együtt isznak, majd együtt

hálnak. Ezután, reggel ajándékot kap a kakukk-kisasszonyka, aki ezután továbbrepül. Ez a jelenet – a megérkezés, a meghívás, az együtthálás – elég sokszor megismétlődik. Végül is a színjáték szövege ekként fejeződik be:

Kis szárnylebegéssel
repültem el ismét.
Rengeteg erdő hét zúgába
mentem én el akkor;
zordon erdő hat zúgába
mentem én el akkor.
Egy sat-madár-fészket találtam,
fiacskáimat ím oda vetettem,
s akkor ott hagytam őket,
hadd nevelje föl a sat-madár az én fiacskáimat!

*

Rengeteg erdő hét zúgába
mendegélek aztán ismét,
zordon erdő hat zúgába
mendegélek aztán ismét.
Egy levágott nyírfa-törzsöt
találok, oda szállok.
Kakuk-kisasszonka
kakuk leányasszonyka,
folyton azt kiáltom:
ku-kuk, ku-kuk, ku-kuk!

Akik ismerik az erdélyi és a zoborvidéki *Bagolyasszonyka* változatait, valószínűleg velem együtt kellemesen meglepődtek. Mert úgy tűnik, mintha ott érne véget ez a színjáték, ahol a mi énekünk elkezdődik. Ez is párbeszédes, és ugyancsak két szereplője van: egy állandó és egy másik cserélődik, de szerepe ugyanaz. S a végén derül ki, hogy arról az asszonyról szól a mi énekünk is, mint a fenti vogul ének – csak nálunk (már?) bagolyasszony a szereplő. De mindkettő a gyermekeit elhagyó, a két kicsit másnál hátrahagyó asszonyról, egy kicsapongó fehérnépről szól: aki mindenkivel szívesen hál. Modern, mai téma, tehetnénk hozzá, de azt is, hogy hihetetlen finom szövéssel, megmunkálással készült.

Így érthető a mi énekünk is, a felelgetés. Itt az anyai felelőtlenség és női ledérség bocsánatos (?) bűne játszódik le azzal, hogy mindez és mindaz azért van, mert elvesztette a láda kulcsát. (Az előzményről azonban nem szól!) A megtévesztés és becsapás színjátéka ez a mi olvasatunkban. És kétszeresen is aláhúzzuk, mert kétszeresen is igaz az, hogy *színjáték:* külső és belső egyszerre! (És ha az, a fentiek után gondoljuk oda a férfi, maszkos-alakoskodó két szereplőt is, akik eléneklik, eljátsszák ezt az egészet. Hogy mennyire dramatikus játék, arról még szólni fogunk a későbbiekben. Mindezt a vogul ének alapján mondjuk, és az alapján érezzük azt is, hogy a *Bagolyasszonyka* fele vagy töredéke, emléke valami ősi múltba vezető hagyománynak. Ezért magános, ezért nem ballada, csak epikus-párbeszédes, felelgetőének. De ha a fentieket elfogadjuk távoli párhuzamnak, rokonnak, akkor ennek alapján talán megvilágosodik az a rejtély is, amely sokat foglalkoztatta szakértőinket. Ugyanis Zoborvidéken előkerült egy olyan változat, amely dupla terjedelmű. „Ha az itt volna, Ollyat ugranék, Mint a paripa. Ha

az itt volna, Ollyat perdülnék, mint a karika." – így, ezzel ér véget majd mindegyik zoborvidéki ének. Sima Ferenc által 1957-ben, egy fiatal leánytól gyűjtött változatnak ez csak az első fele, mert az így folytatódik:

Hívtak engemet, : |
Hogy hazamenjek. : |

Hívtak engemet, : |
Hogy hazamenjek
Édes uramhoz. : |

Hívtak engemet, : |
Hogy hazamenjek
Síró fiamhoz. : |

– Ne sírj, ne bánkódj, : |
Te bagoj-asszon. : |

– Haza is mennék, : |
De már nem lehet. : |

Haza is mennék, : |
De már nem merek. : |

Haza is mennék, : |
De már szégyellek. : |
– Sírhatsz, bánkódhatsz, : |
Te bagoj-asszon : |

(Ág Tibor: Vétessék ki szóló szívem. 415–416. l.)

Hamisítás volna – hisz Kodálytól kezdve egyetlen gyűjtőnek nem jött elő!? – vagy hiteles, s így „igazolódni látszik Vargyas Lajos feltételezése, amely szerint a családjától megvált asszony és szüzességét vesztett lány párhuzama sejlik fel." (In. Ág Tibor: 416. l.) Továbbra is kérdés marad a hitelessége, de mégis közelebb jutottunk ezzel az értelmezhetőséghez és az eredet kérdéséhez. Valahol itt, a magyar és a vogul ének, színjáték között van a „láda kulcsa" elásva. Mert ezeket az ünnepi színjátékokat, a játékokat nagy valószínűséggel a mi lakodalmi szertartásaink őrizték meg, tartották fenn. Az alkalom adott volt, az idő is, hisz a háromnapos vigasság alatt bőven volt idő a mulatásra. (Ujvári Zoltán több kötetre való alakoskodó szokást gyűjtött össze és tett közzé a maszkos, alakoskodó játékokból. Játék és maszk I–III., Debrecen, 1983. (Ezekkel itt nem kívánok foglalkozni. De a lakodalmi táncos játékokkal, s azok két fajtájával már igen. Ezek közé tartozik a játékos párcserélő *párnás tánc, kendős tánc,* amiről már a kezdet kezdetén is szólhattunk volna, hisz *Kriza* egyértelműen utal erre a *Bagolyasszonyka* szövegének közlésekor. Már a cím is az, hogy *A párnás tánczdal:*

Puszta malomba Cserfa gerenda,
Azon sétikál Bagoj asszonka.

Utánna sétál Fejér gölicze:
Mé' sirsz, mé' sirsz te Bagoj asszonka?

Hogy ne sirnék te Fejér gölicze!
Hon felejtöttem Rengő bőcsőmöt!

Ben felejtöttem Síró gyermököm;
Jaj, jaj, gyermeköm, Síró gyermököm!

Mér' sirsz, mé' sirsz te Fejér gölicze!
Hogy ne sirnék te Bagoj asszonka!

Hon felejtöttem Záros ládámot,
Benn felejtöttem Gyöngyös pártámot;
Jaj gyöngyös pártám, Szép gyöngyös pártám!

(In. Kriza: 267. sz.)

De számunkra itt fontos megjegyzés a dal után található rövid följegyzés is! „Ezen dal közben az ifjak körbe állanak, amelynek közepén egy ifju áll kezében párnát tartva és szemlélgetve köröskörül, míg a körből kiválasztanak egy leányt, a párnát elébe teszik és arra térdepel; mire a leánynak is le kell térdepelni, választója csókját elfogadni, aztán a párnával a kör közepében kiállani az ifjú helyébe, körülszemlélődni s a fennírt módon a körbeli ifjak közül egyet választani. sat."

Itt jegyezzük meg, hogy a dallal, illetve a két állatszereplővel kapcsolatban azt olvashatjuk Hermann Ottó egyik könyvében, hogy a „bagoly mindig az asszony képe, a gerlice a szüzességé." (In. Hermann Ottó: Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága. 164. l.) Arany János is így emlékezik a párnás táncra, Nagy Lajos korába helyezvén a játékot:

Majd a párnatánc *következvén sorja,*
Legény is, leány is a térdvánkost hordja,
Zöld bársony a párna: viszi kis kezébe'.
S letérdel Piroska... a király elébe.

De Lajos a tánctól nyájasan szabódott,
Elengedte a lány... nem a szüzi csókot!
Mit tegyen, megadta, rá meg is ölelte;
Repesett e dolgon minden ember lelke.

A legutóbbi időkig, egészen máig megőrződött ez a szokás, legtöbbször már csak gyermekjátékként. Egy, a bukovinai székelyek közt 1954-ben feljegyzett lakodalmi párnatánc rövid leírását azért is közöljük, hogy lássuk, Arany is, Kriza is így tudta még (lehet, hogy Toldi is?). „A násznép körbe áll, egy a középen. Viszi a párnácskát, s aki elé helyezi, az előbb meghajol vagy letérdel, a bátrabbja a kiszemelt táncost meg is csókolja. *Elhúzza*, azaz táncba viszi, és párosan *serülnek*, forognak. (In.: MNT III/B 470. l.)

Egy nógrádi leírás szerint „vacsora után, 11 óra felé kezdik a *párnatánc*ot. [...] Mindig egy pár táncol egyszerre. Váltakozva, hol a lány a legényt, hol egy legény lányt választ mindaddig, amíg a párna a menyasszonyhoz és a vőlegényhez nem kerül. Tréfából öregasszonyt, vénembert is bevonnak a játékba. A párnatáncot a menyasszonytánc szokta követni. (I. m. 471.) Másutt, Fel-Csíkban például hajnalfelé, kontyolás után táncolták, játszották. Álljon itt az a dallam (és szöveg), amire a párok kétlépéses csárdást jártak:

1. *Elvesztettem zsebkendőmet, megver anyám érte,*
Megkapták a szép legények, csókot kérnek érte.
Hej, anyám, hej, anyám, csókot kérnek érte,
Hej, apám, hej, apám, kiváthatom érte!

2. *Rengesd, uram, a gyereket, hadd menjek a bálba,*
Ott vannak a szép legények fekete subába.
Hej, anyám, hej, anyám, fekete subába,
Hej, apám, hej, apám, fehér kalapjokba!

(MNT III/B, 208. l. 202. sz)

Mert széles körben elterjedt táncról, lakodalmi szokásról, játékról van szó, ezért – a történelmi emlékeket is ide véve – általánosnak és réginek kell mondanunk. A fel-

jegyzett énekek közül szerencsénkre a közölt erdélyi változat utal a Bagolyasszonykára. Ez szöveges változat ugyan, de Kallós Zoltánnak köszönhetően egy énekelt változatát is ismerjük.

Puszta malomba
Cserfa gerenda,
Ott sétál sírva
Bagoj asszonka.

Hozzáméne a
Cinege-mige:
„Mér sírsz te, mér sírsz,
Bagoj-asszonkám?"

„Hogyne sírnék én,
Cinege-migém,
Hogyne sírnék én,
Cinege-migém:

Otthon felejtém
Dáriusz ládám,
Benne felejtém
Dáriusz kontyom.

Hogyne sírnék én,
Cinege-migém,
Hogyne sírnék én
Cinege-migém."

(Tacs–Mezőség, 1965.)

Számba véve az eddigieket, úgy tűnik, hogy valaha játszották is, táncolták is a lakodalmakban a Bagolyasszonykát. Ugyanúgy, mint a Bene Vendelt, csak ez elhomályosult mára. Hogy tánc volt, és lakodalmi tánc is – vagy azzá vált – arról Kriza feljegyzése tudósít. De az tény, hogy Erdélyben is, Zoboralján is máig él, azt mutatja, hogy eredete messzire vezet. Talán az általunk megsejtett időkig, a honfoglalás koráig, vagy még messzebbre vezethető vissza.

*

A lakodalmakban a menyasszonytánc előtt volt szokásban az ún. *gyertyás tánc.* Ez a menyasszonyfektetés szertartásos tánca, amelyet rendszerint a vőfély-ujjai között 3-4 kis égő gyertyával – járt. Sok helyen a többi táncos kezében is van égő gyertya. Általában párban vonulva táncolják, elöl a vőfély kiszökteti a menyasszonyt. (In.: Lakodalmas dalok, 182. l.) Szemben a párnás tánccal, csak néhány helyen maradt fenn: pl. a Mezőségen, Bács-Bodrog megyében, vagy a Rába- és Szigetközben. *Martos*on, ebben a mátyusföldi hagyományőrző faluban máig él: itt rendszerint az egész lakodalmas nép táncolja. A martosi gyertyás táncot a szokásos dallama, illetve a szöveg alapján *Árgyélus-tánc*nak is nevezik:

Az árgyélus kismadár nem száll minden ágra.
Én sem fekszem mindenkor a paplanos ágyba.
|: Szállj meg, várj meg, fordulj hozzám, csókolj meg. :|

Megérett a cseresznye, hullik a levele,
Ennek a szép kislánynak van szép szeretője,
|: Szállj meg, várj meg, fordulj hozzám, csókolj meg. :|

Az én kedves vacsorám csak egy piros alma,
Az én kedves nyoszolyám csak egy marék szalma,
|: Szállj meg, várj meg, fordulj hozzám, csókolj meg. :|

(I. m. 207. l.)
(További változatok: In. MNT III/A: 779/792.)

Nyilván nem véletlen, hogy épp a lakodalmi mulatságban, ahol a gyermekek is részt vettek, és a játékból részt is szakítottak maguknak, a gyermekjátékdalokban is feltűnik ez a madár:

1. *Lányok mennek aranyba,*
Arany koszorúba,
Utánok a legények
Sárga sarkantyúba.

2. *Ha jó lányok volnátok,*
Nekünk köszönnétek.
Köszönjön a kis kutya,
Mert kevélyek vagytok.

3. *Az* árgyélus kis madár
Nem száll minden ágra... stb.

(Orosháza. M. Nyelvőr, I. k. 229. l. In.: Kiss Áron, 386. l., 9. sz.)

Áldozócsütörtöki játék:

Babot főztem,
lencsét törtem.
Van-e benne koncza?
Hej rakoncza, rakoncza,
Ez a lányok táncza!

Ez a mai szent nap
Áldozó csütörtök;
Az ég megzendüljön,
A föld megindúljon,
Az árgyélus madárkája
Mind összecsördüljön.

vö.: *Az ég megzendüle, / A föld megrendüle*
Az óriás madárkája / *Mind összecsődüle.*
(Diószeg)

vö.: *A* kisasszony madárkája
Mind összecsődüle. (Nagy-Kun-Madaras)

(Az „árgyélus madárkájá"-ra valamennyien tapsolnak.)

(Sajó-Szöged. In.: Kiss Áron, 450. l., 3. sz.)

Természetesen nem csupán és nem elsősorban a lakodalom ürügyén hoztuk elő ezt a szöveget, hanem az *árgyélus kismadár* okán, amely régóta foglalkoztat már többeket. Vagyis megfejtésre váró név, fogalom. A gyermekjátékdal látszólag segít(het) is az értelmezésben, ahol a variánsok alapján egy *nagy, óriás madár* volt – ilyen az a madár, amelyik elcsábítja, elrabolja a kakukkmadár párját is! –, másutt pedig a *kisasszony madárkája.* (Talán kalickába zárt, *rab madár?*)

Az MNYTE Szótárában (I. 175) a következőket találjuk az 1844-es, első adat után: *1.* indulatszó-szerűen enyhe káromkodás; *2.* kalandozó, bolondos; *3.* gonosz, rossz. A fogalom kialakulását az *Árgyélus királyfi*ból vezetik le.

Ezek egyike sem tűnik a mi szempontunkból megfelelőnek. Az ÚMTSZ (I. 250. l.) szerint: *1.* (főnév) valakinek az árgyélusa lenni – valakinek a gyilkosa, megrontója; *2.* (melléknév) *a)* gonosz, rossz, *b)* kalandozó, bolondos, *c)* a népdalokban található jelző; *3.* szitkozódás. Amire kíváncsiak voltunk, hogy mit jelent a népdalban, arra innen sem érkezett felelet. Ezért talán fontos, eddig fel nem vett adat, amit a rabénekek összegyűj-

tésekor vettem észre, és ott jeleztem, hogy igazából nem értem a jelentését sem, s azt sem, hogy miként került oda. Kálmány gyűjteményében a Szeged környékéről származó rabének kezdődik ezzel a sorral:

Amoda van egy ház Árgyélus a neve...

Egy másik hasonló a mezőségi Visáról, Kallós gyűjtéséből való:

Né, hol leng egy nagy ház, Árgyélus a neve...

A harmadik Vásárhelyről szól, szintén az ének kezdősora:

Vásárhelyt van egy ház, Árgyélus a neve...

(MNT VI. 749. l.)

Három különböző területről és gyűjtésből származó adat, amelyekről egyértelmű, hogy a *börtön, a fegyház, a törvényház* helyett, helyén áll az *„árgyélus"* elnevezés! A rabok háza jelentéshez talán az UMTSZ értelmezése visz közelebb. És talán ez vezet el az „árgyélus madár"-hoz is, vagyis a *rab*, vagy *elrabolt madár*hoz, amelyik nő, leány, menyasszony, s amelyik nem száll minden ágra. Mint a *magános gerlice*, mint a *kakukkisasszonyka!* Idézzük csak fel a megfelelő részletet:

Vastag ágú ágas fára szálltam én leányzó... (275. l.)
...vastag ágú ágas fára szállok ím ismét. (280. l.)
Vastag ágú ágas fára oda szállottam ekkor... (283. l.)
Vastag ágú ágas fára szállok im föl úri nő... (286. l.)
Egy levágott nyírfa-törzsöt találok, oda szállok. (290. l.)

A vogul énekből vett részletek után *A párját vesztett gerlice* (A hűség próbája) balladánkból, ahol épp a nagy madár a csábító, a hasonló sorokat idézzük:

Felreppene küs görice, Biéreppene züöd erdüőbe,
Ott sem szállott sziép züőd ágra, Leüle jegy asszú jágra. stb.

Menj el eme szép búzába, Ott es ne ülj szép ződ szálra,
Ott es ülj le konkoly szálra, Sirongasd meg társeskádat! stb.

A fenti moldvai idézetek sorát lehetne még folytatni, de tegyük ide a tárgyalt énekünk kezdősorát: „Azt árgyélus kismadár nem száll minden ágra..." Ha a száraz ág az elhagyottság szimbóluma, akkor egyre nyilvánvalóbb, hogy a nyesett ág is szimbólum: a szüzesség elvesztésének jelképe lehet. A vogul énekben éppúgy, mint a martosi gyertyás táncban. Hisz ezután – mondjuk ki – az következik: a menyasszonyfektetés.

Ezt megerősítendő egy távoli, középkori példát hozok, ami régóta foglalkoztat, de most értettem meg én is. A Szent László-legenda falképek mindegyikét régóta ismerem. Sok fejtörést okozott már tudósainknak egyes jelentésrétegek megfejtése. Ám a fákról eddig nem írtak. (Kállai Géza fel is hívta erre a figyelmet a könyvről írt ismertetőjében. In.: *És.* 1993. július 30.) Azt régóta láttam, hogy az egyes jeleneteket a fák választják el, s azt is, hogy van virágzó, termő, és van nyesett fa is. (In.: *Jelek és ünnepek.* 86. l., 13. sz. kép.) De mit jelent ez? Most, hogy leírtam a fenti példákat, egyből megvilágosodott, hogy ugyanazt, mint a vogul énekben és az Árgyélus kismadárban. Ugyanis itt is szerelmeskedés – fejbenézés – történik a fa alatt. E három időben és térben különböző példa talán elégséges arra, hogy megbizonyosodjunk a *megnyesett* fa szimbolikus jelentéséről, amit még tovább kell vizsgálni.

*

Tudván tudom, hogy egyre távolodom a *Bagolyasszonykától*, de idetartozónak vélem azt a típust, amit a néptánckutatók „*cinegének*" neveznek. Ez az ugrós tánctípus sárközi, dél-dunántúli változata. Szóló, páros vagy csoportos női körtánc. Elnevezését gyakori kísérődallamának szövegéről *(Hol jártál az éjjel cinegemadár...)* nyerte. Egy ismerős dallamról és szövegről van szó, ahol a szöveg és dallam mindig szorosan tapad egymáshoz, és soha más szöveggel nem éneklik. Azért itt említjük meg, mert a zobor-vidéki *Bagolyasszonyka* másik szereplője, a *cinege-mige* talán rokona az ugróstáncok szövegében szereplő cinegének!?

Hol jártál az éjjel, cinegemadár?
Ablakidba háltam, kedves violám.
Mér' be nem jöttél, cinegemadár?
Féltem az uradtól, kedves violám.
Nincs itthon az uram, cinegemadár,
Gemenci erdőbe hidakat csinál.
Jó lovai vannak, hamar hazaér,
Jaj lesz nekünk, rózsám, hogyha itten ér!

(a dallam második felére)

Rossz lovai vannak, nem ér ma haza,
Mulathatunk, rózsám, egész éjszaka.

Még az alábbi változatokat említjük itt meg, amelyek hanglemezen is megtalálhatók: *Felsőireg: F/I. 1. d; Szentlászló (Verőce): A/III:10. 6. a; ui.: A III:10 8. c; Zengővárkony (Baranya): A/III: 9. 8. c; Dávod (Bács-Bodrog): A/IV: 1. 4. h; Bogyiszló: A/III: 8. 9. a; Igal (Somogy): A/III: 4. 1. a.*

Nem véletlenül mondtunk szereplőt: mindig, minden változatban csak ez a madár található, amelyről jó okunk van feltételezni, hogy távoli, de lehet közeli rokona is egy már ismerős madárnak. Nem kell jó szem és hallás ahhoz, hogy azt mondjuk, ez a szerep – vagy a maszk? – hasonló a már ismert kakukk-kisasszonykához. Mert az nyilvánvaló – hisz a néphagyományban, a jelképtárban sehol nem szerepel szimbolikus madárként –, hogy itt is egy szerepjátékról vagy – színházi nyelven szólva – egy másmilyen szereposztásról van szó.

Mert sem a hagyomány, sem a tájszótár adatai nem adtak semmi kapaszkodót. Az MNYTESZ már több segítséget adott. Az 1. kötetben a *cinege* szócikk mellett többek között ezt találjuk:

1300: ? „t. Cheneged, in. C-u Borsod" sz. hn. (*Cinegéd:* Györffy 1:764)
1346: ? Cynege szn. (OklésSz) + 2 még bizonytalan adat
1512 k.: „siuem lolköm Viragom czinigem"
1533: Czinge madár stb.

Hangutánzó eredetű: a cincog-féle igék népes családjába tartozik. Valószínű igenévi származéka a „cineg" igének.

A korai tulajdonnévi adatok közvetlen idevonása kérdéses, ... nem bizonyos, hogy a madárnév személynévi-helynévi alkalmazásával van dolgunk. (In.: MNYTESZ 1. 440. l.)

Az az érzésünk, hogy a „cinege" inkább jelző, s így a *vékony, sovány* az értelme. Ilyen a cinegefűz, cinegevessző vagy a cinegekáplár: ez utóbbi a vékony testalkatú, cingár embert jelenti. És ilyen lehet a cinegemadár is, már-már „jómadár" értelemben. Mert a népdalból kitűnik, hogy a fentiekkel ellentétben itt ez a madár, a cinege *férfit*

jelent, aki egy másik madarat akar elcsábítani. Olyan téma ez is, amit nem szoktak kimondani, csak eljátszani, eltáncolni. És ha ezt egy zárt (falu)közösségben teszik, mert ott volt ezeknek igazi helyük, ott valóban értő fülekre, lelkes közönségre talál ez a játék – ez a finoman képi beszéd.

De minek a helyén állt, állhat? Természetesen ennek is megpróbáltunk utána járni, és ismét – igaz, egyelőre csak egyetlen adatunk van – a gyermekjátékdalok segítettek az irány megtalálásában. Az egyik, ismert ének így kezdődik: „– *Cinege-madár*, hol voltál? / – Lencsét, borsót kapálni." (In.: Bújj, bújj... 36. l. 29. sz.) Ennek egy másik változata pedig így szól: „*Czinege, góga.* hol voltál? / Lencsét, borsót kapálni." (In.: Kiss Áron, 8. l. 9. sz.) Itt a cinegéből, legalábbis a mi értelmezésünk szerint, *góga*, azaz *gólya* lett. S ez az adat, bár egyelőre „vékonyka" érv, jó iránymutatónak bizonyult. Hisz a gólyával máris egy ismert és jelképes madárra leltünk. De az legalább olyan fontos, hogy a lakodalmakban és a fonókban elmaradhatatlan volt a gólyajáték, a gólyamaszkos alakoskodás, amely nyilván összefügg a gólyával kapcsolatos néphittel. (Erről bővebben l.: Ujváry Zoltán: Játék és maszk. Debrecen, 1983. III. 34–39. l.)

Miskolczi Gáspár az Egy jeles Vad-Kert című munkájában (1702) a gólyáknak sok kiváló tulajdonságát emeli ki: miként gondozza fiait, és a fiak később hogyan gondozzák apjokat; az anyagólyák milyen serények és hűségesek, s mindketten az „igen tiszta életben gyönyörködők". A fészkükbe pedig mindig, minden évben visszatérnek stb.) A *Mitológiai enciklopédia* szerint a *gólya* számos hagyományban a bőséget, termékenységet, hosszú életet, anyai érzéseket (s a gyermeki tiszteletet) fejezi ki, s ugyanakkor kedvező sorsot, gyermekáldást jósol (éppúgy, mint a kócsag). (In.: I. 174. l.)

De ne feledkezzünk el a kora középkor szimbolikáját megteremtő Physiologusról sem, amely a madár görög nevére utalva, „a *gólya* fekete-fehér tollazatában utalást lát Krisztus földi és égi természetére. Mint minden kígyópusztító állatot, a gólyát is Máriával hozták kapcsolatba; ő a legyőzője az őskígyónak, amely tévútra vitte az emberiséget. A visszatérő gólya a tavaszt jelzi, ezért vonatkoztatták az Üdvözítő földre érkezésére, a március 25-én ünnepelt Angyali üdvözletre, továbbá Krisztus feltámadására és második eljövetelére. A gólyaszülők és fiókáik közötti közmondásos szeretet révén erényszimbólummá is vált." (In.: Keresztény művészeti lexikon, 107. l.) De arról se feledkezzünk el, hogy a gólyának van egy társa, amely sokszor, sokfelé együtt vagy egyik a másik helyén szerepel, s ez a daru.

Mára már kipusztult, de Balassi Bálint éppúgy énekben szólt hozzájuk, mint Petőfi vagy Babits Mihály, vagy azok a gyermekek, akik dallal köszöntötték, midőn megjelentek. A *darumadár* a „gólyánál nagyobb testű, szürke tollazatú madár... A farktollak megnyúltak, lazák, palaszürkék, végük fekete. Ezek képezik a híres »darutollat«, amit régen értékes dísztollként használtak. [...] Valamikor gyakori madár volt, ma azonban költése az országban nem bizonyított. Rendszerint márciusban, valamint szeptember-októberben vonul át hazánkon. [...] A párosodás idején látványos násztáncot lejtenek, de megfigyelték a darutáncot szerelmi időszakon kívül is." (In.: Kelemen Attila: Madaras könyv, 141. l.) „Az ókori természetrajzból ered a példásan éber *daru* története. Amíg a többiek pihennek, egy madár őrködik, és hogy el ne aludjék, követ tart a karmai közt. Ezért lett a daru az éberség megszemélyesítője. (Ezt a jelképes ábrázolást látjuk a kőrösfői templom egyik kazettáján.) A román templomok domborművein gyakran látható ez a jelenet, amikor egy daru vagy gólya kiveszi a farkas torkán akadt csontot stb." (In.: Keresztény művészeti lexikon, 67. l.)

Itt is együtt szerepel a gólya és daru, a gyermekmondókákban is. És ott a daru a vogul medveünnepi színjátékban, ahol, újra csak elismételjük, a férfiak játsszák a női

szerepeket. (Vajon a cinegemadár nem egy ilyen ősi, de rég elfelejtett – vagy csak lakodalmakban fennmaradt – szokás maradványa, hisz itt egyértelműen férfit jelent, jelöl.) Egyébként nem véletlenül tértünk vissza a vogul színjátékhoz, hisz a finn *Artturi Kannisto* révén már olvasott leírásból tudjuk, hogy ott együtt szerepel a *daru* és a *bagoly*. (S a daru pont olyan maszkban, és olyan működő szerkezettel mozgatja és csattogtatja csőrét, mint a mi fonóbeli gólyánk.)

Ezzel a kör bezárult. Vagyis a végére értünk kalandozásunknak, ami egy könnyű utat sejtetett az elején, ám ehelyett többéves, már-már véget nem érő utazást hozott. Utazás volt ez számomra egy ismerős szépségtől az ismeretlen felé. Mert ezen az úton jutottam el a balladától a medveünnepi színjátékig, a bagolytól az ősök földjén még ismert, az eredeti jelentését még őrző bagolyig. S így a többi, eddig oly sok homályt és rejtélyt takaró, ám mindenki által ismert madárig. *„Színház az egész világ"* – idézhetjük befejezésként Shakespeare híres sorát azzal a megtoldással, hogy színész ott minden madár, minden állat. (Itt akár Pilinszky János egyik egyfelvonásosát is megemlíthetjük, mint modern példát.)

*

Kedves kisasszonykák, urak és bácsik, testvérek és rokonok: te különös és rejtélyes bagolyasszonyka, kakukk-kisasszonyka, árgyélus kismadár, cinegemadár, darumadár és bagoly bácsi, kikkel lakodalmakban, az ősök udvarában találkoztam, s kiket Zoborvidékről, Erdélyből régóta ismerek, hadd köszönjem meg a játékot. Nehéz, nagy munkát adtatok, de azért jó mulatság volt. Nekem biztosan nagy örömet jelentett. És most nagy megkönnyebbülést is.

Kedves Barátaim! A játék véget ért: Isten veletek!

Kelt Bicskén, 1995. január 18-án.

TANULMÁNY

VEKERDI LÁSZLÓ

Fülep Lajos levelezése I-II.*

Lehetett tudni már gyűjteményekben vagy folyóiratokban megjelent néhány levélből (a *Tiszatáj*ban Csanak Dóra közölt részleteket Fülep és Dutka Ákos, Tüskés Tibor pedig Fülep és a zengővárkonyi tanító, Császár János levélváltásából), hogy milyen fontos adatokat rejtenek a Fülep-levelek. A levelezés méreteire is lehetett következtetni FL *kéziratos hagyatéká*nak Csanak Dóra összeállította katalógusából, ahol 75 oldalon át sorakoznak 2226 tételben a Fülepnek írt levelek. A Csanak Dóra szerkesztette *Levelezés* első kötetével azonos esztendőben, 1990-ben megjelent Fülep–Kner levelezést (170 levél) Tüskés Tibor „levélregény"-nek nevezte; szóhasználatánál maradva a Csanak-köteteket „levélregényfolyamnak" lehetne tán titulálni, Proust vagy Németh László értelmében: Az irdatlan levéltömeg valamiképpen *Utolsó kísérlet Az eltűnt idő nyomában*. Az első kötet mindenesetre inkább *du côté de chez Swann* nézi a világot – bár akad itt *Szerdai fogadónap*, sőt *Kocsik szeptemberben*-hangulat is elég –, míg a második egyenesen az *Utolsó kísérlet* ősformáját, az *Emberi színjáték*ot idézi fel az emlékezetben.

De ne kerülgessük a forró kását, kezdjük a recenziót.

Csakhogy irgalmatlanul nehéz.

Nem könnyíti meg a munkát a tudós, precíz, adatokban és vonatkozásokban hihetetlenül gazdag, visszautalások és kereszthivatkozások tömkelegével zsúfolt jegyzetapparátus se. Ellenkezőleg, megnehezíti. Elveszi a recenzens maradék magabiztonságát is, hiszen ilyen mindenre kiterjedő tudás, ekkora fölkészültség láttán inkább csak bámulni lehet, nem beszélni. Van egy foka a tökéletességnek, amikor még a legtisztább szándékú dicséret is már szinte sértő. Magára a recenzensre mindenképpen, hiszen csak elbizakodottságáról árulkodhatik. Józanul aligha lehet tenni egyebet, mint megmaradni az irodalomtörténeti szakszerűség többé-kevésbé biztos kereteiben, mint Csűrös Miklós teszi okos és elegáns *Kortárs*-recenziójában. Csak az a bökkenő, hogy Fülep valahogy mintha szétfeszítené a szakszerűség kereteit. Nemcsak az irodalomtörténetiét, bármiféléét. Valahogy úgy áll elibénk ezekből a levelekből és jegyzetekből, amint a hasonlíthatatlanul érzékeny és arisztokratikus Augusta zu Eulenburg látja: egy dionüszoszi vonásokkal gazdagabb archaikus Apollón és egy tán „sehr Professor"-ságtól sem mentes nagy „Professor" tökéletes torzója (147. sz. levél). Csakhogy nekünk nincs se jogunk, se lehetőségünk így látni őt, hiszen nyilvánvalóan csak „Lycki J.[arolmjek]-től" fogadható el az üdvözlés: „Gute Nacht, das Meer und die Wege sind jetzt grau und weit, das Schwimmen in die Klippen hinein, und zu den Fülep-Felsen wundervoll" (142. sz. levél) S tán tőle is csak Levantóból, 1910 őszén? Jobb hát megmaradni a szakszerűség keretei között, még ha le is mondunk okosságról és eleganciáról. Hiszen a recenziónak nyilvánvalóan nem a „Fülep-szirt"-ről, hanem a *Levelezés*-kiadásról kell szólani.

* Szerkesztette, a jegyzeteket és a mutatókat összeállította F. Csanak Dóra.

Ha az FL *Levelezés* egyáltalában regényfolyamnak nevezhető, úgy ez elsősorban a rendkívül élesen kirajzolódó és igen sok „szereplőnek" tulajdonítható. A szereplők vázolásában pedig meghatározó a jegyzetek szerepe. A kevésbé ismerteket – s többségük ilyen – egyenesen a jegyzetek keltik életre, illetve helyezik el a kapcsolatok tömkelegében. Mikrofilológiai remekelések ezek, jó néhány a nyomozás értelmében is. Például: „Vályi Félix publicista, filozófiai és szociológiai író. 1906 és 1911 között főleg Párizsban és Berlinben élt a Pester Lloyd tudósítójaként. 1907-ben lefordította Nietzsche Jenseits von Gut und Böse c. művét, 1911-ben Louis Liard egy munkáját németre: Wissenschaft und Metaphysik. Autorisierte Übersetzung nach der 5. Auflage. Anhang: Émile Boutroux: Die Philosophie in Frankreich nach 1867. Előadott az 1908-as heidelbergi filozófiai kongresszuson. Az I. világháború alatt és után Svájcban élt, 1914 és 1920 között szerkesztette a Párizs–Lausanne-ban megjelenő La Revue Politique Internationale c. lapot. Károlyi Mihály levelezésében (778) mint újságíró, diplomáciai ügynök, Andrássy Gyula politikai bizalmasa szerepel. 1927–1928-ban a The Review of Nations. An Organ for Panhumanism and Spiritual Freedom c. genfi folyóirat szerkesztője. Utóbb érdeklődése egyre inkább a Kelet felé fordult. 1922-ben Párizsban kiadta L'Europe en Asie mineur: la signification profonde du problème turc c. kötetét, amely angolul Londonban is megjelent Europe in Asie Minor: The Real Significance of the Near East Question címmel, valamint Spiritual and Political Revolution in Islam c. munkáját (London, 1925). Az 1930-as években előadott a Sorbonne-on, s szerkesztette a Synthèse c. kötetet. 1932 után nagyobb utazásokat tett Indiába, Kínába és Japánba, ill. Koreába, része volt abban, hogy Kőrösi Csoma Sándort 1933 februárjában Japánban buddhista szentté avatták. Fülep Lajos 1906-ban Párizsban kötött vele barátságot." Az utolsó mondatot a II. kötet módosítja: „Fülep Lajos 1906-ban Párizsban ismerkedett meg vele és 1948-ig voltak kapcsolatban egymással." És megjegyzi: „Vályi Félix születési és halálozási éve nem ismeretes."

E nélkül a jegyzet nélkül, pusztán a levelei alapján Vályi Félixet könnyen afféle széllelbélelt szellemi kalandornak hihetnők; fantasztikus és soha be nem váló tervek kovácsolójának, fennhéjázó ígérgetőnek (FL-t folyton fényes kereseti és publikálási lehetőségekkel kecsegteti, ám midőn szaván fogná, nyomban kifogásokat keres) majdhogynem a magyar nemzetközi szélhámos máig jól ismert típusának. Lehetett a karakterében ilyesmi is; ám a jegyzetek nyomán inkább az a jellegzetes író-publicista-politikus-politológus intellektüel lehetett, akit Kecskeméthy Auréltól Hankiss Elemérig növekvő számban termel ki magából és internacionalizál a magyar élet, széles világnézeti és értékskálán.

Merőben más, bár társadalmi vonzatait és „stílusát" tekintve hasonló Vályihoz „Lavotta Rezső (1876–1962) zeneszerző, karmester, zenei író. 1901-től kb. 1910-ig Párizsban élt, olykor ösztöndíjból, leginkább zene- és nyelvtanításból tartotta fenn magát. Írt operákat, balettzenét, szimfonikus zenét, dalokat, utóbb főleg színházi kísérőzenét, de foglalkozott zenepszichológiával is. Hevesi Sándor, Vályi Félix, Csók István és Ady baráti köréhez tartozott. Fülep Lajossal 1906-ban ismerkedett meg Párizsban, leveleiben gyakran emlegeti. Harsányi Kálmánnak 1906. VIII. 22-én írt levelében a következőképpen jellemzi: »Nagyszerű alak ez a Fülep! Más ember délben 12-kor ebédel, ő ezt éjjel 2-kor teszi s reggel 8-kor vacsorál. Délután alszik s estétől másnap délig dolgozik. Igen tartalmas ember, bár néha titán-allűrjei vannak, ami különben a fiatalsággal el fog múlni. Tetszik nekem s jól összebarátkoztunk. Épp oly ábrándokkal van tele, mint én.«" (OSZK Kézirattár, Levelestár)

Hevesi FL szűkebb belső baráti köréhez tartozott, a magyar színháztörténet jól ismert személyisége, így beérheti rövidebb jegyzettel: „Hevesi Sándor (1873–1939) író, rendező, színigazgató. 1901-től a Nemzeti Színház rendezője, a Thalia Társaság egyik irányítója, a Népszínház-Vígopera főrendezője. 1907 októberétől 1908 júliusáig és 1912 őszétől 1914 júniusáig az Operaház rendezője. Fülep Lajos Budapestre költözése után hamarosan barátságot kötött vele. Hevesi 1911-ben Fülep Lajossal és Lukáccsal a Szellem szerkesztője." Hosszabb glossza tárgyalja Hevesi és Bernard Shaw kapcsolatát egy 1910-ből származó levele alatt, melyben Hevesi egyebek közt Lukács Györgyöt jellemzi – FL-nek igen elismerően: „A Nyugat munkatársai között az egyetlen essayista, az egyetlen kritikus talentum. Kissé elvont, de nagyon mélyenjáró, finom és leszűrt ítéletű, nagytudású fiatalember. Egyetlen hibája, hogy stílus dolgában a németekhez járt iskolába s Ön tudja, hogy ez mit jelent, hiszen a németek között is a nagy stiliszták a franciákhoz jártak iskolába." Lukács Györgyöt természetesen nem kell külön megglosszázni: annál inkább kell azonban kapcsolatukat FL-lel. „Lukács György 1910. IX. végétől X. közepéig volt Firenzében. Fülep Lajossal való megismerkedése után, X. 1-jén írja barátjának, Popper Leónak: »Itt van Fülep. Okos, művelt, kulturált, jó utakon van, de kérdés, hogy lesz-e benne elég intenzitás.« (Lukács lev. 248.) X. 9-én, titoktartás kérése mellett arról ír, hogy FL filozófiai lapot akar indítani, majd ezt írja: »Fülep, mint talán már írtam, nem 'nagy ember'. Nem nagy és igazi az intenzitása. Baumgarten-típus, de keresztény. Tehát jobb a lelkiismerete az esztétasághoz is, a munkában is, mindenhez. Viszont: kisebb sokkal az erkölcsi értéke: hiú. B.[aumgarten] gőgös – és ezért van benne 'Demuth' nagyságokkal szemben. Fülepben nem nagyon igazi: nagy embernek hiszi magát – pedig csak finom esztéta.« (Lukács lev. 256.)"

A példák általánosíthatók: Csanak Dóra a kevésbé ismert vagy pláne ismeretlen szereplőket részletesen bemutatja, az ismerteknek legfeljebb néhány életrajzi adatát közli, s bővebben csak Fülep Lajossal való kapcsolatukat glosszázza. Érvényes ez arra a körre is, amelyben FL vándorévei alatt élt; azonban itt valahogy másra, többre, magára az egész körre is kiterjed a glosszázás vagy inkább tán interpretáció. Mert nem egyszerűen arról van szó, hogy a magyar olvasót ebben a néki idegen világban részletesebben kell tájékoztatni. Csanak Dóra maga is másképpen tájékozódik, divatos irodalomtudományos nagyképűséggel szólva „hermeneutikai horizontot" húz jegyzeteihez. Magyarán szólva: jegyzeteit *à la recherche du temps perdu* rendezi. Így – a jegyzetek után újra és újraolvasva a leveleket – az olvasó is szinte beavatást nyer egy különös, vibráló, előkelő, ünnepi, titokzatos, idegen, és valahogyan mégis szinte ismerős világba; mintha valamilyen szellemi „ismeretlen birtok" kerítené a varázsába, amit – a rendes olvasó tudja jól – okosabb nem újramegtalálni. De Fülep nyilvánvalóan a *grand Meaulnes*-ok típusába tartozott, és halálpontosan lelt rá a maga „ismeretlen birtokára" Gabriella Gordigiani firenzei otthonában, a Piazza Donatello 6. szám alatt és Gordigianiék Striano Ronta-i villájában. (A Gordigiani-ház és a villa a kötet végén elég jó fényképen látható, nem véletlenül FL szüleinek nagybecskereki kis lakával rímeltetve.) A jegyzetekből megtudjuk, hogy Gabriella asszony férje, Michele Gordigiani (1830–1909) a maga korában jónevű portréfestő volt, „1861-től az olasz királyi család hivatalos festője, 1865-től a firenzei Accademia tagja". Felesége, Gabriella Cruyère (1840 k.–1917) okos, művelt asszony; a legkiválóbb fiatal firenzei filozófusok: Giovanni Papini, Piero Marrucchi, Roberto Assagioli és Firenzébe kerülése után Giovanni Amendola mind kedves barátjai voltak, „akiket rendszeresen vendégül látott otthonában, együtt olvastak és beszélgettek. Nagy része volt abban, hogy Fülep Lajos otthonossá lett a firen-

zei szellemi és társadalmi elit köreiben. Legközelebbi barátnője Eleonora Duse volt, akit FL nála ismert meg, s akinek Gabriella Gordigianinak szóló dedikációval ellátott fényképe – Gabriella Gordigiani ajándéka – élete végéig a szobájában függött. FL Gabriella Gordigiani révén ismerte meg firenzei levelezőpartnerei közül Maria Mantegazzát, Gordigianiék rokonát és baráti körének tagját, Ernestine Ludolfot, aki ugyancsak Gordigianiné barátnője volt, főként pedig Pierre Vignot abbét, akivel szoros barátságba került." Vignot abbé vezette be aztán részletesen a középkori francia katedrálisok világába; „összehozott – idéz Csanak Dóra FL 1910-es följegyzéséből – archeológusokkal; minden kis francia városban, ahol katedrális van, az abbé egyúttal archeológus, mégpedig gyakran kiváló (abbé Chartraise, Pissier, etc.). Csodálatosan derék és kedves emberek. Csupa szív és lélek. Szeretik az embert és a művészetet. Az ember oly messze van a németektől, mint egy világ a másiktól. Ez az utam a legnagyobb revelációm volt, melyben eddig részesültem. A katedrálisok s a plasztikájuk!" Vignot abbé segítségével a francia középkor szellemén át a keresztény Európa szívéig hatolt. Abbé Vignot is hálás maradt élete végéig Fülepnek: fiatalosan friss és mégis bölcsen érett érveivel – vagy keresztyénségével? – elcsitította a mélységesen hívő abbé lelkét fölkaroló racionalista kételyeket. Levelezésük, amely az abbé élete végéig tartott, egyúttal azt a misztikus-spirituális, modernül középkorias, neokatolikus légkört is demonstrálja, amibe FL a Gordigiani-körben került. Magát Gabrielle Gordigianit Csanak Dóra FL 1910-ből származó jegyzetével jellemzi: „Akinek legtöbbet köszönhetek Firenzében, az Mme G. – Benne a végzetet, a gondviselést látom. A legkritikusabb pillanatban ő adta kezembe a Theologia Deutsch-t, Molinost, s ami mindennél fontosabb, Santa Caterina da Sienat. Ez a legnagyobb jótétemény az életemben. Ezzel a rendkívüli öregasszonnyal (ma azt hiszem 70 éves), aki még ma is megőrizte bámulatos szellemi frissességét, közöltem a gondolataim, együtt olvastunk sokat, vele sok órát töltöttem és töltök. Nincs itt senkim rajta kívül. Most egy kis könyvet készítek, válogatott részleteket S[an]ta Caterina leveleiből a Papini collectiója, Cultura dell'Anima számára. (Ms 4592/7. 10.)"

Fülep Lajos édesanyjának végtelen nagy szeretetet sugárzó és rendkívüli lélekről tanúskodó levelei szinte azt sugallnák, hogy a fiú a messzi távolban anya helyett keresett s talált tán másikat Mme Gordigianiban; de Csanak Dóra sokkalta jobb történész, mintsem hogy megengedne magának efféle – s általában bármiféle – találgatásokat. Csanak Dóra rendkívül finoman s mindenféle kommentárnál ékesszólóbban egyetlen rövid jegyzetet fűz Giovanni Amendola Fülep édesanyjának halálhírére írt leveléhez (261. sz. levél, 1913. IX. 12.): „Eva Amendola-Kühn Vita con Giovanni Amendola (Firenze, 1960) c. könyvéből kiderül, hogy egyéniségük sok más közös vonása mellett Fülep Lajos és Amendola abban is hasonlított egymáshoz, hogy mindketten a szokásosnál is sokkal erősebben kötődtek édesanyjukhoz."

FL édesanyjának írt leveleiből egy se maradt meg (amint ebből a periódusból Amendolának írt néhány s Dutka Ákosnak írt sok levélen kívül Fülep-levél általában inkább csak valamilyen tekintetben hivatalosnak tekinthető maradt fenn), de az anyai válaszokból az ifjú mélységes szeretete és megható segíteni akarása jól kiolvasható. A halálos kórt keresztyéni türelemmel viselő anya soraiból kiolvasható fiának növekvő aggódása, a halálhírre sorjázó baráti levelekből pedig fájdalmának mélysége. És ahogyan FL firenzei barátai körülveszik figyelmességükkel a beteg asszonyt (Mary Mlinarowisch például többször is virágot küldött neki Firenzéből), abból látható, hogy... de maradjunk inkább megint Csanak Dóra kompetens jegyzeteinél: „Fülep Lajos 1910. VII. közepén hazautazott Magyarországra, hogy Svájcba, Humilimontba kísérje beteg

édesanyját. VIII. közepén Bécsbe, majd Pestre utazott, IX. közepén tért vissza Firenzébe. Gabriella Gordigiani ekkor már személyesen ismerte Fülep Györgynét is. Amendolának szóló 1910. VIII. 10-én Fribourgból írt levelében (Amendola Carteggio 85.) részletesen beszámol róla, hogy FL előbb Levantóból, majd Budapestről írt neki, hogy anyját Svájcba készül elvinni. Gabriella Gordigiani talált nekik Bulle közelében egy magányos hegyen épült szanatóriumot, s Fribourgban, VI. 19. körül mindkettőjükkel találkozott. Fülep Györgynét nagyon disztingváltnak és rokonszenvesnek találta, de mivel csak magyarul beszél, nem tudtak közvetlenül érintkezni egymással. FL és anyja VIII. 20. táján Fribourgon át indult haza Magyarországra."

Fülep Györgyné született Sándor Róza (1853–1913) sorjázó leveleiből a fia iránti mérhetetlen szeretet mellett sugárzik egész lénye; egyszerű, kedves, derűs, bölcs egyénisége. Kiolvasható a sorokból kölcsönös ragaszkodásuk szépsége, mélysége, önzetlensége. Ám a fiatal Fülep körül Firenzében, Levantóban, Rómában sereglő ifjú hölgyek levelei Csanak Dóra jegyzetei nélkül könnyen félrevezethetnék a mai olvasót. A kor mondhatni „spontán" freudizmussal telített atmoszférájában az előkelő ifjú hölgyek sorai valahogyan túl sokat sejtetnek és túl keveset árulnak el valódi kapcsolatukból Fülep Lajossal. Az egyéniségüket: színes, vibráló, vidám, busongó, rajongó lényüket persze tükrözik a levelek; de a jegyzetekben közölt biografikus adatok nélkül ezzel se kezdhetnénk sokat.

A jegyzetekkel együtt viszont a Fülep Lajossal való kapcsolatuk bemutatásán túl ablakot nyitnak a század eleji Európa társadalom- és mentalitástörténetére. De bármiféle recenzensi fontoskodásnál többet mond megint két példa: „Jaroljmek, Augusta (szül. zu Eulenburg) (1882–1974) porosz arisztokrata család leánya. Apja, Philipp zu Eulenburg-Hertfeld herceg, II. Vilmos császár bizalmas barátja és politikai tanácsadója, diplomata. 1894–1902 között Németország bécsi követe. A családban erős volt a művészetek iránti vonzalom: az apa dalokat, balladákat írt és komponált, gyermekkönyve nyomtatásban is megjelent. Az anya – svéd grófnő – akvarellista, maga Augusta festő lett, egyik öccse, aki utóbb elesett az I. világháborúban, tehetséges komponistának számított, másik öccse, Karl hivatásos író lett. Augusta zu Eulenburg 1907-ben családja akarata ellenére férjhez ment Edmund Jaroljmekhez, s ezért évekig nem érintkeztek vele. Ez időben férjével és két kisfiával, Svennel és Alfreddel Firenzében, nyaranta Levantóban élt és festett. A világháború kitörése után – immár három gyermekkel – visszatért Németországba. Férjétől különvált, ő Teheránban élt, 1931-ben hivatalosan is elváltak. Ettől fogva testvérei körében élt a család liebenbergi birtokán. Fülep Lajossal valószínűleg már 1908-ban megismerkedtek (l. a 89. sz. levelet), hosszabb-rövidebb szünetekkel több mint öt évtizeden át leveleztek egymással." „Mlinarowisch, Mary – Augusta zu Eulenburg barátnője, FL firenzei ismerőse. Bécsi leány volt, elképzelhető, hogy Augusta zu Eulenburg ott ismerte meg, amikor apja bécsi követ volt. Alkalmazottként élt itáliai angolok és amerikaiak házában, 1910-ben a két Jaroljmek gyerek mellett gyereklány. 1914-ben eljegyezte magát, majd férjhez ment dr. Gerhard von Pöllnitzhez, aki jogász volt, majd statisztikus, s Augusta zu Eulenburg másodunokatestvére: anyja és Eulenburg herceg unokatestvérek voltak. A háború alatt visszatért Németországba, ikrei születtek, férje elvesztette vagyonát, s az asszony részben anyagi szükségből, részben, mert elidegenedett férjétől, ismét külföldön – az Egyesült Államokban – vállalt állást. Fülep Lajossal meleg baráti kapcsolatban volt Firenzében: tegeződtek, s Mary Mlinarowisch a beteg Fülep Györgynének többször is virágot küldött Firenzéből. Évtizedeken át – bár ritkán – leveleket váltottak egymással." Mary Mlina-

rowisch kedves, vidám, szellemes, csipkelődő levelei szinte ellentétei Lycki Jaroljmek rajongó, fennkölt, tépelődő sorainak; s hellyel-közzel elárulják, hogy néki FL is hasonló hangnemben írhatott: „Dass Du meinen Name – írja Mary 1915 nyarán – vergessen hast finde ich einfach schändlich (»von Poellnitz«). Deine Adressierung Baronin von Zwilligenheim *war sehr frech*, ganz Du!" Az olvasó csak most, évekkel és 271 oldallal később fogja méltányolni a Mary Mlinarowisch-jegyzet ott lényegtelennek látszó részletét: „ikrei születtek"! A recenzens pedig egyre jobban csodálni kényszerül a kommentárok teljességre törekvő ökonómiáját. Ami pedig a társadalom- és mentalitástörténetet illeti, a Proust-tanulmányt író Németh László valószínűleg roppant élvezte volna a firenzei ifjú hölgyek FL-nek írt leveleit és Csanak Dóra tudós jegyzeteit; hiszen ő Proustban sohasem egy halálba hanyatló arisztokrácia finoman dekadens mélylélektani krónikását látta, hanem a nagy realistát, a kézzelfogható valóság megszállottját, az Élet Adyhoz foghatóan elszánt szerelmesét, aki tudja jól, hogy az Élet éppen úgy és éppen azért a legtöbb, azért a legfőbb jó, mert a kontingenciák kháoszában mindig fennmarad*hat* a lehetőség, hogy „das Leben ist der Güter höchstes nicht".

Mindenesetre a levelek és a jegyzetek nem egyszerűen FL életének részleteire és fordulóira világítanak rá (amit a kötet végén külön részletes kronológiai áttekintés hangsúlyoz és segít), még csak nem is a véletlen vagy sorsszerű találkozásokra és kapcsolódásokra, hanem ezentúl az adott kor társadalmi, intézményi és szellemi kereteire; az egész szűkebb és tágabb „patronálási rendszerre", amely a kor művészi és tudományos tevékenységét finanszírozta, szervezte és a társadalomhoz kapcsolta. Úgyhogy a Social Construction of Science valamelyik irányzatának a híve a *Levelezés* alapján nagy kísértést érezhetne Fülep filozófiájának társadalomtörténeti megkonstruálására; szerencsére a recenzens feladata más, és megelégedhet egy-egy futólagos utalással FL leveleire a derék Koronghi Lippich Elekhez (1862–1924), aki a VKM művészeti ügyosztályának vezetőjeként „Fülep Lajos egyik legfőbb támogatója volt itáliai utazása idején" (egyébként maga is „művészeti író és költő"); vagy Alexander Bernát sűrűn sorjázó leveleire, aki a honi művelődés és filozófiai élet fáradhatatlan szervezőjeként szüntelenül bombázta Fülepet a többnyire kiváló érzékkel kigondolt és megrendelt tanulmányokat, cikkeket vagy fordítást sürgető, elismerő és lelkes dicséretben sem szűkölködő soraival. Ők ketten, Alexander Bernát és Koronghi Lippich segítették hozzá FL-t azokhoz az anyagi lehetőségekhez, amikből ha tán nem is mindig gondtalanul, de elég „urasan" élhetett évekig Itáliában. Anélkül, hogy ezért akár a legcsekélyebb „alkalmazkodást" is elvárták volna tőle. Bár okos emberek lévén, nyilván azt is jókor felismerték, hogy FL öntörvényű géniusz, aki amúgy sem irányítható. Mégis fenntartás nélkül becsülték és támogatták. Pedig Alexander Bernátot FL valószínűleg mélyen megbántotta, mikor a *Szellem* tervezéséből kategorikusan kihagyta. Ugyanakkor egy másik, meglehetősen bonyolult folyóiratterv körüli ellentétek és félreértések is zavarták a barátságukat; leveléből láthatóan az öreg professzor azt is gyanította, hogy Fülep és Lukács – akivel FL ez idő tájt a Szellem ügyében sűrűn váltott levelet – túl sokra nem tartják őt. „Olyan érzésem támadt – írja Tátra-Lomnicról 1911. I. 5-én –, mint Solness mesternek. És mondottam magamban: Lukács csak valamivel tudatosabb, mert általában nagyon tudatos; Fülep pedig naivabb. Én nyilván egészen más síkban fekszem, mint Lukács, Zalai Béla, Hevesi Sándor és Szilasi Vilmos. Én a múlt vagyok." Mindezek ellenére láthatóan nem nagyon neheztelt Fülepre; mindenesetre változatlanul segítette és számot tartott barátságára.

Meglehetett persze Fülepnek és Lukácsnak is a jó oka, hogy szellemi vállalkozásaik terén tartózkodtak Alexandertől. „Hogy *közülünk* ki a szerkesztő – írja FL 1910. XII. 28-án Lukácsnak –, az teljesen mindegy, aki éppen magára vállalja, az – de Alexander, az már nem mindegy. Hisz akkor vele jön az egész pereputty." Ez is hozzátartozott a magyar „patronálási rendszer" viszonylagos „nagyvonalúságához". Ugyanezt erősíti meg Zalai Béla pár nappal később kelt levele: „Alexander, szokása szerint, rettenetes emberekkel fogja magát körülvenni, legalább nagy részben; s akiket ő nem »vett«, azok az itt olyan jól ismert inváziót igen hamar meg fogják csinálni. Mindezt Ön igen jól tudja. Én tehát nem fogok odatartozni, s az a mérték, amiben Önök rám számíthatnak, 100%. Másrészt: én ritkán és keveset írok; Alexanderhez a *személyes* hála elég erős kötelezettsége fűz. Így én, ha ő kérne, írnék neki, mondjuk egyszer egy évben. De nem fogja azért *Ön* szem elől téveszteni, hogy e mellett mégis nem »mértékben« és »fokban« fogok nem őhozzá tartozni. Hogy egészen Önökhöz-e? azt csak később fogjuk eldönteni mindkét oldalon."

Mindezek ellenére és ezekkel együtt a magyar „patronálási rendszer" állta a versenyt a korabeli némettel, amiről jó képet kaphatunk a Riedisser-ügy kapcsán. Wilhelm Riedisser bajor szobrász – tudósítanak a jegyzetek – 1870-ben született. „A müncheni akadémián tanult, műveire Marées hatása nyomta rá a bélyegét. 1900-tól Rómában, majd Firenzében élt. FL Firenzében kötött vele barátságot... Riedisser, aki évtizedek óta távol élt Németországtól, szenvedett attól, hogy hazájában kevéssé ismerték, nem kapott megrendeléseket s eladni sem tudott. FL-nek az az ötlete támadt, hogy Riedisser műveinek fényképeit II. Vilmos császárhoz juttassák el, aki ismert volt képzőművészeti érdeklődéséről, sőt maga is festegetett. Augusta Jaroljmek apja, Philipp zu Eulenburg-Hertefeld herceg korábban a császár legbizalmasabb embereinek egyike volt, éveken át részt vett a császár nyári hajóútjain a Hohenzollern jacht fedélzetén. Hogy lánya mégsem hozzá, hanem Gustav von Kassel generálishoz, a császár szárnysegédjéhez fordult közvetítésért, annak fő oka, hogy a szülők, helytelenítve Edmund Jaroljmekkel kötött házasságát, éveken át nem érintkeztek vele. Az apa egyébként is visszavonult már ekkor a politikától és az udvartól. Von Kassel felesége Philipp zu Eulenburg-Hertefeld unokatestvére volt. Augusta Jaroljmek valószínűleg von Kassel leányához juttatta el a fényképet, ő pedig továbbította apjának." Von Kassel generális aztán egy alkalmas pillanatban a Hohenzollern fedélzetén megmutatta a fényképet a császárnak, aki mindjárt megparancsolta két mű megvásárlását. „Képzelheti – írja a szobrász felesége 1913. VIII. 13-án FL-nek –, milyen boldoggá tesz bennünket, különösen Berlin után! S éppen azt a figurát, amelyet hozzáértők kiválasztottak a Nemzeti Galériának, s a rosszakarók miatt nem került oda!"

Ida Riedisser boldog és hálás sorai Nagybecskereken érték utol FL-t. Innen írta 1913. IX. 11-én Lukács Györgynek: „Kedves barátom, még mielőtt sorait vettem volna, írtam Önnek, a megelőző napon, szept. 10-én – értesítve Önt arról, hogy itthon vagyok, de nemsokára visszamegyek Itáliába, mert édesanyám 9-én elhunyt. Nagyobb csapás és szenvedés nem érhet az életben, most már mindennel készen vagyok."

A levelek ettől fogva ritkulnak, s még inkább a jegyzetek fűzik őket követhető történetté. A jegyzetekből tudjuk meg, hogy FL október második felét Szicíliában töltötte; egy ottani élményéről írja később, már Rómából, Edward Gordon Craignek Firenzébe: „Ott – Palermóban – láttam a világ legérdekesebb s valószínűleg legszebb bábszínházát. Sok van belőle, de egy különösen híres, az, amelyről egy kis fényképet mellékelek. Ebben a színházban Nagy Károly lovagjainak gestája kerül színre (Nagy

Károly, Orlando, Rinaldo etc.) – *az előadások egy teljes éven át tartanak* –, minden este más-más részletét adják elő. Ezer meg ezer bábjuk van, mert minden este más szereplők vannak a színen. Igen régi ez a tradíció s rendkívül elevenen él az egész lakosságban. Itt az utolsó paraszt is tökéletesen ismeri ennek a történetnek minden epizódját. Ezeket a nagyszerű előadásokat látva oly tökéletes bábokkal, amilyeneket elképzelni sem tudtam soha, az volt az első gondolatom, hogy cikket írok róla az Ön The Mask-jába. Megismerkedtem a színház művész-tulajdonosaival s megígérték, hogy fényképet csináltatnak néhány jellegzetes jelenetről. Mondja meg kérem, kell-e Önnek ez a cikk, s küldje el a Mask utolsó néhány számát, mert hosszú idő óta nem láttam a lapját."

A levél „kontextusba" helyezését és megértését természetesen megint a jegyzetek teszik lehetővé: „Craig, Edward Gordon (1872–1966) a 20. századi színházművészet egyik legfőbb megújítója, teoretikus, színházi író, színész, rendező és díszlettervező. 1906-ban Firenzében telepedett le, ahonnan a következő években több utazást tett Angliába, Németországba és Oroszországba, ahol Sztanyiszlavszkij Hamlet-produkciójában vállalt jelentékeny részt... Több folyóiratot adott közre, a legfontosabb közülük a The Mask, amelyet 1906 óta szervezett, s amelynek első száma 1908 márciusában jelent meg Firenzében. A lapot először angol, német és holland nyelven megjelenő internacionális orgánumnak szánta, amely önálló cikkeket, könyvismertetéseket és levelezők írásait közölte volna, végül csak angol nyelven adta ki, s a legtöbb cikkét maga írta különféle álneveken... FL nem sokkal Firenzébe érkezése után, talán Vedres Márk révén ismerkedett meg személyesen Craiggel, s beszélt neki hasonló törekvésű barátjáról, Hevesi Sándorról. Craig utóbb a Biblioteca Filosofica köreivel is kapcsolatba került Jurgis Baltrusaitis litván költő révén, aki Giovanni Amendolával és Fülep Lajossal is baráti kapcsolatban volt. »1907 és 1913 között nagyon barátok voltunk (Craiggel), két szomszéd házban egymás mellett laktunk egy ideig, The Mask-ban sok részem, a számokat megtanácskozta velem, sok témáját én ajánlottam, Hevesivel én ismertettem meg. Aztán Hevesi írt előszót a könyvéhez« – írja Fülep Lajos. Keresztury Dezsőnek. (Bp. 1966. I. 12.)"

A részletek, valamint FL kapcsolata a színházzal és a Thália Társasággal megtalálhatók a jegyzetekben; megtalálható a jegyzetekben a The Maskba tervezett, de meg nem jelent bábszínház-cikk sorsa is; az epizód felidézése itt inkább arra kíván figyelmeztetni, hogy milyen tágas térben mozgott a fiatal Fülep, s nem is csupán intellektuálisan, hanem fizikailag is. Ez a tágas európai horizont formálta FL-t, ez volt a háttere a *Szellem*nek. Nem a honi „patronálási rendszer", amely a derék Koronghi Lippich távoztával a VKM-ből amúgy is nehéz anyagi körülmények között hagyta filozófust és folyóiratát egyaránt. Ám FL itthonmaradását végül is nem ez döntötte el, hanem a világháború.

A háborús évek története még a jegyzetek alapján is nehezen követhető, hiszen például 1916-ból csupán három, 1917-ből pedig mindössze egyetlen levél szerepel. Majd csak 1918-ból és 1919-ből sorakozik megint több levél; annyi legalábbis, hogy a hozzájuk csatlakozó jegyzetekből követhető FL életének néhány – a későbbiek szempontjából igen fontos – epizódja, illetve fordulata. Egy hosszú jegyzet és néhány lelkes tanítványi levél mutatja be FL és Tolnai (később Tolnay) Károly életen át tartó barátságának a kezdeteit. Néhány hivatalos és – Ravasz Lászlónak szóló – baráti levél dokumentálja FL szándékát, hogy egy erdélyi faluban töltsön be lelkipásztori funkciót, s próbálkozását a szovátai parókiával. A több okból is bonyolult történéseket itt is a jegyzetek teszik követhetővé, s főleg ezek világítanak rá FL és Ravasz László ekkori közeli

barátságára. Még inkább a jegyzetekre van utalva az olvasó a FL itáliai diplomáciai küldetésével kapcsolatos leveleknél, s egy precíz jegyzet tisztázza FL – később annyi bajt kavart – egyetemi tanári kinevezését. „Fülep Lajos professzori kinevezését már 1918. őszén elhatározták, de csak 1919. V. 22-én jelent meg a Hivatalos Közlöny XXVII. 22. sz.-ban. Maga a kinevezés V. 3-án kelt, Lukács György népbiztos közölte az egyetemmel az új rendes tanárok névsorát: Babits Mihály (modern magyar irodalom és világirodalom), Király György (régi magyar irodalom), Czebe Gyula (görög nyelv és irodalom), Varjas Sándor (logika és ismeretelmélet), Fülep Lajos (olasz nyelv és irodalom), Szekfű Gyula (történeti segédtudományok), Meller Simon (művészettörténet), Hevesy György (fizikai kémia), Vadász Elemér (őslénytan), Mauthner Nándor (szerves kémia) és Harkányi Béla (csillagászat). Fülep Lajos előzőleg 1919. IV. 10-én megbízást kapott, hogy az 1918–19-es tanév második félévében 1–1 órás előadást, ill. szemináriumot tartson Dante La vita nuova c. művéről. (A kinevezés: Ms 4594/3, a megbízás: Ms 4594/2.) – A Pesti Napló 1919. I. 26-i számában – valószínűleg Hatvany Lajos tollából – a következő sorok jelentek meg a »Babits és a többiek« c. cikkben: »Fülep Lajos – akit személy szerint is nagyra becsülök – jó essayt írt kettőt-hármat, zsurnalisztának is bizonyára kitűnő – de mért lett professzora a filozófiának?«"

Hasonlóképpen a jegyzetek tájékoztatnak FL itáliai küldetésének körülményeiről is. „Fülep Lajos diplomáciai szolgálatba állítása Jászi Oszkár gondolata volt, akivel a Huszadik Század köréből és a Vasárnapi Társaságból ismerték egymást. Berinkey Dénes igazságügyminiszter kérte fel szóbelileg, hogy vállalja el a fiumei magyar tisztviselők és alkalmazottak személyi és anyagi ügyeinek a rendezésére szóló kormánybiztosi megbízást, amely tulajdonképpen arra szolgált, hogy a kormány megbízásából, de magánemberként Fiuméből Rómába utazhassék, s ott barátai – elsősorban az olasz politikában jelentékeny szerepet játszó Amendola – révén elősegítse az olasz–magyar közeledést... 1918. XII. 30-án indult el Fiuméba, ahol 1919. I. 20-ig maradt. 1919. I. 21-étől II. végéig Rómában időzött, III. első napjaiban már ismét Budapesten volt. Fülep Lajos elbeszélése szerint munkáját megnehezítette, hogy az itt közölt jelentésekben, ill. diplomáciai küldetésének többi levélbeli dokumentumában foglalt kérdésekre egyáltalán nem vagy nem egyértelmű válaszokat kapott, s hiába kért utasítást, ill. hivatalos megbízást további tevékenységéhez. Ennek oka részint az volt, hogy a kormány az olasz–francia és olasz–jugoszláv ellentétek miatt nem akarta magát egy irányba lekötni, de hozzájárult a külpolitikai koncepció hiánya, a döntések halogatása, sőt az olyan szándék is, amely Fülep Lajos tevékenységének dezavuálását helyezte kilátásba. Hazajövetele után személyes jelentést tett Károlyi Mihálynak, aki vissza akarta küldeni, tárgyalásai folytatására, de erre Fülep Lajos nem vállalkozott."

FL nem csupán azon fáradozott, hogy Amendola segítségével – aki a Corriere della Sera római szerkesztőségének a feje volt – Magyarország ügyében objektíven tájékoztassa az olasz közvéleményt. Megpróbálta rávenni a magyar kormányt, hogy Itália politikai és katonai érdekeiből megkeresve a Magyarországéval közöseket vagy legalábbis egyeztethetőket, igyekezzen ezek mentén mozogni. Tervével hazatérése után sem hagyott fel, 1919 őszén is küldött Amendolának közlés végett értesítést a magyar állapotokról az olasz külpolitika tükrében.

1919 végén azután újra Rómába küldte az új magyar kormány, hogy – amint a megbízólevélben olvasható – „szíveskedjék kapcsolatot teremteni az olasz gazdasági körökkel, információkat gyűjteni gazdasági és kereskedelmi kapcsolataink újrafelvételének mikéntjéről s tájékoztatni őket hazánk helyzetéről." Elek Arturnak 1920. II. 24-

én írt leveléből látható, hogy milyen nagy ambícióval és lendülettel fogott munkába. „Mint Eckhardt Tibor 1920. IV. 12-i (346. sz.) leveléből kiderül, Fülep Lajos a római magyar követ, gróf Nemes Albert kinevezése előtt teljesen önálló tevékenységre kapott megbízást. Ez alkalommal 1920. VI. 20-ig volt Rómában. Egy erre az időre vonatkozó rövid feljegyzése így szól: II. ut. 1919 decemberében újra Rómában – 1920 júniusig. L'Ungheria settimana ungherese [...] Nemes kinevezése; hazajöttem, októberben felbontottam a szerződést [a Külügyminisztérium sajtóosztályával], Medinába mentem. (MTAK Kézirattár Ms 4592/83.) E második római kiküldetése idején szerkesztette Fülep Lajos a L'Ungheria. Rassegna settimanale, politica ed economica c. lapot, melynek 1920. I. 24. és V. 12. között 9 száma látott napvilágot. A lap cikkei nagyrészt névtelenül jelentek meg." A L'Ungheriáról írta FL-nek Elek Artúrnak: „Gondolhatja, ilyen lap csinálása mennyi munkával jár, mikor gyakran mindent magamnak kell csinálni."

Valamivel okosabb ország örömmel hasznosíthatta volna FL kivételes tudását, politikai érzékét, kapcsolatait. Itt azonban még csak észre se vették az urak a lehetőséget. S mikor régi tervét megvalósítandó úgy döntött, hogy falusi lelkészként szolgál, egyszerű vidéki parókiákért is küzdenie kellett, szűkös keresetéből épphogy csak megélhetésre futotta, s a kicsinyesség, a hivatalos packázás, a rosszindulat, az irigység, a gyűlölet megannyi megnyilvánulásával kellett szembenéznie. A 20-as évek levelezését feldolgozó II. kötetnek ez a társadalmi háttere. Elképzelni is nehéz nagyobb különbséget az I. kötet tágas európai horizontjától. A társadalmi horizont beszűkülésével azonban a viszonyok és a kapcsolatok nem egyszerűsödnek. Ellenkezőleg, olyannyira bonyolódnak, hogy a megszaporodó és gyakran a hivatalosság útvesztőin kerengő leveleknek a megfejtése és a magyarázata széles körű és körülményes levéltári kutatásokat igényelt, a fiesolei Archivo Papinitól egyházközségi irattárakig. A felgyülemlett releváns adattömeg nem is fért el a jegyzetelés szokásos kereteiben, s Csanak Dóra úgy döntött, hogy „az ismétlések elkerülése végett s a dolgok hátterének megvilágítása érdekében a medinai, a dombóvári, a bajai és a zengővárkonyi lelkészi poszt első említésénél" összefoglalóan közli „azokat a dokumentumokat, idézeteket ill. megállapításokat, amelyek Fülep Lajos életének e szakaszait megvilágíthatják". Hasonlóan járt el – s ez igencsak szerencsés döntésnek bizonyult – „három más, fontos téma kapcsán: az első az 1923-as bajai kormányzólátogatás nyomán támadt, a kabinetirodát és a belügyminisztériumot is mozgásba lendítő affér, amely a bajai városi főispán bukásával végződött. A második az 1929–1930-ban zajló, Fülep Lajost mélységesen elkeserítő Kajdi-ügy. Alighogy megvalósulni látszott az a vágya, hogy szép fekvésű falusi környezetben élhet lelkészi munkájának és – saját elbeszélése szerint – ekkortájt felismert feladatának, művészetfilozófiája megírásának, a faluba került új tanító, Kajdi Lajos részint önös érdekből, részint bosszúvágyból, amiért Fülep megakadályozta törvényellenes céljainak elérését, elhatározta, hogy tönkreteszi, és a falu egy részét maga mellé állítva pokollá tette az életét. Noha hamarosan kiderültek Kajdi múltjának sötét foltjai, a dolog odáig fajult, hogy Fülep ellen is egyházmegyei fegyelmi vizsgálat indult, amely ugyan felmentéssel, sőt teljes erkölcsi elégtételadással végződött, mégis hosszú időre feldúlta az életét és munkaképtelenné tette. Ehhez járult még a pécsi ügyészségen ugyancsak Kajdi feljelentésére nemzetgyalázás és kormányzósértés miatt indított vizsgálat is. Mindez annál súlyosabban érintette, mivel a zengővárkonyi csere létrejötte érdekében a parókia saját költségére kezdett renoválásával és kibővítésével komoly anyagi áldozatot vállalt, s adósságait a lelkészi jövedelméből nem, csak külön keresetből tudta volna törleszteni. Zaklatott lelkiállapota miatt viszont képtelen volt dolgozni. Az anyagi gondokat végül

a baráti támogatással elnyert Baumgarten-díj enyhítette valamelyest, s a vele járó hírverés hatására meghívták magántanárnak a pécsi egyetemre. Ez sem ment azonban simán: mint korábban is, valahányszor összeütközése támadt valakivel, azonnal előkerült a Tanácsköztársaság idején történt egyetemi kinevezés vádja. Most is igazolnia kellett magát, ezúttal a református egyház külön e célra összehívott társadalmi bizottsága előtt, amely határozata a pécsi egyetem bölcsészeti karának tanácsát volt hivatva befolyásolni és megnyugtatni. E három eseménysor – a Horthy-látogatás, a Kajdi-ügy és a pécsi magántanárság – ugyancsak külön kapott hosszabb-rövidebb összefoglaló jegyzetet."

Ezeket az összefoglalókat – amelyek valójában részletes és alapos biográfiai tanulmányok – kell nem elolvasni, de ismételten fellapozni és memorizálni ahhoz, hogy a levelek érthetőek és követhetők legyenek. Ezek ismeretében azután különös történt, majdhogynem egy abszurd dráma bontakozik ki a sorokból, egy történet, amelynek ugyan FL a szenvedő alanya, de a főszereplője inkább a Kor, a nemegyszer annyi nosztalgiával emlegetett „húszas évek". Fellini-filmbe illő, ahogyan a kisváros egyházi hierarchiákkal életre-halálra összeszövődött úri társasága a maga szigorú és bornírt illemkódexe szerint, amely mindkét tekintetben messzi felülmúlja Castiglione *Udvari emberét*, micsoda kacifántos kalamajkát kanyarít a kormányzót követő kocsisor hierarchiát és méltóságot reprezentáló rendje köré, s hogyan gyűrűzik az ügy a szembenálló, helyesebben, inkább tán ellenséges egyházi hierarchiák körein át el egészen az egyházival szervesen szövődő világi hatalom csúcsaiig. Az meg egyenesen Gian Maria Volonte alakítására emlékeztet a *Krisztus megállott Ebolinál* c. filmben, ahogyan eltűrni és elszenvedni kényszerül az Erdélyből közönsége bűntette miatt átmenekült s itt hazafiságával tüntető tanító rágalmait és vádjait, az általuk kavart meghurcoltatásokat, az egyházi és a világi hatalmak szemforgató vizsgálódásait, a megtévesztett vagy megrebbent falusiak sunyiságát. Ha egyszer valaki gyűjteményt állítana össze a 20. századi magyar értelmiség kálváriájáról, abból aligha hiányozhatna FL Babits Mihálynak 1929. XI. 5-én írt levele, amelyben támogatását kéri a Baumgarten-díj odaítélésénél.

„Kedves Barátom,

hosszas tépelődés után írom e sorokat. Olyat kell elmondanom bennük, amit minden áron titkolni igyekszem s végül – kérnem. De odajutottam, hogy kénytelen vagyok vele.

Ez az esztendő katasztrofális rám szellemi és anyagi tekintetben. Városról azért jöttem ide kis faluba, hogy még több nyugalmam s időm legyen nagyobb méretű tudományos munkáim folytatásához és befejezéséhez. Különösen a művészet-filozófiámmal reméltem itt mielőbb elkészülni. S olyan baleset szakadt rám, hogy csak áldozatául nem estem, s ha nem segítetek rajtam, nem is tudom, mi lesz velem. Baranyában vagyok, a vadnál rosszabbak, mert elfajultak között. Ezeket akartam megmenteni. Meg is voltam velük, úgy hogy kezdtem remélni, szívós, odaadó munkával, szeretettel előre vihetem őket. Februárban aztán új tanító került ide, fiatalember s azzal a céllal, hogy engem elpusztítson, ő maga maradjon itt. S megőrjített és ellenem vadított csaknem mindenkit. Csak a középkorban lehet ilyen fokú, a szó teljes pathológiai értelmében tömeg-őrületnek mását találni. Az elvetemült gazember, akiről azóta kiderült, hogy Nagyváradon egy évet ült pénztár kirablása miatt, a legaljasabb eszközökkel próbált engem megölni; így pl. följelentett nemzetgyalázásért és kormányzósértésért. Hamis tanúkat is állított, úgyhogy hónapokig a bebörtönöztetés veszélye volt rajtam. Szeren-

csére a pécsi ügyésznek volt annyi esze, hogy átlátta a gonoszságot s az eljárást végül is megszüntette... Az itteni gyalázatos állapotoknak talán csak vége lesz már, de akkor is fönnmarad számomra a szörnyű anyagi gond, mely megbénít. S pár hétre el is kellene mennem valahova ebből a környezetből, hogy újra ember legyek..."

Ehhez képest az egyetemi habilitáció hercehurcái és kellemetlenségei eltörpülhettek, bár az ország állapotára – és persze FL helyzetére – igencsak árulkodó, hogy Halasy-Nagy József professzor hivatalos érdeklődésére Ravasz László, a Dunamelléki Ref. Egyházkerület püspöke, FL régi jó barátja, milyen körültekintő óvatossággal, köntörfalazva válaszol; l. 768. sz. levél 2. jegyzet: „Mint írja, a háború alatt, 1918-ig, majd 1921-től mostanáig összeköttetésben állt Fülep Lajossal. Magatartásáról és egyéniségéről csak a legjobbakat mondhatja. »Ismeretlen előttem életének az a része, amely 1918–21-ig tart. Erre vonatkozólag legjobb volna közvetlenül őt kérdezni meg, aki bizonyára teljes felvilágosítással szolgálhat« – írja. (Dunamell. Ref. Ek. Lt. A/1. b. A ppi. hiv. ir. 1450/1930.)" Szerencsére a derék Halasy-Nagy József azonban nem volt könnyen megfélemlíthető, és nagy türelemmel végigjárta az akadályokkal és buktatókkal teli utat a habilitálásig.

A *Levelezés II.* különben is a segítőkészség, a tisztesség, a barátság gyönyörű dokumentuma, három szép barátság sorjázó leveleivel. Helyesebben négyével; mert Tolnai (1935-től TOLNAY Károly ill. Charles de TOLNAY) Károly (1899–1981), Elek Artúr (1876–1944) és Kner Imre (1890–1944) barátságához hozzávehetjük tán Kerecsényi Zoltánét (1867–1933) is, hiszen ízes, pontos és szép magyar nyelven megfogalmazott levelei ugyanúgy segíthettek nehéz pillanataiban tartani FL-ben a lelket, mint a másik háromé. *A levelezésben gyakran előforduló személyek* jelen kötethez hasznos függelékként csatolt mutatójából megtudjuk róla, hogy Kerecsényi „dabi ref. lelkész, 1920–1933 között a Solti Egyházmegye esperese. Fülep Lajos bajai lelkészsége idején közvetlen egyházi felettese és barátja volt." Ennek megfelelően FL levelei a kálvinista egyházi hivatalosság nyelvén indulnak, de hamar átmelegszik a hang, s FL hosszan részletezi különféle egyházi is közigazgatási töredelmeit és meghurcoltatásait visszafogott, ám érzelmeit sem titkoló bizalmas hangon a mindinkább atyai jóbarátjává váló felettesének. Mindez jó alkalom a kommentátornak, hogy további tudós jegyzetekben és glosszákban világítsa meg a bajai bonyodalmak egyházi és személyi hátterét. Magát az esperest nem kell megglosszázni; tökéletesen jellemzik őt magát és kapcsolatukat FL sorai: „Amíg 17-i leveled nem kaptam, el nem hittem, hogy lehet levelet ilyen »vegyes« érzelmekkel olvasni, mint én a Tiédet. Mert szakasztott ugyanabban a pillanatban rágott a sárga irigység amiatt, hogy hát hogy' is lehet még valakinek a mai világban ilyen csudálatosan jó kedélye, de ugyanakkor meg kacagtam is, úgy, hogy ha valaki lát, azt hiszi, valami komoly bajom van a felső régiókban. Már rég voltam ilyen elkeseredett, mint éppen abban az időben, mikor leveled jött – s egyszerre, bár nem is volt szándéka, megvigasztalt és felvidított. Hát így is lehet? gondoltam – no, megpróbálom én is! S eszembe jutott, amit kedélyed eredetéről elmondtál, s most már meg akarom tanulni ezt a tudományt. Tudom, hogy nálam nehezen fog menni, de majd pótolom szorgalommal a tehetség hiányát, s minden órában prédikációt tartok magamnak... A muskotály eszembe juttatta, hogy hónapok óta tartogatok már számodra egy doboz pipa-dohányt, de nem tudom, hogy küldjem el. Gondoltam, postán, s ráírom: »gyógyfüvek«, mert hiszen az, de vajjon a finánc nem szagolja-e meg? Én u.[gyan]i.[s] nem élek már vele, letettem a pipázásról egészen s könnyű szívvel ajándékozgatok dohányt, szivart. Mikor második napja voltunk Medinán (nem Arábiában), beállított egy kis fiú

két óriási kalarábéval (de pudvások voltak), mint egy-egy marharépa, letette a küszöbre, s szólt: »Kütte édes anyám, mert mi usse szerettyük«. Hát nagyon megtiszteltnek is éreztem magam. Így vagyok most a dohánnyal én."

De nem egyszerűen vigasztalóként és kedély-tanítóként becsülte FL hivatali felettesének leveleit. „Kedves Bátyám – írja Bajáról 1927. VIII. 15-én – köszönöm igen kedves leveledet, melyet a többi mellé teszek, hogy aztán kiadjam őket mind együtt: A legjobb kedélyű kálomista esperes levelei címen. Ilyen leveleket, mint Te, ma már nem ír senki Magyarországon, sok szép régi dologgal ez is elveszett. Hanem a Tieidet megőrzöm a jövendő számára, mert különben nem hiszik el, hogy valaha ilyen is volt." A levelek többsége azután valahogy mégsem maradt fenn; erre a levélre a válasz azonban itt szerepel a kötetben. Kitér a levél sok egyéb után a fenti tervre is: „Ámbár nagyon meghatott az együgyű firkálásaimra váró tisztesség, t. i. azoknak a világ színe elé szándékolt teregetése, de már a multkor is izentem, hogy ezt a szándékot az esperesi tekintély megbontására irányuló merényletnek kell tekintenem, mely a Vidók R. Sándorok, Réső Jánosok, K. Kontha Andrások, Tuba Istvánok, Jóföldi Illések stb. érdemes kurátor a[tya]fiai vélekedését kedvezőtlenül befolyásolná. Csak hadd higyjék ő kegyelmeik, hogy az »Öspörös úr« egész nap morog, mint a mérges oroszlán, nem szükség tudniok, hogy ottan-ottan a padkára is fölugrik és dorombol mint a cica." A felsorolt neveket természetesen jegyzet azonosítja: „[5] Vidók Sándor dunaszentbenedeki gondnok; Réső János majosházi gondnok; K. Kontha András majosházi gondnok; Tuba István ismeretlen; Jóföldi Illés dunaszentbenedeki gondnok." A nevek egyikemásika szinte balladás, a felsorolás azonban nem ezért érdekes. Azért fontos, mert jelzi a világot, amelyben FL ezentúl sokáig élt: a falusi tiszteletes világát. Medina, Dombóvár, Baja, Zengővárkony; az intrikákkal és pörlekedéssel teli kisváros után a munkás nyugalommal kecsegtető, ám a Kajdi-ügy és az anyagi gondok poklával fogadó falu: elképzelni se lehet nagyobb ellentétet az I. kötet leveleinek római, firenzei, budapesti metropolitán, internacionális, előkelő színterétől. A különbségben persze ott lüktet a megcsonkított, elszegényedett ország egész nyomorúsága; és teljességgel jogos Kner Imre őszinte felháborodása: „azt a luxust is csak Magyarország engedheti meg magának, hogy Fülep Lajos Medinán legyen református lelkész", ám a levelekből az is kitetszik, hogy FL maga választotta a sorsát, s minden baj és gond ellenére mindig ura maradt. Ahogyan Csanak Dóra szokott tömörségével és pontosságával írja: „Fülep Lajos eredetileg is falura készült lelkésznek. 1918. V. elején (l. FL-lev. I. köt. 300. sz.) azt írta Ravasz Lászlónak: »én *gyülekezeti intenzív* munkát is akarok végezni s egészen kis helyre csak átmenetileg mennék (az erdélyi püspök ui. egy kis, majdnem szórványos falu lelkészségét ajánlotta neki); nagy hely alatt persze még mindig *falut* értek, nem várost, amiből nem kérek.«" – Több mint 40 évvel ezután pedig így írt Manojlovics Tódornak: »...itt én csak a népet, a parasztságot tudtam szeretni, nem valami romantikus glorifikálással, ha valaki, én tudom, ismerem bűneit, de valami ursprünglichet már csak benne találtam.« (1962. X. 5. Zrenjanin [Nagybecskerek], Levéltár.)" Azaz a Vidók R. Sándorok, Réső Jánosok, K. Kontha Andrások, Tuba Istvánok, Jóföldi Illések, Kerecsényi Zoltánok egyszerű, rusztikus világa éppúgy eleve hozzátartozhatott Fülephez, mint Ady Endre, Lyka Károly, Ambrus Zoltán, Alexander Bernát, a fiatal Lukács György, Hécsey Erzsébet, Augusta Jaroljmek (szül. zu Eulenburg), Mary Mlinarowisch, Piero Marrucchi, Giovanni Amendola, Edward Gordon Craig, Vignot abbé, a Gordigiani-szalon kifinomult, előkelő szellemi világa.

A két kötet azonos Fülep Lajosról tanúskodik, két merőben különböző világban, de a különbség nem az „egyszerű" és az „előkelő" különbsége, ami Fülep világképében tán különbségként sem jelentkezett soha, amint szobájában is természetes harmóniában lakott együtt a darabos „szökröny" és Kondor Béla légies Don Quijotéje. Talán épp az is vonzotta FL-t annyira a nagy misztikusokhoz, hogy ő is ugyanúgy a kézzelfogható és a megfoghatatlan összetartozásának a tudatában élt és cselekedett, mint ők? A különbség a *Levelezés* I. és II. kötete között egy viszonylag tisztességesen és emberségesen funkcionáló Európa és egy megnyomorodott, senyvedő, elembertelenedő ország különbsége. Tán épp azért is jut a *Levelezés* II-ben akkora hely és szerep az egynéhány embernek, aki FL-t valamiképpen ahhoz a régebbi szebb világhoz kötötte, a dabi espere mellett elsősorban Elek Artúrnak, Tolnai Károlynak és Kner Imrének. Mindőjükről pontos, tanulmány értékű és tanulmányok anyagát sűrítő jegyzetek mondják el a legszükségesebbeket, nemes emberségükről és szellemiségükről pedig vallanak maguk a levelek. Itt tán csak annyit érdemes még megemlíteni, hogy a levelekből láthatóan FL milyen mesteri gonddal készíti elő és szervezi meg találkozásaikat: az ismétlődő és olykor sürgető meghívásokkal, a szíves vendégül látásukkal valóságos szokást teremt. Kialakítja körükben a barátság rítusait? Idézzünk inkább egyetlen sort Elek Artúrnak 1930. XII. 22-én írt leveléből: „Várkony most a hó alatt nagyon szép, milyen jó volna, ha Maga itt lehetne!" Az aláírás pedig: „Lodovico". Jelezvén tán, hogy ama másik, régibb, emberibb világ teljesen nem elpusztítható?

De a szép Zengő alatti táj és az Itáliát visszaidéző álom fölé mind komorabban tornyosul a magyar valóság: a nyomor, a fokozódó munkanélküliség, az imbecilis főhivatalnokok, a bankcsalások, az inkompetens kormányok, a népességfogyás, az egyke, a mindent elöntő korrupció. Kajdi „1929 őszén feljelentést tett Fülep Lajos ellen a pécsi ügyészségen a tanítóvá megválasztása alkalmából 1929. II. 23-án tartott vacsorán tett kijelentései miatt: Magyarország a panama és a megvesztegetés hazája, – Magyarországon mindenki lop, kezdve a miniszterelnökön az utolsó szolgáig, – az ember külföldön szégyelli bevallani, hogy magyar, – ha hazajövünk külföldről, nem kell megkérdezni, hol a magyar határ, mert odaérve érződik a megvesztegetés bűze. – Ki az a Horthy, aki közönséges hajóslegényből cseperedett fel kormányzóvá? éppen elegünk van az ilyen református vezetőkből... stb. stb. A megidézett tanúk részben elismerték, részben tagadták, hogy hallották volna e kijelentéseket, s a pécsi ügyészség 1930. IX. 26-án bizonyítékok hiányában, valamint a vádló és a vádlott közötti közismerten ellenséges viszony miatt megszüntette az eljárást Fülep Lajos ellen »a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség [...] továbbá kormányzósértés tárgyában.« (10.429/k.ü. 1929. sz. Dunamell. Ref. Ek. Lt. A Tolnai Em. ir. 1929. Iktatlan ir.) Október végén az igazságügyi minisztérium is jóváhagyta az ítéletet."

„Naponta veszítjük az országot" – írta FL 1927. IX. 17-én Zengővárkonyból Ravasz Lászlónak. „Annyi mindent kellene jelentenem innen, hogy levél keretében el nem fér. Nem az, amit három hét alatt tapasztaltam, hanem amit hónapok alatt – hiszen tavasz óta jártam ide szüntelen. Az érem másik oldalát ismeri Főtiszteletűséged, az egyke folytán való fogyást; a másik oldala: a németség állandó szaporodása és terjedése. Ez az egész országrész ma már inkább német, mint magyar, s ha így folytatódik a dolog, egy új kataklizma alkalmával magától leszakad az ország testéről... Ha Főtisztelendőséged erre járna s személyesen ismerkedne meg a helyzettel, nagyon jó volna. Országos életbe vágó ügy ez. Naponta veszítjük az országot."

A levél keretébe el nem férő, hosszú jelentést azután megírta néhány év múlva az induló *Válasz*ban, *Nemzeti öncélúság* címmel. A mindenkori egyházi és világi Főtisztelendőségek persze ettől se hatódtak meg és nem igyekeztek személyesen megismerkedni a helyzettel azóta se. Azóta is naponta veszítik az országot. De ma már az se akad, aki ezt Fülephez foghatóan felpanaszolhatná. *(MTA Művészettörténeti Kutató Intézet–MTA Könyvtára, 1990–1992.)*

ALFÖLDY JENŐ

Kálnoky László költészete

Az árnyak kertje
Hangulatlíra

Az irodalmi környezet híján úgyszólván magárautaltan verselő fiatal egri jogász első kötete, *Az árnyak kertje* 1939-ben jelenik meg. Főként nemzedéktársai, a „harmadik nemzedék" költői figyelnek föl rá, akik épp ez idő tájt csatároznak a sajtóban az idősebb generációval az elfogadtatásért. Radnóti Miklós, Takáts Gyula és Vas István közös üdvözlőlapon köszönti az új pályatársat, s Weöres Sándor ír elismerően a kötetről a Nyugatban.

Vas István visszaemlékezése szerint főleg a Baudelaire-i ihletést méltányolják a pályakezdő Kálnokyban. *Az árnyak kertje* legnagyobb lélegzetű költeménye az *Óda Charles Baudelaire szellemében* címet viseli, és Kálnoky így vallja elődjének a francia költőt: „Te, akit egyedül vallok csak mesteremnek..." Ez azonban csak azzal a kiegészítéssel állja meg a helyét, hogy az önművelésben példaadó ifjú költő a *spleen* – az unalom – életérzésében s a szimbolista képalkotásban Baudelaire-t követi ugyan, de korai versei ezzel egyidejűleg erős Heine-, Verlaine- és más hatást is mutatnak, jórészt hazai mesterek stílusán átszűrve. Weöres kritikája Kosztolányi álmos, poros Szabadkájához hasonlítja a Kálnoky által ábrázolt Egert, s a könyv első darabja, *Az a kis ember ott belül* Karinthy Frigyes *Én és énke* című groteszkjének gondolatvilágából ered. Hangsúlyos, archaizáló formában írt *Magyar költő a XVI. században* című, szonettszerű versére valószínűleg Babits stílbravúrja, a *Magyar szonett az őszről* ösztönzi. A könyv, külföldi mintáival együtt, kétségtelenül a Nyugat vonzáskörébe tartozónak mutatja Kálnokyt. A sokféle hatás egyénien elegyedik a kötetben; a költői hang minden mutálástól mentes, legföljebb a szemlélet naivitása vall itt-ott a vidéki elszigeteltségben élő lírikusra, illetve pályakezdőre. Heine hatása azért említendő, mert ő kezelte olyan rosszkedvűen szellemes iróniával a provinciális német életformát, mint ahogy Kálnoky ecseteli a magyar kisváros nevetséges, fantáziátlan lakóit az *Őszi képek kisvárosból* ciklus némely darabjában (pl. *A leleplezők*) s néhány más versben (pl. *Riasztó látvány*). A költő ekkor már fölényes mesterségbeli tudás birtokosa. Szonett, balladaforma, tercina, alexandrinus és bármely rímes-jambikus vagy más nyugat-európai forma engedelmesen simul mondandójához.

A tehetséges ember kitörési vágya és környezetével szembeni iróniája mellett föltűnik a szellemi igényességéből fakadó, örökös elégedetlenség, mely egyelőre a század-

forduló dekadens irodalmi áramlatára emlékeztető műveket csal ki belőle, de más változatokban egész életútján egyik legfőbb energiaforrása lesz költészetének. Minden ironikus és bölcselkedő hajlamával, minden fantasztikumával együtt a hangulatlíra uralkodik korai költészetében. A hangulatlírának kedvez költői képeinek finom, pasztelles, impresszionisztikus festőisége, rafinált rímtechnikája, zenei hatású mondatlejtése, s ezt szolgálja egész, korán megszerzett formatudása. Hangulatokban, álomképekben, fantáziaképekben és összefüggő látomássorozatokban igyekszik megragadni magányosságának, szomorúságának okozóit. Ezzel azonban kitűnően össze tudja egyeztetni, hogy éber intellektussal dolgozza fel megfigyeléseit, s formás eszmefuttatásokban keressen kiutat kisvárosi bekerítettségéből. Kritikus alkata harmonikusan illeszkedik szimbolista és impresszionisztikus kifejezésmódjához, késő romantikusokra emlékeztető képzeletműködéséhez. E hangulatlíra felszíne alatt mozgékony szellem vibrál, s a kissé talán mímelt fájdalmasság és *spleen* mögött a minden költői feladatot virtuóz módon megoldani kész ifjú mester nagyra törő erői feszülnek. Ambiciózus, tanulékony alkata azonban ösztönös kezdeményező képességével párosulva lényegesen többet ígér, mint az írásművészet eminens tanulóját. Született költőről árulkodik látásmódja: „Néha, éjszaka, sima és üres / feketeségben ébredek, s a vak / semmiség hirtelen zsúfolva lesz / a képektől, pár másodperc alatt" – írja. Úgy tetszik, képzeletének erőfölöslegét kell megzabolázni a legjobb mesterekéhez fogható formafegyelmével.

Lázas csillagon

Három kötet egy könyvben

Nem sokkal az első könyv megjelenése után Budapestre költözik. Ismeretségi köre a kor legnagyobb költő- és íróígéreteiből szerveződik. Állást kap a belügyminisztériumban, műfordítói feladatokat kap és old meg kitűnően. Verseit általában szívesen közlik. Úgy fest, hogy a szerencsésnek mondható (noha korántsem elsietett) pályakezdés után a költő egyenesbe jutott.

Nem változtat ezen a pár évig tartó kedvező helyzeten, hogy 1939-ben megírja *Egy modern zsarnokhoz* című versét, melyben méltó bűnhődést jövendöl a világháborút kirobbantó diktátornak, Hitlernek. Ekkor még Babits a Nyugat főszerkesztője. Azért nem közli Kálnoky e versét, mert félti a fiatal költőt a várható politikai retorziótól. (A Nyugatot rövidesen Illyés veszi át Magyar Csillag néven; Illyés szinte folyamatosan közreadja Kálnoky verseit.) E közjáték nem akadályozza meg Kálnokyt abban, hogy a politikai lírában is kibontakoztassa képességeit.

A negyvenes évek elején tör rá a gyerekkora óta benne lappangó betegség, a tüdőtuberkulózis. 1942-ben életmentő operációt hajtanak végre rajta: fél tüdejét eltávolítják. Ez súlyosan kihat élete további alakulására, s költészetében is mély nyomokat hagy. A betegség kiújulása ettől kezdve állandóan fenyegeti, s élete folyamán még többször szanatóriumi kezelésre szorul. Magánélete megnehezül, s a bordaműtét okozta csonkasága miatt úgy érzi, nem egyformák az esélyei az életben az egészséges emberekkel. Munkaképessége csodálatosképpen mégsem csökken.

Magánélet és világállapot hatalmas ívű verskompozíciójában, a műtét után írt *Szanatóriumi elégiá*ban lesz egymás tükörképe, kölcsönös megfelelője. „A láthatatlanul kicsik hadteste hódít / e földön, és talán kiirtja majd lakóit / a legutolsó emberig" – írja, s láttató erejű párhuzamot von a szervezetét kikezdő mikroorganizmusok és a személytelen tömeget alkotó náci hadsereg előretörése között. A korai halál máshonnét fenye-

geti, mint Radnóti Miklóst és ismeretségi körének más íróit, de a halálsejtelem közös bennük, akárcsak az antifasiszta politikai meggyőződés. Kálnoky politikai látóköre éppen ennek a körnek köszönhetően tágul ki ezekben az években, s kapja meg véglegesen szabadelvű és humanista színezetét.

A háborús és a koalíciós években egyaránt elmulasztotta második kötetének megjelentetését, s 1949-től már a politikai helyzet nem engedte meg, hogy könyvet publikáljon: a Révai-féle irodalompolitika csupán a műfordítói nyilvánosságot engedélyezte neki és a hozzá hasonlóan „osztályidegen" bélyeget viselő költőknek. Második kötete, a *Lázas csillagon* csupán 1956-ban lát napvilágot. Három karcsú verseskönyv is kitelne belőle. Magában foglalja a költő bordaműtétje előtt és után keletkezett költeményeket, melyek markáns politikai tartalommal telítik és fogják szikárabbra a korábbi hangulatlírát, s a *lenni vagy nem lenni* kérdése köré szerveződnek. Ezt a kérdéskört tágítja ki az egész európai civilizáció és kultúra elsötétedő látóhatáráig. Tartalmazza a kötet azokat a verseket, amelyeket Budapest német megszállása és a nyilas uralom alatt, másokat bújtatva, majd bujkálva írt. Bepillantást enged a könyv a koalíciós évek viszonyaiba – a költő családját súlyos csapás éri ekkor: idős, beteg édesapját rabságban tartják Egerben. Kálnoky István 1944-ben lemondott ugyan polgármesteri tisztségéről, hogy ne kényszerüljön a nevét adni a szélsőjobboldali intézkedésekhez, mégis útjában van a város új vezetőinek. Megvakultan, testben-lélekben összetörve kerül ki az egri vár kazamatáiból. *Jegyzetek a pokolban* című versében ad erről jelzést a költő: „...mintha holt apám beszélne / hűdéses szájjal: Eltemettek élve! / Kiásták. Sorvadt arcán ott a vád." A „reménytelen emberi jövőt" látja maga előtt Kálnoky ebben az időszakában; „...én a földön éltem át a poklot, / minden gyalázat megtörtént velem: / betegség, vad kínok, a szív kifosztott / üressége, rossz múlt, sötét jelen"; „...legtöbb kínt hozott a szerelem" – íme az összkép ekkori közérzetéről. S a keserű következtetés: „születni, nőni, élni hagy s lerombol / mindent valami kozmikus fölény". Az egyén, ráeszmélvén erre, nem mondhat mást: „Élni, halni mindegy!" Végül felvonultatja a *Lázas csillagon* kötet azokat a verseket, amelyek háromévi hallgatás után, 1953-tól a kötet leadásáig keletkeztek; ezekkel teljesedik ki Kálnoky pesszimista korszaka.

A háború alatti és utáni költemények még túlérett pompájában mutatják meg a posztimpresszionisztikus költészet lehetőségeit. Csaknem minden nagyobb terjedelmű elégiája sejtelmes-szép tájképpel, hangulatfestéssel kezdődik *(A nyári délhez, Baka utca, November, Időszerűtlen vallomás).* Az utóbbi mintha legyőzné a többi versben mutatott, elkeseredett kivonulást az életből, a társadalomból, s szóhoz juttatja az egyébként ritkán megszólaló érzelmét, a hazaszeretetet. Némi irónia vegyül a vallomásba, s már a cím is érezteti, hogy háborús szereplésünk nem teszi „időszerűvé" a hazafias érzelmek megéneklését. Mégis annak a magyarságfelfogásnak ad hangot itt Kálnoky, mely majd így hangzik letisztult öregkori költészetében: „Talán jobb lett volna máshol születni... // De élni és meghalni – itt, csak itt!" – s ezt úgy is tekinthetjük, mint az „extra Hungariam non est vita" ironikus helyesbítését.

Ez a kedélyes múltidézés azonban csak közjáték a költő folyamatosan sötétedő égboltja alatt. A megejtően szomorkás hangulatképekkel bevezetett elégiákban szinte minden érzékszervünkkel érzékeljük, hogy Kálnoky iróniával átszőtt szépségkultuszát lehetetlenné teszi a humortalan, barbár erőszak, a háború brutalitása, a nyilas diktatúra, a zsidóüldözés, az ostrom. És nem hoz feloldozást a felszabadulás sem: vígan tenyészik a gazdasági bűnözés, az infláció, a nepperek, uzsorások és a zavarosban halászó

politikusok üzérkedése. A szellemi munkát, az értékteremtést ekkor is semmibe veszik, és nincs, ami begyógyítaná a háború okozta sebeket, az örökre eltűnt barátok, nagyra becsült pályatársak hiányát.

Közbevetőleg: a nyilasok pünkösdi királyságáról írt költeményei az *Összegyűjtött versek* (Magvető, 1992) függelékében olvasható. Egy egri lap 1945-ös számaiból kerültek elő a költő halála után. Kálnoky – sok más művével együtt – költőknél ritkán látható nagyvonalúsággal mellőzte ezeket a remek, szatirikus hangú politikai verseit, ami ebben az esetben arra vall, hogy valóságos „ellenkarrierista" alkat: nem akarta, hogy antifasiszta hőst kreáljanak belőle az ízlésétől eltérő módon. Pedig ezek a művei méltán sorakozhatnak fel Áprily Lajos, Jékely Zoltán, Vas István, Weöres Sándor és még annyi más költőnk antifasiszta versei mellé, mutatva, hogy legalább a lírában megvolt a szellemi ellenállás Magyarországon.

Kálnoky egyetemes tapasztalatokat szerzett a háborúban és azután az elvetemült barbárság modern változatáról. Elhatalmasodó pesszimizmusában már nemcsak kételkedik a lét értelmében, hanem kíméletlenül vádolja a világ elrontott rendjét, mellyel szemben az ember tehetetlen. „Költő-krizeológus"-nak nevezi önmagát, az egyetemleges válság és katasztrófaérzés kifejezőjének. Stílusa a hangulatfestés felől a súlyos szimbólumok és az aforisztikusan kifejezett gondolatok irányában tolódik el. Bámulatos könnyedséggel görgeti kötött formájú verseiben a súlyos filozófiai gondolatokat.

1953 utáni versein érződik élete talán legnagyobb szabású műfordítói vállalkozásának, a magyar *Faust II.*-nek hatása. Ekkori verseinek tükrében az ember szánalmas játékszer a jó és a rossz – a Faust nyelvén Isten és a Sátán – vetélkedésében. Ám az ember mégis képes arra, hogy szelleme felnőjön a nála sokkalta hatalmasabb erőkhöz, s választani tudjon a sorsát irányító jó és rossz erők között. Kálnoky káromolja a teremtést válságos óráin, s hajlamos arra, hogy – mint Thomas Mann regényhőse a *Doktor Faustus*ban – mintegy „visszavonja" a művészet, a kultúra legnagyobb remekeit, mert a világ nem méltó rájuk *(A teremtés kudarca, Emberszabású panasz).* Ám a végletes gondolkodói magatartás szakadékpartján megriad, s hatálytalanítja káromló szavait *(Vezeklés káromlásért).* Minden olyan művében, amelyben pozitív választ tud adni arra a kérdésre, hogy van-e az emberi életnek értelme, célja – az emberiség nagyjaiban, illetve műveikben, az alkotásban jelöli meg a végső igenlést. Semmiféle idillikus választ nem tud és nem is akar adni.

Egy hevesen fellobbanó szerelem is újabb csalódást hoz a költőnek. Egészen a hatvanas években kötött, szerencsés házasságáig nyílt sebként sajog ennek a hiábavaló szerelemnek az emléke. *(Öt nap, Meztelen szív, Búcsúztató, A megalázott.)* Eredményekben igen gazdag műfordítói munkájának is az árnyoldalát látja ekkoriban: a szakmányban végzett szellemi robot, vagy ahogy Németh László nevezte, a „műfordítói gályapad" saját alkotó erejét szívja el. A teljes kiüresedés víziója kísérti meg. *(A műfordító halála.)* Eljut odáig, hogy az önmegvetésben keres vigaszt *(Oszlopszent),* de olyan távolságtartással tud beszélni önnön nyomorúságáról, hogy ezt a szereplíra kezdeményének is vehetjük, mely valamivel később fog kibontakozni. Megírja *A létezés rémségei* versciklust, mely *Az ember tragédiája* szavával afféle lebegés az űrben. Az ember nélküli kozmosz látomásában a *szférák zenéjét* szólaltatja meg magasztos hangon. A nagyívű költemény himnikusan zeng, megszólaltatja a „kárhozottak himnuszát", s a költő ódát énekel a reménytelenséghez. „Tárd ki sarkig, nemes reménytelenség, / semmibe nyíló ablakaidat!" – szól az elragadtatott költemény zárósora. A jövőtlen, távlattalan emberi sors ünneplésével voltaképpen a mindent tudomásul vevő emberi elme hatalmát magasz-

talja: ha már nem változtathatunk a számunkra kimért léten, legalább önáltatás nélkül vegyük tudomásul helyzetünket, s azt, ami ránk vár. Ez a kozmikus látomássorozat merőben más, mint azok a költői művek, amelyek a káoszt kaotikusan, az ürességet pedig gondolattalansággal idézik meg. A nagyzenekari művekhez hasonlóan komponált költeményciklus harmonikus hangzatokban idézi fel a teremtésben tapasztalt diszharmóniát, zeneien szólaltatja meg a gondolatot, s nagy formaművészettel viszi diadalra a verslogikát.

Félreállított, elfelejtett költőként él és alkot ebben az időben, hasonló sorsú pályatársaival együtt. Amikor a *Lázas csillagon* 1956-ban megjelenik, a hangadó kritika egy módszeresen kiépített előítélet-rendszer tüzelőállásából szórja rá sebző és megbélyegző lövedékeit. Őt kiáltják ki az eléggé nem kárhoztatható pesszimizmus elrettentő példájának, tekintet nélkül arra, hogy mindaz, ami a költőt szorongással, elkeseredéssel és az emberiségért érzett aggodalommal tölti el, korántsem magánügy, hanem közügy. Ám ekkor már edzett férfi állja a csapásokat. A nyílt válasz vagy vita egyelőre lehetetlen – 1956 után még évekig teljes a zárlat a szabad gondolat előtt. Ám a maga módján Kálnoky mégis megtanul visszavágni a sérelmekért. Ahogy Vas István írja a hetvenes évek elején *Gyógyító pesszimizmus* című, Kálnokyt rehabilitáló esszéjében, a *Lázas csillagon* korszakainak lezárulása után eljön a „bosszú" ideje: „bosszú a biológián, a történelmen, a szerelmen". S amit felerősödő szatirikus vénával, kitűnő humorérzékkel célba vesz különféle formáiban: az „emberi ostobaság", mely a korabeli politikára és ideológiára éppúgy vonatkozik, mint a soha el nem felejthető háborús évekre. De ez már főleg a következő könyv, az 1969-ben megjelenő *Lángok árnyékában* verseire vonatkozik, melyekhez szervesen kapcsolódnak az 1976-os *Farsang utóján* költeményei.

Emlékmű és drámaiság

A szereplíra lehetőségei

Kálnokyt, a költőt alig tartják számon a *Lázas csillagon* megjelenését követő tizenhárom évben. A kényszerű hallgatás, a ledorongoló kritika megtette hatását. Ám akik figyelemmel kísérik a világirodalom remekeit, azoknak egyre mélyebben emlékezetébe vésődik neve. Százával és százával ülteti át magyarra a világlíra műveit. Drámák sorát fordítja le nagy művészettel. A magyar műfordítás-irodalom legtermékenyebb és színvonalasabb alkotói közé tartozik. A gondolati és formahűség kettős követelményéhez igazodik. Lassanként helyreáll benne az öntudat, önbizalom: érzi, tudja, hogy a legkülönbek közé tartozik, ha alig vesznek is róla tudomást. A hatvanas évek Kálnoky kibontakozásának évtizede: a megtalált hang és magatartásforma költészetét teremti meg. A szimbolizmus egyéni újraértelmezésének útját választja. Egyetlen stíluságramlat „műszava" persze keveset mond róla; mint mindig, most is összetett minőségről van szó. *A kapu* című verse mutatja meg helyreálló művészi öntudatát:

A földdel egyenlő városfalaknak
kapuja még áll, – körül holt romok.
Sivatagi szél meddő ajka hagy csak
egy napórán szenvedélyes nyomot.
A múlás malma már üresen őröl,
a romlás nem csaphat több dáridót,
s mit sem tudhatnak az építkezőről
a messziről jött expedíciók.

Járhatatlan magánya süppedékeny
homokjában elakad a kerék,
s a számum porszemcsés leheletében
emlékét szimatolják a tevék.

Amit koncul kapott itt az enyészet,
félig volt csak város, félig hazug
kulisszaálom. De még századévek
múltán is megbámulják a kaput.

Sivatagban omladozó, lakatlan romváros jelképezi itt a költősorsot. Szokatlanul éles az önbírálat, mégis nagy öntudat feszíti a kis terjedelmű, de monumentális hatású verset. *Csak félig* volt lakható település az egykori város – félig *hazug kulisszaálom*nak bizonyult. Mégis fennmarad az egykori nagyságot sejtető kapu, mint az ókori Egyiptom vagy Mükéné híres építményeinek bejárata. Ha a rom az életmű „romja", akkor közvetlen üzenete nem lehetett az alkotásnak a maga idején az emberek számára. Csak bámész turisták fognak, ki tudja, mikor, rácsodálkozni egy elsüllyedt kultúra ismeretlen művészének írásaira. Ez a csodálat azonban a maradandónak, és ilyen értelemben is *monumentális*nak szól. A költő mintegy emlékművet állít e versében saját magának.

A *De profundis* ugyancsak önszimbólum. Régi szerelmeit búcsúztatja el benne a költő, de sokkal mélyebb szomorúság zeng benne, mintsem hogy valamiféle édes-bús, könnyes lirizálást feltételezhetnénk róla. „...egyre gyakrabban hallatom / a megcsonkított cédrus jajszavát" – ez nem holmi panaszkodás a biológiai leértékelődést okozó fiatalkori bordaműtétről, hanem Csontváry *Magányos cédrus*ához hasonlítható, időben, térben messzire kisugárzó jelkép.

Ön-emlékmű *Az elsodortak* is: a harmincas évekbeli Eger főutcáját idézi fel egy május esti litánia után, amikor a templomból kitódul az ájtatosságra összegyűlt úri közönség, a karikaturisztikusan megrajzolt szokványemberek és különcök sokasága. Megkondulnak a város harangjai, hangjuk vízáradásként sodorja magával a tarkabarka tömeget – a kép egyik lehetséges értelmezése szerint a történelem sodorja el könyörtelenül a gyanútlan, jövőbe pillantani rest vagy képtelen vidéki urakat, hölgyeket. A költő is köztük van – íme a vers zárása: „döglött pisztráng, én is velük, de lehorzsolt ezüstpikkelyeim / sokáig ott csillognak még az alkonyatban / a házfalakon vagy a parti sziklák oldalán". Arról van szó, hogy bár ő is a „deklasszáltak" sorsára jutott, bár vele is elbánt a történelem, ő – tehetsége, tudása révén – nyomot hagy maga után műveivel, és „sokáig ott csillog" a magasban a művelődő emberek szemében.

A *Lángok árnyékában* és a *Farsang utóján* kötet markánsan kirajzolja a költő kezdettől fogva érlelődő tulajdonságait: a tragikus látásmódot, a kriticizmust, az iróniát, a groteszk iránti vonzalmat, a humort. És jól láthatóvá teszi Kálnokynak azt a hajlamát, mely a korábbi művekben legföljebb ha csírájában mutatkozott meg. A *színészhajlam*ról van szó. Szereplírát művel: irodalmi alakok, dráma- és regényhősök maszkját ölti fel, hogy általuk fejezze ki személyes mondandóját. A *tárgyiasság*, más néven objektivitás költői mozdulata ez. Tragikus és komikus változatát egyaránt meglelhetjük a versek sorában. Fiatalkori verseiben is előfordult már, hogy drámai módon szólalt meg vagy ő maga, vagy ő maga, vagy valaki más; idézőjeles versbetétei markánsabbá, egyértelműbbé teszik a versszituációból fakadó véleményt, érzelmet. (*Óda Charles Baudelaire szelleméhez, Epilógus, Egy nyáréj emléke* stb.) Újabban önmagát is valamilyen jellegzetes

figura szerepében tünteti fel, hogy minél egyértelműbbé tegye és kiemelje az alkalomszerűségből a születő gondolatot vagy indulatot. (*A műfordító halála, Oszlopszent, Kamaszkor* stb.)

A lét kitágítása, az *én* megsokszorozása a cél. Kálnoky meg kíván szabadulni az önéletrajz, a naplószerűen rögzíthető személyes körülmények, események ballasztjaitól. Az egyetemes kultúra hangadójává lép elő, és egyre mellékesebbnek tünteti föl személyes tragédiáit, a „leszakadt vitorlájú", fél tüdejű ember örökös légszomját, a szerelmi csalódásokat, a sikertelenséget, apja meghurcoltatását s a sokféle megaláztatást, mely érte a pályán és azon kívül. Világirodalmi műveltsége is arra inti, hogy ne önmagával foglalkozzék, hanem magasabbra tekintsen. Rilke és Eliot, Montale és Trakl, Supervielle és Cocteau s még annyi más, kiváló modern szerző tolmácsaként nem érheti be azzal, hogy önéletrajzi költő vagy hangulatlírikus legyen. Hazai mesterei is erre az önmeghaladásra ösztönzik – Babits példája is azt mutatja, hogy ha a nagyra hivatott költő tovább akar jutni önmagánál, s ki akar törni az én börtönéből, akkor szükség esetén a „rühellt prófétaságot" is vállalnia kell.

Egyre több közérdekű kérdést feszeget, s ehhez megtalálja a kellő formai keretet: gyakran szólaltatja meg önmaga helyett az irodalom és a görög mitológia nevezetes hőseit a huszadik századi válsághelyzetekben. Hamletként, Szvidrigajlov (a Dosztojevszkij-hős) szerepében, Prométheuszként, Hérosztratoszként beszél, s olykor mintha Faustként szólalna meg. A *Hamlet elkallódott monológja*, a *Szvidrigajlov utolsó éjszakája*, a *Letépett álarcok*, a *Hérosztratosz* a mintegy húsz esztendő termését magába foglaló művek kiemelkedő „színészköltői" teljesítményei 1956 és 1976 között.

Kitapinthatjuk bennük bölcseletét, véleményét a világról. Filozófiája megszabadul minden személyes panasztól, s ha „káromol hatalmakat", többé nem kell visszavonnia: indulatai az ész, a meggondolt gondolat uralma alatt működnek. A *Hamlet elkallódott monológjá*ban így kiáltja „ég-föld hatalmainak" szemébe szégyenüket: „hibbant tervező elv munkál túl gyarló alkotásotokban!" Kálnoky lázadása már nem csupán egy beteg és magányos ember méltatlankodása sorsán, hanem az emberiség nevében hallatott vétó: „a mindenséget ostromolni készen" kiált a *Letépett álarcok*ban ég és föld hatalmasságainak. Tirádája az istenség ellen fellázadó Prométheusz szellemét idézi, de nem egyetlen kiválasztottként emel szót az emberekért, hanem mint egy a milliók közül: „termékenyítő veszély / vonzza milliárdnyi képmásomat, / hogy [...] induljanak ama fények felé, / hogy a leplek, álcák, miket ma még / néven nevezni nem tudunk, / de művük szenvedés, nyomor, halál, / egyszer ronggyá foszoljanak". „Szárnyas tudásszomj" repíti fölfelé a mindenség titkainak megfejtésére. S ő, aki a pesszimizmusban oly szélsőségekig jutott korábban, bizonyos tudományos-fantasztikus optimizmussal tekint a jövőbe, melyben az ember egyszer mindent megold a maga erejéből és összefogásából. Babits humanizmusának továbbgondolása ez. „Szűnjön külön életem kicsi kínja! Múljon / a Minden-Élő kínjaiba!" – írta Babits *Pesti éj* című versében. Ehhez képest Kálnoky radikálisabban: a hatvanas évek űrkutatási vívmányaira és más természettudományos fölfedezéseire is építette reményeit.

A lázadó hőst a visszájáról mutatja meg a *Hérosztratosz*ban, mely Kálnoky szereplírájának ugyancsak kiemelkedő terméke. Kipróbálja az elvetemült mondai hős, az ókori templomgyújtogató – mondhatni: egy antik terrorista – szerepét. A merénylő maszkjában szabadjára engedheti a bosszú pátoszát, s a nevezetes negatív Shakespeare-hősök hevületével vághatja a „hibbanterényű jámborok" – a nyárspolgárok – és isteneik szemébe a gyűlölet és fenyegetés indulatkitöréseit.

Legközelebb kétségtelenül a mélyen gondolkozó és mélyen sértett Hamlet áll hozzá, akiről azt tartják, s joggal, hogy valami veszélyes is van benne. Az 1956 és 1976 közötti korszakát sokféleképpen jellemezhetjük, de – ha némi leegyszerűsítéssel is – Kálnoky *drámai korszakának* mondhatjuk.

Egy fontos körülményre feltétlenül ki kell még térni e korszakában: szatíraírói hajlamának megizmosodására. *Kancsal világ* című ciklusa a *Lángok árnyékában*, *Az eszmélet fintoraiból* sorozat a *Farsang utóján* kötetben, s még több szórványos darab mutatja ezt – köztük a *XIX. Henrik* című Shakespeare-paródia, mely váratlan sikert aratott. Ámde jellemző, hogy miközben sokan fejből idézték ezt a túlfűtött hangulatú, dagályosságával nevettető halandzsát, közülük számosan úgy tudták: Karinthy-paródiát citálnak, mert a valódi szerző nevét nem ismerték. A Shakespeare-paródia jelzi, hogy Kálnoky drámai korszaka egy szatirikus korszak érlelődésével egy időben teljesedik ki.

Emlékirat és szatíra

A szórakoztató Kálnoky

Mint láthattuk, Kálnoky a különféle szereplehetőségek egyikeként kezeli saját önjellemzését, helyzetábrázolását, önéletrajzi mozzanatait a *Kamaszkortól* *A műfordító haláláig*, az *Oszlopszenttől* a *De profundisig* és tovább. Különösen 1976-tól, az *Egy magánzó emlékirataitól* kezdve figyelhetjük meg, hogy úgy beszél személyes dolgairól, mintha egy rajta kívül álló személyről volna szó. Ezt az *Egy magánzó emlékirataiból* ciklus első darabjában így érhetjük tetten: „1919 nyarának elején tanyára küldték a hét-éves kisfiút [...] Talán nem is kell mondani, / ki volt a fiú, de időben egymástól annyira eltávolodtunk, / hogy már csak harmadik személyben tudok beszélni róla." Két, egymással ellentétes törekvését tudja így egyesíteni: egyrészt nagy távolságot tud tartani önmagával szemben, mintha egy idegenről beszélne, érzelmileg függetlenítve magát önnön személyétől –, másrészt meg tud írni egy sereg emléket, érdekességet a saját életéből, mely kétségtelenül tapasztalatainak első számú forrása. Az az érzelmi indifferencia – azaz közömbösség –, melyet önmagával szemben tanúsít, elsőrendű humorforrás. A költő, aki első nyilvános megszólalása óta *(Az a kis ember ott belül)* megmutatta vonzalmát és kitűnő érzékét a humorhoz, most végre felszabadultan szórakozik és szórakoztat az irodalom által. Ennek életrajzi hátterében a végre-valahára learatott költői sikerei és életkörülményeinek rendezettsége húzódik meg. Vas István esszéje, a már említett *Gyógyító pesszimizmus* (1970), a József Attila-díj, a *De profundis* című versért kapott Graves-díj, s főleg az új kötetek sorozatos megjelenése a beérkezett költő megnyugvásával tölthette el.

A költői forma átalakulásán mérhetjük meg legjobban a változást Kálnoky világában. Az emlékiratversek sorozata – mely majd a *Homálynoky Szaniszló történetei*, az *Egy hiéna utóélete* és más történetek, majd a *Homálynoky Szaniszló újabb történetei* ciklusokkal folytatódik – merőben más költőt mutat, mint akit évtizedekkel korábbi verseiből megismertünk. Kálnoky a szó legtisztább és legnemesebb értelmében *szép* verseket írt költő-útja előző szakaszain. Ugyanilyen tiszta és nemes értelemben mondhatjuk: versei *költőiek*, azaz érzelmet közvetítőek és érzékeltetők voltak. Ha voltak groteszk vonásaik, azok úgy voltak a szépség tartozékai, mint a gótikus templomoknak a vízköpők és más mellékfigurák gnómjai, sárkányai vagy parázna asszonyfigurái. Most már ezek lesznek a versek főszereplői: az élettények nevetséges dolgai, az esendőségek, a véletlenek és a vak szükségszerűségek fintorai. Nem bánja, hogy a „bohóctréfa"

(Csűrös Miklós nevezi így Kálnoky humoreszkjeit *Pokoljárás és bohóctréfa* című könyvében) hőseként olykor ő maga lesz félig-meddig a nevetés tárgya. Kálnoky teljességgel demokratikus szellem, a tekintélyelvűség áll tőle a legtávolabb; ez nagymértékben megnöveli iránta való rokonszenvünket.

Miközben jóízűen derülünk az élet praktikumaiban oly sokszor kárvallottnak bizonyuló költőn, a történelmi környezetről is pontos fogalmat alkothatunk. Kálnoky nevetve búcsúztatja el a harmincas évekbeli Eger úri közönségét, melyhez maga is tartozott, megmutatja, hogy mindig ki akart törni innét, s szabadulni kívánt a papok, katonák, gazdatisztek és vidéki hivatalnokok félfeudális világától, a kisszerűségtől és középszerűségtől. De visszatekintésében sokkal több a derű, mint régebben. Nem megbocsátó derű ez, inkább távolságtartó; rég volt, elmúlt, de ne is jöjjön vissza – körülbelül ez az érzelmi indíttatása. És a *Homálynoky Szaniszló újabb történetei*ben sok mindent elmondhat a háborús emlékeiből, a Rákosi-korszakról, melynek kultúrbarbárságát volt módja közelről megtapasztalni, s a Rákosi-kor végéről, mely ismét nevetést csal ki belőle. Ez a nagyfokú indifferencia az iránt, hogy a valóságban mindennek szenvedő alanya volt rengeteg bajjal, gonddal és kellemetlenséggel, szinte egyedül álló jelenség költészetünkben, vagy ha nem is páratlan, meglehetősen ritka.

A kötött formák nagymestere boldogan nyújtózik el a prózai lazasággal hömpölygő elbeszélő költeményekben. Olykor kihallik egy-egy lírikusra valló ritmikai vagy képi figuráció a szövegből, de rendszerint csak azért, hogy rögtön agyon is csaphassa valami bumfordi szójátékkal, nyelvi pongyolasággal. Ez a pongyolaság nem nélkülöz némi fricskát, melyet „sznobjaink jobbjainak" orrára szán. Mintha külön érzékszerve volna ahhoz, hogy megérezze az új, értő közönség figyelmét. Torkig eltelt már a költőiséggel, melynek ezernyi változatát végigélte más, idegen poéták tolmácsaként, saját hangulatverseinek, szimbolista-dekadens szépségkultuszának és létfilozófiai költészetének szerzőjeként. Akad, aki meghökken azon, amit meghökkentésnek szánt; annál jobb, Kálnoky a Salvador Dali-féle tréfától sem riad vissza – bajuszt fest Mona Lisának, ha úgy tetszik, a költészet istennőjének.

Közben azonban más is történik műhelyében. Maguk a prózaversek is egyfajta formaművészet jeleit mutatják, ha nem is hivalkodón. A pontosság, a megbízható kifejezés kivételes példái ezek. A lehető legszabatosabb előadásmód teszi bennük lehetővé, hogy néhány oldalon egész regényre való eseményt, lélektani mozzanatot, karakterjellemzést, atmoszféraábrázolást és anekdotasorozatot adjon a költő, poénokkal, nyelvi bukfencekkel fűszerezve. A meghatározások, aprólékos eseményfelidézések, történetkerekítések pontosításában gyakran a paródia határát is átlépi: a túlzott pontosság és részletezés olyan hatást kelt, mintha a lényegtelen tényeket hangsúlyozná a húsbavágó, lényeges dolgok rovására. A saját sorsát mellékesnek beállító Kálnokyra ismerünk ebben is. A szerző önmagával szembeni indifferenciája egyrészt nevettető hatású, másrészt azt érezzük, hogy nagyképűségnek, önfelértékelésnek tartaná, ha túl komolyan venné a saját sorsának kérdéseit. Ezzel szemben fölértékeli az alkotást, a mások gyönyörűségére létrehozott művet. Az értékteremtés mentesítése ez a fennkölt nagyképűségtől, s bár az önéletrajz jelen van e művekben, hatása hasonló, mint Weöres Sándornál az *egyéniség* trónfosztása.

Nemcsak a szabadvers és a prózavers közti átmenetet képező emlékiratversek és esszéversek kerülnek ki tolla alól életének ebben a legtermékenyebb korszakában, utolsó kilenc esztendejében. A régi formaművész mintha mindent meg akarna mutatni roppant felkészültségéből. Olyan szonetteket ír, amelyek a megformálás szempontjá-

ból még igényesebbek a régebbieknél. Korábban a szonett négysorosaiban változó rímeket használt – a második szakasz rímei nem ismételték meg az elsőét. Most visszatér az olasz középkor szonettjéhez, s nemcsak a négysorosok rímeit teszi következetessé, hanem a sor elejére vagy belsejébe is alliterációszerű rímeket illeszt, szójátékokkal, szóismétlésekkel él. Érdemes ebből a szempontból tüzetesen megvizsgálni a *Szakmai töprengések*, a *Művészetről, irodalomról, miegymásról*, *A féltékenység kórtörténetéből*, a *Lírai turmix* vagy *A veszély álarcai* versciklus szonettjeit.

Kötött formában írt versei úgyszólván mind bravúrversek – de már nem a szépség jegyében állnak, már amennyiben a szépségen választékos, finom hangulatképeket, lágy hangzást, érzelmességet, esetleg vidám táncütemet értünk. A gondolati formák szimmetriái, a kancsal rímek aszimmetriái, a szójátékok összekacsintásai és hasonló stilisztikai trükkök mindig azt a célt szolgálják, hogy a gondolatot minél pontosabban megfeleltesse a formának. Sokoldalúságának jellemző példája, hogy egy ponton észreveszi: mindig mostohán bánt a dal műfajával. S megírja *Hó* című dalát, a legszebbek egyikét e műfajban, melyet valaha magyarul írtak.

Irodalmi és közélet

A neoavantgárd lehetőségei

Aktívan részt vesz az irodalom életében, véleménye van mindenről, vitázik, gúnyverseket ír – nem takarékoskodik a csípős, elmés, glosszaszerű verssel, epigrammával, komikus szonettel, anekdotává gyúrt irodalomtörténeti pletykával. Ódát ír *A magyar költészethez;* apologetikusan védelmezi a megsértett hazai lírát, mely az irodalmi divatok tervezői szerint példátlanul lesüllyedt, s átadta helyét a nála sokkal különb prózának. Élő cáfolatként zeng a költemény pátosza, mint ahogy Kálnoky költészete – számos idős és fiatalabb kortársáéval együtt – egészében is élő cáfolat az ilyen vélekedésekre a hetvenes, nyolcvanas években. Kálnoky költészete benne él a korban, amelyben élnie adatott, s ha ez közhely, akkor mondjuk így: költészete jobban benne él korában, mint korábban bármikor. S közben fenntart egy titkos zónát, ahol a fogyó élet tragikumát, az elmulasztott lehetőségeket, legmélyebb fájdalmait és sebeit tartja számon. *Téli napló* című versciklusa újszerű jelenség: a látszólag töredékekhez hasonló kis versek az éber eszmélet s erkölcsi érzék folyamatos működésének lecsapódásai. Talán Petőfi *Felhők* ciklusában lelhetjük meg előképét, persze azzal a különbséggel, hogy Kálnoky fantáziaképei és ítéletrögtönzései nem egy huszonkét-huszonhárom esztendős fiatalember, hanem egy hetvenéves tapasztalataiból fakadnak – nem is beszélve a romantika és a huszadik századi objektív líra közti különbségről. Kortársai közül alighanem a kései Pilinszkyvel rokonítható e kötetnyi versének alapelve: összekapcsolni a rögtönzött képzetet egy aforisztikusan sűrített gondolattal.

Sok verssel adózik ebben az időszakban a szakmának, elődeinek és pályatársainak. Kollegiális gondolkodására vallanak ezek az emlékművek, költői reflexiók, olykor tréfás vitairatok. Van úgy, hogy mintegy „veszi a lapot" más költők versbravúrjai láttán, s föléled versengő szelleme, hogy ő is hasonló modorban, hasonló bravúrral válaszoljon. Szellemessége olyan alapos irodalomértéssel párosul, hogy némelyik költeménye tudományos elemzésekkel ér fel, mi több, olykor a bírálat egy nemével is, mely rávilágít, hogy egy-egy látszólagos fogyatékosság mögött milyen újszerű vívmányok rejlenek. Ilyennek minősíthetjük például a *Költői levél Tandori Dezsőhöz* című versét. Költő- és írótársaihoz írt születésnapi köszöntői is többek, mint gesztusértékű üzene-

tek, s gyászversei (pl. *Jékely Zoltán elsiratása*) egy jelentős költőgeneráció, a „harmadik nemzedék" búcsúszavai. A hetvenéves Vás Istvánnak ajánlott *Süllyedő karavánunk, A hetvenéves Weöres Sándornak* és a Zelk Zoltánnak szóló *Képek a plafonon* – több más költemény részleteivel együtt, melyekben Takáts Gyula, Rónay György és mások is „szerepelnek" – a sokat megélt és jelentőset alkotó, 1910 körül született költő-évjárat emlékműveként áll össze sorozattá. Kiemelkedőek a régi mesterekről írt költemények is: a *Jonathan Swift nyomdokain*, a Babits emlékét őrző vers, *A pótolhatatlan* vagy a Füst Milánt megidéző *Előző életünk*. S Kálnoky nemcsak a vele egy bordában szőtt mesterekért tud lelkesedni. Gyönyörű versben búcsúztatja el Nagy László „felejthetetlen arcát" *(Siratő)*.

Utolsó meglepetése a neoavantgárd stílus alkalmazása a *Hőstettek az ülőkádban* kötetben, melynek kéziratát néhány nappal halála előtt zárta le. *A fagylaltárus zsoltárai* ciklus tartalmazza modernizmusa produktumait. A szabad képzettársítás szeszélye a formáló elv. Lehet, hogy csak imitálja a szabad asszociációt, de lehet, hogy bízik jól működő költői ösztöneiben. A ciklus állásfoglalás a modernizmusról folytatott vitákban a neoavantgárd mellett, s vélemény arról, hogy miként is íródnak az igazi szürrealista versek. Versengő szelleme mintha nem is a pályatársakkal, hanem az idővel küzdene.

Mélyül felelőssége, mely versírásra bírja. *Kifakadás* című verse nem akarja politikai lírikussá előléptetni szerzőjét, de a benne kifejezett gondolat a világunkért aggódó és szót emelő értelmiségire vallanak: „már nemcsak álmainkban látunk kísérteteket / perverz gonosztettekre képes szőrös majompofákat / nézzétek a komoly államférfiaknak öltözött / álcás alakokat akik a világ megmentőinek / hazug szerepében szolgálják ki a még nagyobb profitra éhes / kevesek érdekét kockára téve mindazt / amit a századok létrehoztak a legnagyobb / lángelmék szentnek tisztelt alkotásait újra tátonganak / a gázkamrák borzalmai századunk poklai / hogy rettegésben tartsák a világ jámbor lakóit / fehéreket sárgákat feketéket..." Az interpunkció – a központozás – elhagyása és a szabad képzettársítást mímelő előadásmód vagy a szeszélyes sortördelés nem födi el mindenkori racionalitását, a szabatos kifejezés mesterét nem takarja el: a humanizmus tiszta szavai ezek – a humanista szavai, akit idős korában játszani is engedett múzsája, hogy minél felszabadultabb és szókimondóbb ellenzéke lehessen minden humortalan és igazságtalan hatalomnak.

NÉZŐ

KABDEBÓ TAMÁS

Beszélgetés Cs. Szabó Lászlóval

Az alábbi interjú 1975 kora nyarán készült Londonban, Cs. Szabó László Gloucester Mews-i, londoni lakásában.

Régi barátok voltunk már ekkoriban. Csé Laci bácsival először 1957 decemberében találkoztam Andoverben, egy katonai táborban, az 1956-os menekültek egyik gyűjtőhelyén. A fiát kereste, majd találta meg ott. A legutolsó levelet 1983-ban, egy évvel a halála előtt kaptam tőle. Több mint negyedszázados barátságunk folyamán három interjút készítettem vele (ő kettőt velem) és tizenegyszer írtam róla, illetve könyveiről, főleg nyugati folyóiratokban.

Az alábbi hangfelvétel alapján a Katolikus Szemlében (Róma) írtam róla/hozzá hetvenéves születésnapi köszöntőt, 1975 tavaszán. Beszélgetésünket két kazettára vettem fel. Az első kazetta tartalmazta az ő kérdéseit felém, valamint az én kérdéseimnek első felét. A jelenlegi szöveg a 2. kazetta A oldalának átirata, mert a B oldalon Csé és én, kettesben és szóban összeállítjuk az ő 1975-ig publikált köteteinek bibliográfiáját. Az átgépelt szöveg a lényeget tartalmazza, s ott kezdődik, ahol az első szalag abbamaradt. Az eltűnt kezdetet tehát megpróbálom fejből reprodukálni.

1. Beszélgettünk az akkor készülőfélben lévő angol nyelvű magyar költészeti antológiáról, melyhez Csé – akkor még piszkozatban – 60 oldalas bevezetőt írt. Megbeszéltük, hogy mit hagy ki belőle, mit tesz hozzá. (A bevezető később külön „esszéként" megjelent, az antológia máig sem.)

2. Csé rávett arra, hogy az általa javasolt prózai Krúdy-szövegeket bevegyük az antológiába. (Később lefordítottam 3 Krúdy-betétet.)

3. Elmeséltette velem, részletesen, két beszélgetésemet az akkor már nem élő, legjelesebb angol költővel, Wystan Audennel. Mindketten csodáltuk Auden virtuóz verselését, nyelvhasználatát. Én Audentől kb. azokat a dolgokat kérdeztem meg (1972 őszén), amikkel – mutatis mutandis – a Csé-interjút kezdtem: hol élne/élt legszívesebben, milyen körülmények között, milyen lakása lenne, milyen festmények lógnának falain, kiket olvasna legszívesebben.

Csével ugyanúgy kezdtem a tulajdonképpeni interjút. Felmondattam vele először legkedvesebb országait (Erdély, Magyarhon, Itália, Anglia – volt a felelet), legkedvesebb városait (Kolozsvár, Budapest, Pécs, Sopron, Párizs, Firenze, Róma, London, Bath, Cambridge szerepeltek a megnevezettek között).

Csé Szabó László minden nyomtatásban megjelent interjúját felülvizsgálta, megfésülte. Szerintem az azon melegében „in statu nascendi" adott válaszoknak még több a hitelük, mert bennük dobog a gondolatból formálódó nyelvanyag „kócos" szíve. *Íme:*

Cs. Szabó László 90 évvel ezelőtt született. E kiadatlan interjút ebből az alkalomból közöljük. *(A szerk.)*

KABDEBÓ TAMÁS: *Wystan Audent, közös bálványunkat megkérdeztem, hogy miért azt szereti, amit szeret? Most arra kérlek, hogy nevezd meg a legkedvesebb városod, helyezd el benne kedvenc palotád, válaszd ki és helyezd el ebben a szívedhez legközelebb álló képet, s indokold meg, hogy miért tetted azt, amit tettél.*

CS. SZABÓ LÁSZLÓ: És Audent tudott erre felelni?

– *Nem, tőle nem egészen így kérdeztem, nem ezeket, de mondjuk, a gondolati motiváció mögötte az volt. Tőle azokat kérdeztem, mondja el, hogy hol szeretne élni, milyen országban, milyen emberek vegyék körül, milyen legyen a pénznem etc. Ilyesmiket. Nehéz, irtózatosan nehéz, pláne így váratlanul rádsütni.*

– A kérdés borzasztóan nehéz, és addig is, míg gondolkozom, azt mondhatnám, hogy megint az irracionális ember szól belőlem és nem az állítólagos racionalista. Tehát a fojtott, a visszafojtott romantikus. A kedvenc város, az a Kolozsvár volna, ami nincs többé. Ott szeretnék, ott szeretném azt a palotát látni.

– *Értem.*

– Ahová engem be akarsz költöztetni.

– *Nem feltétlenül, de ha akarsz, beköltözhetsz. Lehet egy olyan palota, ahova csak elmész inspiciálni minden hónapban egyszer, de ha akarsz, beköltözhetsz.*

– Igen. Szóval Kolozsvár. Ez nem lehet. A másik sem lehet, mert nem térek vissza a mai Magyarországra. Ha független volna az ország, akkor a palota valószínűleg vagy Pécsen volna vagy Sopronban. Minthogy ez sem lehet, tehát külföldön kell hogy legyen. Ha külföldön van, akkor legyen Firenzében. Föltétlenül Firenzében, mert még mindig a legemberszabásúbb város. Nézd, beszélgetésünk elején a nagy támaszpontokról beszéltünk – így van – és Kolozsvárt ugyanolyan nagy támaszpontnak neveztem, mert a gyermek támaszpontja, mint Párizst vagy Londont, vagy Rómát.

– *Így van.*

– Na mármost azonban, ha azt kérdezed, hol szeretném elhelyezni azt a palotát, amelynek az ablakából kikönyökölnék magam mögött azzal a képpel, amelyet most fel fogok akasztani a falra, akkor azt felelem, hogy Firenzében. Firenzében, hirtelenjében nem tudok választ adni, hogy melyik utcában, nagyon sokfelé.

– *Melyik negyedben?*

– Nagyon sokfelé.

– *Nagyvárosban? A Tornabuoni közelében?*

– A Tornabnoni közelében a lármás belvárosban, a lármás belvárosban, a belterületen, hogyne, föltétlenül, a pokolian lármás belterületen. Miután tudom, hogy a descartes-i mondást úgy kell átalakítani olasz földön, hogy lármázunk, tehát vagyunk, elismerem, hogy lárma volna magam körül. A kép... azt hiszem, hogy Pussin lenne. Azt hiszem, hogy Pussin volna. És itt a racionalizmusom érvényesül, mégpedig az a racionalizmus, amely kordában tartja a szenvedélyem. Mert Pussin is szenvedélyes ember volt, és ezt ma már mindenki tudja. És ma már úgy kezelik Pussint, mint azt a racionális franciát, aki egy vulkánt fojtott vissza magába, és vulkánikus szenvedély segítségével szerkesztett logikus, racionális, értelmileg megtámadhatatlan képeket. Azt hiszem, hogy Pussin-kép volna. Mi van még?

– *Semmi. Ez, pontosan ez az, amit tudni szerettem volna.*

– Zenét is szeretnék hozzá.

– *Ja, hát akkor tedd hozzá.*

– Zenét is szeretnék.

– *Légy szíves, tedd hozzá, mit hallgatsz?*

– Felváltva három muzsikust, nem négyet. Bach fiát, aki Londonban élt, és aki megközelítette az apját.

– *Christian Bachra gondolsz?*

– Igen, őrá. Mozart barátja, kedves alkoholista. Remek muzsikus volt. Mozart óriásira tartotta. A másik Haydn – mindenestül. Trió, szimfóniák, kvartett, oratórium, minden. A harmadik Schubert, minden, de főleg a késői dolgok, a halála előtti jó dolgok posztumusz művek. S a negyedik Bartók. Bartók. Szintén minden. Ezt a négyet választanám hozzá muzsikának. Szóval Kolozsvár 1913-ban, ha ez nem lehet, akkor Pécs vagy Sopron. De az sem lehet, tehát akkor a mai Firenze, a mai Firenzében a Tornabuoni közelében valamelyik kis utca.

– *Pardon, nem jelölted meg, a palotának nem jelölted meg a korát.*

– XV. század, központi fűtéssel.

– *Értem. Szóval központi fűtéssel reneszánsz.*

– Hogyne! XV. századi kora reneszánsz. Kora reneszánsz palota, központi fűtéssel, egy Pussin-képpel és azzal a négy muzsikussal.

– *Köszönöm, köszönöm. Elmozdultál Rómától ebben a kérdésben, de értem, hogy miért. Értem, hogy miért, ebben a feleletsorozatban. Értem körülbelül azt is, hogy Rómáról talán magad elmuzsikáltad azt, ami számodra a leglényegesebb.*

– Kérlek szépen, városok, amelyek óriási jelentőségűek voltak számodra, és mérhetetlenül sokat adtak, azok lassan, mint a nagy szerelmek kiégnek. Kolozsvár nem éghet ki, mert megközelíthetetlen, és mert egy ma már nem létező Kolozsvár. Párizs, Róma, London nagyrészt kiégett. Talán Firenze is kiégett volna, ha egyfolytában lakom benne húsz esztendeig. De arra a kicsi időre, ami hátravan, és amit fölajánlasz nekem, visszatérnék Firenzébe. Emberszabású, és élettársam volt ott mellettem, és tulajdonképpen majdnem úgy megszépült az a keserves több mint másfél esztendő, amit állandó, súlyos gondokkal, rettentő szegénységben ott töltöttünk, mint ahogy megszépült a Farkas utca, ahová a kis gimnazista járt. De azért, mikor pár év előtt – azt hiszem, három éve voltam utoljára Firenzében – benéztem (szüreten voltam fönt Toscanában), egy napra benéztem Firenzébe, azért úgy fel-alá sétálva azt mondtam, ez igen, ez szerelem, ez város. Azt hiszem, Tolnay Károly,* aki állandó firenzei lakos, ugyanezt mondja, pedig állandóan ott lakik.

– *Szóval valami, amivel nem lehet betelni. Ezek ugye választások.*

– Hozzáteszem, hogy ehhez a firenzei ember is kell. Szóval, én nem turistaszemmel beszélek.

– *Értem.*

– Én nem turistaszemmel, azt képzelheted. Nem is éltem turista módon Firenzében, hiszen kenyeret kellett ott keresnem. Tehát ismerem ezeket az ördögi toscanokat, és úgy, ahogy van, szeretem őket. „Sfaccati toscani" – szóval, az arcátlan toscanokat.

– *Nyugati író vagy, és az otthoni publikálás jogát nem adták meg neked majdnem harminc éve. Hogyan viseled ezt az elszigeteltséget?*

– A kérdésre kérdéssel felelek. Vajon hogyan viselik az elszigeteltséget az otthoniak? Elég hosszan tudnék erre a kérdésre válaszolni. Én tudniillik azt tartom, hogy a lát-

* A legjelesebb Michelangelo-kutató, Cs. Szabó László barátja, a Casa Buonarroti akkori gondnoka.

szat ellenére olyan elszigeteltségben élnek az otthoni írótársaim, ami elképzelhetetlen volt a '20-as és '30-as években. Van a sok csalás között egy olyanfajta csalás, hazugság a mai hazai rendszerben, amelyet különösen utálok. Az új Magyarország a könyvolvasó ország. Nem. A könyvkiadó ország. Ijesztő példákat tudnék mondani, hogy nagyon értelmes, jól kereső emberek, akik Magyarországon fontos állásban vannak, semleges állásban, semmi közük a politikához. Annyi kultúrát szívhatnak fel, amennyit akarnak, senki nem akadályozná őket ebben. Soha nem hallottak Pilinszkyről és Weöres Sándor nevéről, erre itt előtted megesküszöm, mert tapasztalatból tudom. Szóval szerintem, és ahogy viselkednek az írótársaim, ahogy nem érintkeznek egymással, abból látom, hogy mennyire el vannak vadulva, mennyire magányban élnek. Hogy egy Képes Géza vagy egy Kolozsvári Grandpierre Emil, vagy egy Ottlik Géza mennyire elszigetelten él. Weöres Sándor is. Kiadják őket, de az mind nem igaz, amikor odaállnak eléd, és a szemedbe hazudják, hogy Magyarországon a sofőr is Stendhalt olvas. Hát Jókait olvas, kizárólag Jókait olvas. És hogyha néha van egy-egy könyv, amelyikről az ország tud, akkor az nagyon sokszor, nagy érdemei ellenére botránysiker. Felháborítónak tartom, hogy egy olyan remekmű, mint a Konrád György könyve, azért ismert Magyarországon, mert botránysiker. És biztosítlak, erről meg vagyok győződve. Hogyha Konrád Györgyöt hagynák írni, ha mindent publikálnának tőle, akkor három-négy éven belül olyan magányos és elszigetelt ember lenne, mint a többiek. De mivel eltiltják az írástól, tehát sokkal, sokkal jobban kiemelkedik a többiek közül a tilalom által. Vagyis én bizonyos fokig abban a magányban osztozom, amiben hazai írótársaim élnek. Vas Istvánt is ideszámítom, annak ellenére, hogy kiadják. De száz jelét láttam írásban, és százszor megmondták nekem, amikor kijöttek, hogy mennyire magányosan élnek, mennyire emigrációban élnek odahaza. Nem nevezem meg azokat, akik ezt a szót használták, hogy belső emigrációban élnek. Az igazság az, hogy kétféle emigrációban élünk, ők a belső, mi a külső emigrációban. És ezért tudom aránylag jól elviselni azt, hogy otthon nem adnak ki. De objektíven, ahogy ezt ők szeretik mondani, ugye: nézzük meg elvtársak a kérdést szubjektív oldaláról és objektív oldaláról. Objektíven szemlélve az elképzelhető legnagyobb szemtelenségnek tartom, hogy nem adnak ki minket. Minket, minket, téged, Határ Győzőt, Siklós Istvánt, Karátson Bandit és a többieket. Szóval a külföldön dolgozó magyar írókat, akik nem arról írnak, hogy amerikai ejtőernyősök szállják meg Budapestet, vagy falják föl Kádár Jánost, hanem elsőrendű irodalmat alkotnak. És mégis el vannak zárva a magyar olvasóktól. De – és itt megint visszatérek arra, amit elkezdtem – ha kiadnának minket, akkor se jelentene nagy különbséget, mert részben a fásultság, részben a lelki közöny miatt Magyarországon nincsen meg az a légkör, ami megvolt a '20-as és '30-as években. Tehát a könyveket kiadják, hát hogyne; látom, húszezer példány, harmincezer példány, de amikor beszélsz az emberekkel, akikről föltételezed, hogy na, itt van a könyvolvasó magyar, akkor elvétve olvasott esetleg egy Illés Endrét; hát Illyés Gyuláról persze mind tudnak, valamennyien tudnak, meg Németh Lászlóról valamennyien tudnak. De ez nem azt jelenti, hogy irodalmi élet van, vagy hogy van egy nagy közösség olvasó és író között, mert ők már egy magyar tünetnek a képviselői, ők bálványképek. Németh most már meghalt, és valószínűleg omlani fog a bálvány, nem lesz akkora, mint élete utolsó éveiben. Illyés Gyula hála Istennek még él. Magyarország ebből a szempontból kicsi ország, provinciális ország, ezt nem győzöm hangoztatni. Provinciális ország, a provincializmus fő bizonyítéka az, hogy úgynevezett totemekre, szent állatokra van szüksége a reformkor óta. Én Széchenyit úgy bámulom, hogy jobban bámulni már nem lehet.

Mégis azt is provincializmusnak tartom, hogy elkeresztelte Kossuth Lajos a legnagyobb magyarnak. Ez provinciális, nincs legnagyobb, nincs legnagyobb. De Széchenyi óta van legnagyobb magyar, és a legnagyobb magyar címet és rangot öröklik nemzedékről nemzedékre. Ezt megkapta Arany János, rettenetesen rosszul viselte, megkapta Kodály, és Kodálytól örökölte Illyés Gyula. De ez nem azt jelenti, hogy Illyés Gyula és az olvasó között olyan forró kapcsolat van, mint amilyen volt, amikor a fiatal Illyés Gyulával én Szombathelyen és Sárospatakon voltam. Akkor egész más volt a kapcsolat.

– Szóval úgy gondolod, összefoglalva, hogy apró szigetcsoportok vannak. És ezek szerint egyike vagy az olyan szigetcsoportoknak.

– Igen, igen, kérlek, szerintem nem kisebb, nem kisebb az én szigetcsoportom, mint mondjuk az a szigetcsoport, amiben Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky, Vas István él. Ők is egy szigeten élnek, egy bizonyos szigeten, Rónay Gyurka is. Ezek körülbelül úgy összetartoznak. Ők is szigeten élnek. És én ha körülnézek most, ahogy 70 éves voltam, ha végignézem a leveleket, amelyeket kaptam, akkor azt mondom, hát az én szigetem. A dolog elrendeződik.

– Igen, valószínűleg igazad van. Na, most még azt kérdezném, hogy tudom, az utóbbi időben egy kicsit betegeskedtél, de alapjában véve vérbeli utazó vagy. Készülsz-e arra, hogy olyan országokba, ahol nem jártál vagy régen jártál, olvasóidat, tisztelőidet meglátogasd? Amerikába például... Tudom, mert hisz éppen velem üzenték egykor, hogy menj át, látogasd meg amerikai tisztelőidet.

– Kérlek szépen, a legnagyobb adósságom az Egyesült Államok. Bűntudatot érzek, hogy nem ismerem az országot. Sok amerikait ismerek, de nem ismerem az országot, nem voltam amerikai magyarok között. Mulasztás, bűntudatot érzek, szeretném pótolni, és ez részben anyagi kérdés ma már inkább, mint egészség vagy betegség kérdése. Mert azt hiszem, hogy fizikailag bírnám, ha nem volna túlzsúfolt a program. Mert olyan területek, amelyekre még elvágytam, és amiket még nem ismerek, például Perzsia, azokról lemondtam, fölösleges. De az Egyesült Államok, az komoly mulasztás volt.

– Hát remélem, hogy ezt azért helyre lehet hozni. Örülök, hogy fizikailag elég erősnek érzed magad, és én úgy találom.

– Azt hiszem, hogy ezzel tartozok sok mindenkinek és mindennek. Illene ismerni az Egyesült Államokat, illene. Azt kell mondjam, tartozom az amerikai magyaroknak ezzel a látogatással, és tartozom önmagamnak is.

– Na, most az utolsó kérdésem. Írásaidból és egyébként személyes ismeretségünkből is tudom, hogy hívő ember vagy. De mostanában igen borúlátó, egyre inkább borúlátó. Úgy gondolod-e, hogy mi, emberek olyan fázisban volnánk, hogy számunkra nincsen remény?

– Soha nem jut el, azt hiszem, soha nem jut el olyan állapotba az emberiség, hogy ne legyen remény. Az nem vitás, hogy mi, 70 évesek körülbelül 250–300 évet éltünk át. Ha visszavetítem történelmileg a századunkat, mondjuk az ókorba, akkor azt lehet mondani, hogy a II. századi ezüstkort még megértem a gyermekkoromban és most már benn vagyunk az V. században, a legteljesebb barbarizmusban. Nos, 200 éve, pont 200 esztendeje jelent ez meg, bent vagyunk abban a szakaszában a római birodalomnak, amelyben teljes az elbarbárosodás. De az emberből soha nem lesz olyan állat, amilyennek beállítják, és ezt egyik prózaversemben is értésére akartam adni az olvasóknak. A legpesszimistább versem volt ez. Az emberiség végnapjai, ahol majdnem végig én beszélek kajánul a XXI. században, hogy most aztán mindennek vége lesz. És az utolsó öt sorban az ükunokáim megcáfolnak. Rácáfolnak mindarra a borzalomra és végítéleti hangra, amit én mint ükapa mondok a versben.

– *Van ennek egy valóságos vetülete is, a valóságos unokád is rácáfol a valóságos nagy...*

– Most hadd fejezzem be a mi beszélgetésünket éppen az unokámmal, mert nemrég, néhány héttel ezelőtt meghatva láttam, hogy milyen óriási, áthidalhatatlan szakadék van – és ez a szakadék mindig megmarad – az állatok között (amelyeknek a sorába állítólag most az emberek lesüllyednek) és az ember között. És az ember, az unokám ezúttal valami olyat tett, ami egyáltalán nem különleges, tíz gyerek közül legalább öt ugyanezt tette volna. Élete első karóráját kapta 8. születésnapjára. És nálam fölfedezett akkor frissiben, szóval még az ajándék lázában, fölfedezett egy homokórát, amit én tojásfőzéshez használok. S ez náluk nincs. Kérdezte, ez mi, erre elmondtam neki az angol és a magyar nevét is. És megmondtam, hogyha tojást akar főzni, ha nagyon puhán akarja, akkor vegye el a tűzről, mielőtt lement a homok egészen. Ha kicsit keményebbre akarja, akkor hagyja leszállni a homokot egészen, mert aszerint 2, 3 vagy 4 perces a tojás. Erre nem szólt semmit, kezébe vette a homokórát, megfordította – a homok kezdett peregni –, kezdte nézni az óráját, nézte az órát, nézte a homokórát, nézte az órát, nézte a homokórát, amikor lepergett, azt mondta, 4 perc. Ez különböztet meg és ez örökre megkülönböztet, s ez a garancia, ez az ember. Ez különböztet meg az állattól. 8 esztendős gyerek, s ezt, mondom, tíz közül öt megcsinálta volna, azonnal látta a kapcsolatot a homokóra és a karján levő óra között. Életében először viselt órát. És rögtön látta az összefüggést, és rögtön tudni akarta, hogyha nagyon meg akarom főzni a tojást, akkor hány percre van szükségem, s azt azonnal kiszámította. Ezért bízom az emberben, mert ez az egyszerű példa mutatja, hogy mind öldökölhetnek és terrorizálhatnak és lophatnak és rabolhatnak, van valami nagyság az emberi elmében, amit nem lehet szétdúlni. És amiről tanúbizonyságot tett előttem egy 8 esztendős gyerek.

– *Hát köszönöm szépen.*

– Köszönöm én is.

– *Hadd kérdezzem még tőled:* a Látóhatáron, *dehogy, az* Új Látóhatáron *és a* Nemzetőrön *túl, vannak-e könyvesboltok, ahol egyes könyveidet kapni, és melyek azok?*

– Én csak egyről tudok, ugye, hát a külföldi helyzetet nem ismerem. A Danubiában lehet.

– *A Danubia, a londoni Danubiában lehet, és egyben én felfedeztem egy-két könyvedet, a müncheni Katkónál.*

– Biztos, hogy vannak, kérlek szépen, biztos, hogy vannak Bécsben is, biztos, hogy vannak más helyen is. *

* Egy későbbi, azaz 1976-os felmérésből kiderült, hogy a nyugati világ kilenc – Brazíliát is beleszámolva tíz – városának egy-egy könyvesboltjában lehetett akkor Csé Szabó-könyveket vásárolni.

KRITIKA

Kabdebó Tamás: Árapály

Kabdebó Tamás korábbi versei, regényei, novellái közül gyakran emelik ki a *Magyar Odisszeuszok*at, hiszen a novellák hősei jellegzetes figurákat örökítenek meg a világ ezernyi színhelyéről. Az 1956-os forradalom után elmenekült és a nagyvilágban szétszóródott magyar Odüsszeuszok valóban megküzdöttek mindnyájan a maguk veszélyeivel, de sohasem felejtették el a magyar Ithakákat. Hiába vannak már otthon a nagyvilágban, mégis ezernyi emlékkel kötődnek az itthoniakhoz. Ezt a különös kettősséget talán Sárközi Mátyás fogalmazta meg legtökéletesebben Cs. Szabó Lászlóról: „Itt él ott, ott él itt." Ezt Kabdebó Tamásról is elmondhatjuk: bejárva a messzi távolokat Guyanától Írországig, valóságos magyar Odüsszeuszként, ahogy egyik versében írja, „vándormagyarként", „aki ötvenhatban útnak eredett": megőrizte az anyanyelvet, a magyar nyelven való megszólalás és alkotás kötelességét. A messzire szakadt magyarnak „a Nagymedve magyarul dörmögött", „kaktuszok közt is magyar dalt dünnyögött". De jelen esetben, az *Árapály* című regényéről írva – még fontosabbá válik a szülőföld jelképévé váló Duna emlegetése. Kabdebó Tamás versében a múlt ködéből mindig a zajló Duna tűnik elő jégtábláival, aztán a dunai uszályok, halak. A hajnali ködben jobbról-balról „földerengett egy-egy ismerős arc, / föl a láthatár / de talpam a jégtáblához fagyott a part messze volt / és sodort a jeges ár..."

Az író műfajkeresését nyomon követve – nemcsak a korábbi regényekre figyelhetünk: a *Minden időkre*, *Az istenek*re, gyakori személyességére, hanem Fáj Attila, genovai egyetemi tanár ösztönzésére, a folyamregény megírására. A Bajához és a Dunához ezer szállal kötődő író Fáj Attila biztatására elkezdte a háromkötetes folyamregényt az Árapállyal. Kabdebó Tamás regényének bevezetőjében megszólítja a nyájas olvasót, beszámol munkájának kezdetéről a trópusokról visszatérve, a tizenötéves anyaggyűjtésről. Regényét édesapjának, Kabdebó Béla emlékének ajánlja. Hasonlóképpen nagyon személyes a kötet borítójának megformálása is, hiszen a bajai Éber Sándor festményét láthatjuk a szerző és a cím kettős tükröződésében. Amikor az író és a mű különös azonosulását említjük, a közismert Duna-versek közül hadd emeljük ki Adytól *A Duna vallomását*. Ady régi titkokat, múltbeli emlékeket szeretne megtudni a vén „folyam-rókától": „Mindig ilyen bal volt itt a világ? / Eredendő bűn, lanyha vétek, / Hideglelés, vergődés, könny, aszály? / A Duna-parton sohse éltek / Boldog, erős, kacagó népek?" A költő Ady és a regényíró Kabdebó kérdése nincs távol egymástól. Mindketten a magyar sorsot, a magyar Messiásokat rajzolták meg más és más időben, de rokon bennük a magyar sors tragikussága, a Duna-táj tágabb értelmezése stb. Kabdebó Tamás regényalakjainak sorsa a távolabbi Duna-vidékre is elviszi őket. S a regényfolyam műfajának előzménye is világirodalmi serkentésre figyelmezteti az olvasót (nem is beszélve a *Csendes Don* jelképességéről). Hasonlóképpen értelmezhetjük a regénycímet, az Árapályt a maga kettősségével, szélsőségességével vagy a regényhős sorsának tragikus színeit a Beattie The Danube című kötet Barlett által az 1830-as években készített metszeteinek ellentétével, sajátos múltidézésével.

Az Árapály – részben – nemzedékregény. Az ötvenes években felnőtt magyar fiatalok regénye, akik különböző okból, származási „büntetésből" kerülnek nehéz helyzetbe, kiszorítják őket a társadalmi élet perifériájára. Mindnyájuknak közös élménye az ötvenes évek perei, szüleik meghurcolása, saját érvényesülésük kilátástalansága. S valamennyien átformálódnak az 1956-os forradalom októberi sugárzásában: cselekvő részesei lesznek az „emelkedő nemzet" – ahogy Németh László nevezte – alakulásának, reményeinek és fájó reménytelenségeinek. Sokan menekülni, bujdosni, új hazát választani kényszerültek. Kimenni – sajnos – hazájukból, Magyarországból, valahol megkapaszkodni, „új hazát" találni újmódi nomádként, ahogy Gömöri György írta: „Egy törzs ez, Kelettől Nyugatig. Lúdtollhegyező, eszméken karikázó, nyughatatlan nomádok, lesátorfázunk a világ minden keresztútján." Az Árapály másodsorban dokumentumregény. De nem olyan értelemben, mintha a hivatalos okmányok, bírósági ítéletek, kérvények, nyugták, ügyiratok stb. halmaza lenne. Kabdebó az alakok sorsának hitelességében – és a személyességgel még inkább hitelessé váló – „dokumentumszerűségében" hat olvasóira. Hadd hivatkozzunk például a *Hallgat a mély* című fejezet vallatására, a politikai tisztek szavaira és tetteire („Beszél, vagy kitépjem a szót magából?!"). Más jellegű dokumentum az 1934-es naplórészlet az országos harcászati versennyel, a Felső-Dunán töltött szép napokkal, de a sajnálatos valóság ellenpontozásával, a Hitlerőrülettel. Vagy dokumentumszerű regény az *Árapály* olyan értelemben, hogy a főszereplők sorsának hátterében valóságos alakok jelennek meg (pl. Kádár János, Rajk László, Nagy Imre, Eisenhower, Gáli József, Obersovszky Gyula). S mint hajdani pesti bölcsészhallgató, nemcsak a jeles irodalomtörténészre, Kéry Lászlóra emlékszem, hanem az azóta már valószínűleg elfelejtett Kékes elvtársra, a Tanulmányi Osztály vezetőjére, akit Kabdebó „az egyetem madárfejű Lajcsikájának" nevez. Így a regény számos kisebb részletében is hiteles, koridéző: például Gáli József *Szabadság-hegy*ének színházi előadása vagy a MUK (Márciusban Újra Kezdjük!) emlegetése 1957-ben. Az Árapály harmadsorban modern „kalandregény" – a kalandot negatív előjellel idézve, a kaland szónak kegyetlen élmény, megpróbáltatás értelmében. Hiszen Dé és Bűbáj története felhőtlen szerelmi történetnek indul, de a kor hatására lesz rettenetes „kalandregény": üldözéssel, megaláztatással, fenyegetéssel, börtönnel, kínzással, kihallgatással, Ávóval stb. Benedek Marcell formátlan műfajnak nevezte a regényt, melynek nincs Homérosza, mint Flaubert mondta. De nincs Arisztotelésze sem, azaz nincsen évszázadokon át előre megszabott forma, műfaji követelmény, mint például az eposznak. Így Kabdebó Tamás regényében – a már említett regénytípusok, sajátosságok mellett – találkozunk lírai elemekkel, az én-regény néhány vonásával. Hiszen a magyar folyamregényt megíró Kabdebó bajai élményeiből merít, folytatja a budapesti egyetemi évekkel és az ötvenhatos tapasztalatokkal. A regény első lakodalmi jelenete számos hazai élmény alapján íródhatott. Felejthetetlen gyerekkori emlékeket őriz a Duna, a veránkai házzal, melyből a „pártgórék" üdülője lett. A különböző személyességet magában rejtő események, alakok, mozzanatok mellett néhányszor megjelenik a regényben saját nevén is: a mellúszót Kabdebó Tamásnak hívják, ő fényképez ötvenhatos áldozatokat a szobortalapzatnál, Thomas Kabdebó a regény 258. oldalán stb. Ő szólal meg olykor a regény írójaként a keresztvíz rítusáról vallva („...aki tiszta szívvel, tiszta vízzel, tiszta lelket keresztel, az megosztja e földi szentséget azzal, akit keresztel."). S ugyanakkor a hagyományos regény elemeit vegyíti, összefonja intellektuális elemekkel Marcus Aureliusra utalva, Homérosz Odüsszeiájára hivatkozva, Voltaire Candide-jának bölcsességét idézve („kertünket kell művelnünk"). Felmerül a regényben Jókai, Mikszáth, Musil, Goethe,

Byron stb. S hogy milyen szervesen épül be a műbe a gondolati elem, az irodalmi hivatkozás, azt az alábbi idézettel hadd támasszuk alá. A főhős szeretett folyóját, a Dunát most szinte meggyűlöli, hiszen a kegyetlenül kivégzett áldozatokat viszi lefelé. S a szerencsétlen halottak – a halak martalékai lesznek, részükké válnak. Ekkor így ír: „A természetnek ezt a semlegesítő képességét már Marcus Aurelius is megsejtette. »A bomlás az élet lényege, – írja –, víz, por, csontok, mocsok; egyéb változatok: márvány, a föld gyomrának aranya, ezüstje, a lerakódások, a hajcsomók, a ruha, a lila festőanyagok, a vér – minden ugyanúgy viselkedik.« (Vajh Babits is innen kapta az Esti kérdés egyik indítását?)" A hirtelen megutált folyó és a halai felidézik benne Marcus Aurelius bölcsességét, melyen elgondolkozik, s ehhez hozzáteszi a maga kérdését Babits versével kapcsolatban.

A regény – bár formátlan műfaj – nincs meg igazi rendező elv, írói szerkesztés nélkül. Kabdebó Tamás tizennégy fejezetre tagolta az Árapályt: a *Lakodalom*tól az *„Összekoccannak a melekulák"*-ig. A *Vihart arat* című fejezet, mely 1956 pillanatait rögzíti, talán nem véletlenül a regény 56. oldalán olvasható. De természetesen az egész regényt – s úgy gondoljuk, hogy a folytatást is hasonlóképpen – a Duna tartja össze. Az író, aki Duna-közelben nőtt fel, és hőseinek sorsa a Dunához kapcsolódik: ezernyi értelmezésben, színárnyalatban, hangulatban mutatja be a folyót. Felzeng a „Dunáról fúj a szél" dallama, lakodalomra készülnek a Duna mellett, a Duna-keringőre táncolnak, az éjszakai Duna fekete, mint a szurok, vérfagyasztó a kegyetlen Duna, a jeges árral, a Donau-vidék szépsége, a Felső-Duna német csörgedezése, a Közép-Duna magyarul beszél a partoknak, az Alsó-Duna szláv és román ajkú, és a Fekete-tenger, mint az anyaöl, befogadja. Nem felejti a távolabbi, a régi Dunát sem: ha római lett volna, Passaunál épített volna flottabázist. A német, az osztrák Duna mellett a magyar Duna neki a szabadság jelképe, megmenekülésének lehetősége is. S olyan közel kerül a folyóhoz, mint Hemingway öreg halásza a tengeren, és beszél hozzá: „Mágikus hatalma van a víznek, mormolom magamban, mert folyvást beszélek, lehűt, megnyugtat, kitisztít, mederbe tereli a kusza gondolatokat..." S ebben a kiszabaduló pillanatban – mint Márai Sándor kiáltja („Föld! Föld!...") a szabadnak tartott világ megtalálásakor – hasonlóképpen kiált fel a regényhős mai Kolumbuszként. A szabadulás jelképeként ábrázolt Duna felidézi benne Arany János Hídavatásának hőseit, tragédiáit, majd a Varázsfuvola kezdete jut eszébe. A regényben újra meg újra előkerül a Duna, a Duna-táj: a Duna-híd vendéglőbe mennek, a Donau-katalógust nézegetik, a Duna-parton találkoznak, Jókai Senki-szigete a Dunában is van, megveszi a Danubius Pannonico-Mysicust, a Duna-konföderáció eszméjéről beszélnek, Lopescu előadást tart a Dunáról stb.

Az időrend felbontása a modern irodalom egyik középponti problémája. A XX. századi világirodalom ma már érthetetlen az időfelbontás mesterei nélkül, Proust az eltűnt idő nyomában járt, Huxley szeszélyesen ugrál a mesében *(A vak Sámson)*, Virginia Woolf Orlandója évszázadokat él át stb. Márai Sándor egy helyütt „rangsorba" állítja az idősíkokat váltó írókat: az első helyre Woolfot helyezi, aki összefogja az időt, megszelídíti, „mindent" a helyére tesz, arányosan. A modern irodalomban ma már általános az időfelbontás, olykor erőszakolt modernkedés, máskor indokolt emlékidézés. Kabdebó Tamás Árapály című regényében megfelelő helyen és módon él az időrend felbontásával. A cselekmény jelen idejében a főszereplőnő, Bűbáj elalszik a villamoson, és álmában a méhében lévő leendő gyermek szólal meg. Vagy az azonos színhely a Duna mellett korábbi háborús emlékeket idéz fel. Máshol pedig a börtönben lévő, önmagát némának tettető főhős, Dé apja naplója révén ugrik vissza az időben, 1934-es

napokat idéz, dunai emlékeket. S ekkor olykor egybemosódik a múlt és jelen, a szabadság a Duna mellett és a rabság a börtön jelen idejében. Kabdebó regényének egyik érdekes sajátossága, hogy megújítja a hagyományos családregényt. Szívesen elkalandozik a szereplők őseit kutatva (Szendrő József, Igric stb.), Smederevoban járva a várról egy kis „előadást", történelmi múltidézést tart. A szűkebb értelemben véve is mai családregény ez, Bűbáj és Dé szerelme, rettenetes megpróbáltatásokkal. De az egyéni sorsokat sokkal inkább befolyásolja napjaink történelme, a világháború, a forradalom, az üldözés, a börtön stb., hogy bármely pillanatban elidőzhetnénk a magánéletnél, két ember bensőbb kapcsolatánál. Hisz mindenkinek a sorsát befolyásolja a kor. Még talán röviden el kell mondanunk azt, hogy az író olykor néprajzi-népköltészeti elemekkel él. A történet komor alaphangját pedig alig oldja fel egy-egy anekdotikus rész. (Rajk újratemetésekor: „Szegény Laci, ha ezt megérte volna! Hányunkat főbelövetett volna!") Kabdebó Tamás Árapálya eredeti folyamregény; különös Duna-központúsággal, hitelességgel, líraisággal, őszintén átélt élményekkel teli nemzedékregény, melynek középpontjában 1956 fénylik. Stílusának eredetiségére, sűrítésére, színfestésére hadd idézzük a forradalom eltiprásáról szóló fejezet befejező szakaszát: „Fekete volt az éjszaka, a vérbetiprók elüszkösödött szíve, a kiégett irattár, az árulók lelke, fekete volt a posta falán a tankágyú ütötte luk, fekete volt a gyász, a vereség, a folyó mélye. Mint az ásónyom: olyan fekete volt a halál. Tizenháromezer halott. A pirosfehérzöld: feketén vermelhető. A vermet ásók még mindig nem tudják, hogy saját sírjuk is." *(Stádium k. Budapest, 1994.)*

Szeker Endre

Versvereség – vereségvers

Talán nem bizánci dicshimnusz, sem arab virágnyelven előadott udvari(as) szlogen, ha kijelentem: a marosvásárhelyi Kovács András Ferenc *Üdvözlet a vesztesnek* című verseskötete a költő eddigi legjobban szerkesztett és talán legerősebb, leginkább kifejező verseinek gyűjteménye. Különösen kellemes meglepetés ez a harmincnyolc versből álló kötet, ha az előző, szintén nagy művészi erővel megírt, de talán kevésbé egységes, kevésbé szerkesztett *Lelkem kockán pörgetem* felől nézzük, és inkább a *Költözködés* egységes bizánci-balkáni arculatú szerkesztésére hasonlít. Témájában természetesen csak részben folytatja a *Költözködés* című kötet gondolat- és élményvilágát, mivel csak az első tizenegy vers nevezhető – jelentős megszorítással – bizánci-balkáni versnek (más irányba mutat *Az überallesbadeni bolhapiac*, a *Helyzetdal két verssor között* és a *Senkiföldrajz* című költemény). A versek mélyebb rétegeiben rejtőznek azok a szervezőelemek, melyek egységes tematikát adnak ennek a néhány költeménynek. A balkáni-bizánci hangulat csak alapvetés, eszköz, hogy az alkotó rávilágíthasson arra a mélyebb összefüggésre, amely a délkelet-európai, balkáni diktatúrák és a dél-amerikai, hasonló berendezkedésű államok között megfigyelhetőek. Hogy miért van ez így, az csaknem megmagyarázhatatlan. (Bár Naipaultól Czakó Gáboron keresztül Marquezig sokan próbáltak választ keresni a kérdésre az esszé, a regény és az esszéregény területén egyaránt.)

Kovács András Ferenc nem is próbál magyarázatot találni. Az összefüggés nála kimondatlanul rejtőzik a sorok között. Inkább a szellemi-testi-lelki elnyomás szemé-

lyes, egyénre szabott, ám konkrétságában egyetemes vonatkozásai, megnyilvánulásai vonzzák tekintetét. Ez az, ami a *Nyelvtanlecke* egzaktságát a József Attila- és Radnóti Miklós-sorok közé zárt *Helyzetdal*lal rokonítja. E versek elsődleges témája azonban nem az emberi és a polgári nyomorúság ellen protestáló keserűség, hanem a költői szabadság, pontosabban az „árkádiai versszabadság" siratása, a szellemi szabadságharc dokumentuma. Ez az, ami egyetlen nagyívű, összességében is értelmezhető művé kovácsolja a harmincnyolc verset. A marosvásárhelyi költő történetei nem Bizáncban játszódnak, nem Józsefet Attiláról, Ady Endréről vagy a kuruc költészetről szólnak, nem parafrazálják az említett költők műveit, hanem számtalan álarc mögött ugyanazt az egyetlen problémát elemzik: a vers, a nyelv, a kifejezés, a megszólalás problémáját.

Korunkban éppen úgy felgyülemlett a „tudás", az írott szó, a szöveg, mint Alexandriában vagy éppen Bizáncban, csakhogy ez a bőség már fojtogat. A szöveggazdagság és -orgia már eltünteti az irodalmat, a szómágiát, a sok szólás, szólalás elveszi a szó igazságtartalmát. Amíg az elméletírók és a filozófusok etimologizálással, újabbnál ódonabb szövegelméletekkel próbálnak az elröppenő, kezünk közül kicsusszanó szó nyomába eredni és azt valamilyen módon rögzíteni, addig a vers és vele a verssel élő, verssé váló ember egyik súlyos vereséget a másik után szenvedi el a tömegkommunikáció, a könyvpiac vagy az információzuhatag csatamezején. Egyre kevesebben és túl sokan írnak verset. A túl sok között eltűnik az a kevés, ami talán megérinthetné az olvasót, és ráhangolná a további befogadásra. A befogadás elmélete és a be nem fogadás gyakorlata egyaránt circulus, ám ez utóbbi vitiosus is. Hiszen ha nem olvasunk verset, akkor mi késztessen arra, hogy több verset olvassunk?

Kovács András Ferenc jó érzékkel talál rá a szöveg és a könyvtárak kis- és nagymestereire, őket célozza *Sánta ekloga filoszoknak* és remek *Karének néhai prophesszoroknak* című műveivel. Mondhatni: minden fronton megindítja a támadást, amely – stílusosan a déli diktatúrák hasonlatánál maradva – partizánháború. A szó vitézei magányos zsoldosok, kurucok–labancok, mutatványosok, pedellusok, baromfiak, őrült „legnagyobbmagyarok". De míg az első tizenegy versben megvan az ellenállás vagy a keserű gúny és irónia fullánkja, addig a további költemények sokkal mélyebb összefüggésekre mutatnak. A haza és az egyén történelmi sorsa, a Janus-arcú magyarság tragédiája összefonódik a versvesztők kettős személyiségével. Versvesztők vagyunk mindnyájan, de mindkét értelemben: el is vesztettük a nyelvet, a szót, meg el is veszejtettük. Kurucok is, labancok is voltunk. A csőcselék megdobált minket a szavainkért az egyik városban, a másikban már mi magunk voltunk a csőcselék. Ez a kettősség először *Az lovának szól* című versében jelentkezik:

Szavaim szavaim
kik hangomra vártak
menekültek tőlem
legyávázott bátrak

szép szabad csapatom szép ha semmi vót is
szóródik vágyakban lesz majd büszke kódis
. . . . . .

szavaim szavaim
szentséges eborcák
nem fogad be álom
sem jövő sem ország

A magyarság fél évezredes vereség-léte, vagy vereségben való léte és a szó verssé levése, átváltozása között fontos összefüggést lát meg Kovács András Ferenc. Nem eldönthető, hogy Ady széttépett Bibliája szülőföldünk-e, avagy a vers vereségének apoteózisa, üdvözlet a vesztesnek, a szónak, de a mondónak is, a mondva-létezőnek, aki mondásával állandó harcban *van*, és ily módon élt létével határozódik meg újra és újra. Kuruc létünket úgy őrizhetjük meg, hogy folyton-folyvást megtagadjuk, eladjuk? A magyar történelem számtalan kakasszós reggele és harminc ezüstje villan fel a kötet soraiban. A *Húsvéti kuruc rigmusa* már nemcsak a történeti-politikai kontúrokat mossa egybe, hanem az etnikaiakat is. Ezzel Ady álmára rímel, mely szerint „Dunának Oltnak egy a hangja". Az anyaföldet nyúzó, buldózeres kuruc telefonra vár, és „kárpáci" cigarettát szív. Magát deszkurkálja, dovádákért csáng, a cujka a bujkának adja a rímet, és Isten úgy „segíti munkáját", hogy nem vesz róla tudomást. Innen az egyetemes európai bujdosósors felé mutatnak a *Friedrich von Aachen éneke*, a *„Borivóknak való"*, a *Gót pergamen* és az *Al*-Kaiuráni végső költeménye című versek. Nem arról van szó, hogy a bujdosó, kitaszított, megcsalatott személyek (népek) művészete, költészete tükrözi sorsukat, hanem arról, hogy a költészet, a vers lényegi tulajdonságát tekintve már alapvetően a vereségben, a kitaszítottságban és a kisemmizettségben *van*. Létmódja a (gyakran kisszerű és nyomorúságos) tragédia. Mivel Kovács András Ferenc verseiből látható, hogy ez a (vers)közösség híjával van minden nagyságnak és fenségességnek, egyértelmű, hogy itt szó sem lehet a Nietzsche által tragikus pesszimizmusnak nevezett magatartásformáról. A régi dicsőség rég eltűnt az éji homályban, és Kölcsey tekintetes úr valahogy úgy emeli fel fejét és tekintetét, mint Brahma, de aztán rögtön újra le is hajtja: a Kali-yuga folytatódik. Ott, ahol levesben fövünk, vagy őrült sakkpartin veszt(eget)jük életünket és népünket, ott nem lehet nagyságról vagy fenségről, tragikus erőről beszélni. A szó emberei, a mondva létezők éppúgy Isten vesztes sakkbábui, mint a közép-európai sorsban közös kis népek.

Martin Heidegger írja *Bevezetés a metafizikába* című művében (amely az 1935-ben Freiburg in Breisgau-ban tartott nyári szemeszter során elhangzott előadás írásos változata), hogy a lét kérdésességében van. Kell, hogy legyen kérdése, és kell, hogy kérdésessé, megkérdezhetővé, de megkérdőjelezhetővé válhasson, lehessen. A német gondolkodó addig jut elméletével, hogy kijelenti: az ember feladata, hogy kérdező legyen, kérdezve létező-mondó. Kérdésfeltevésében kell, hogy élje a létet, mely ilyenformán akkor van, ha kérdéses. Akkor lehet ittlévő/maradó, ha eltűnőben van, ha elrejtőzésben van.

A vers is ilyen, a mondás is ilyen. A mondás a létre irányul, hogy ne felejtődjön, ne tűnjön el, a rajta való eltűnődésben legyen, vagyis a levése fölött érzett gond állandó késztetésében. Gondot kell hogy okozzon a mondónak, eltűnőnek kell tűnnie. A versnek magának pedig kudarcnak, vereségnek kell lennie, hogy ezzel hívjon fel a lét eredeti tragikusságára, mely nem biztos, hogy fenséges vagy patetikus. A töredékben min elrejtettségben vagy elrejtőzöttségben való lét filozofikussága mutatkozik meg az *Erdélyi töredék* és az *Erdélyi töredék. Restaurálás* című poémákban:

Ami volt: mindörökre van,
mert folyton először lesz.
Ami történt: most is történik,
mert sokadjára fog történni.

Nem túlzás tehát, ha azt mondjuk: a vers a vesztébe rohan, hogy ott *legyen*, mert ott van, illetve lehet. A vereségben, az eltűnésben. Ahogy a harcosok és velük a humá-

num eltűntek az *Üdvözlet a vesztesnek* címadó versből. A *Peroráció* című alkotás sok szempontból párhuzamban állítható ezzel a verssel, de annál többrétűbb. Nem egyszerűen a szó vagy a haza elfogyásáról, devalválódásáról szól, hanem a személyes sors mindennapi tragikumáról. Egyúttal „Szeráfok és tyúktolvajok / Röpködnek a szennyes égen", és a költő rút végért könyörög: hadd káromkodjon még egy jót, hadd írjon. Úgy tűnik, Isten végleg kivonult ebből a világból. Meghalt ennek a társadalomnak a számára, és csak az utolsó trombitaszókor jön el újra. Ha etika és esztétika, azaz gyakorlat és elmélet Kant elméletének megfelelően csakugyan összefonódott, akkor teljesen világos, hogy miért húzódik vissza a lét és a költészet. Kovács András Ferenc az a költő, aki ezt felismerve nemcsak tevékenységének, a verssé élésnek gesztusával igazolja ezt, hanem művei szövegszinten is erről szólnak, „ez van bennük mondva". Mégpedig jelentős formaérzékkel, nyelvteremtő erővel (mely a bizánci groteszkekben és a Közép-Európa-versekben egyaránt megfigyelhető), költői fegyelemmel és igényes szigorral. A kötet tipográfiája is ezt a formai fegyelmet és tartalmi feszültséget-lendületet segíti, Abonyi Ferenc Vilmos nevét dicséri. Kiváltképp figyelemre méltó a latin gyorsírás „et" jeléből készített női mellszobor torzójára emlékeztető díszítés és a többféle betűtípus használata. Az egyszerű, puha borítók között vízjeles lapokat találunk.

Kovács András Ferenc *Üdvözlet a vesztesnek* című kötete ezúttal is irodalmi-történeti enumeráció, Arany, Madách, Széchenyi, Ady vagy Villon azonban egyre hangsúlyosabban mutatják a mindannyiukban közös és parafrázisukon túlmutató tartalmat: verssé lenni, verset írni ma nevetség és keserű mulatság a világ számára. De létmegszólító erő is, vereségben, folyamatos gondban lét és önmeghatározás, létrehozatal. *(Héttorony Könyvkiadó, 1994.)*

Kelemen Zoltán

Kodály – nyolcvan tükörben

ÍGY LÁTTUK KODÁLYT - BÓNIS FERENC EMLÉKEZÉSGYŰJTEMÉNYE

„Olyan egyéniség volt, akit meg kell fejteni. Mert ő magáról nem sokat árult el" – mondta róla Ferencsik János. Milyennek látták tanítványai, kortársai Kodályt?

1. Egyénisége csupa ellentmondás. Jellemző, hogy legközelebbi munkatársait is vezetéknevükön szólította és magázta. Ferencsiket is. De Ádám Jenőt, Kerényi Györgyöt, Lőrincze Lajost, Szabolcsi Bencét, Tóth Aladárt szintén. Pedig velük a legszorosabb munkakapcsolatban állt. Keresztnevén, sőt némelyiküket becenevén szólította, de magázta Balogh Ernőt, Doráti Antalt, Kentner Lajost, Ormándy Jenőt, Rajeczky Benjámint, Serly Tibort. Rokonain (így a szegedi Rózsa család tagjain) kívül csak Bartókkal, Fricsay Ferenccel, Ligeti Lajossal, Molnár Antallal, Palló Imrével, Seiber Mátyással tegeződött. S meglepően: Kállai Gyulával.

Bartók szerette Kodályt. Híres megállapítása föltétlen elismerését rögzítette: „Ha azt kérdezik tőlem, mely művekben ölt testet legtökéletesebben a magyar szellem, azt kell rá felelnem, hogy Kodály műveiben. Ezek a művek: hitvallomás a magyar lélek mellett." Fischer Sándor a tanú, hogy egyszer Bartók próba közben zongorakíséretét megszakítva megkérdezte a szintén ott tartózkodó Kodálytól, vajon hogyan értelmezi

az ő egyik akkordját. Kodály magyarázta meg a Bartók-akkord eredetét, funkcióját a műben – és szerzője ezt köszönettel tudomásul vette! Kodály nem nézte hasonló kritikátlansággal nagy ikertestvérének életművét. Szedő Dénes előtt így nyilatkozott róla: *Dallamosságban sosem jeleskedett.* Concertójáról meg ezt mondta: *ezzel a művével találta meg azt a hangját, amelyet egész életében keresett.*

2. Többen fölidézik Kodály Krisztus-arcát. Ifjan egy időben vegetáriánus volt és nudista. Szalmát rakott a cipőjébe; később is gyakran járt a szabadban mezítláb. Többen emlegetik bakancsát, bocskorát, cúgos cipőjét, malaclopó köpenyét, Lavalier-nyakkendőjét, idős korának kaftánszerű kék házikabátját. Többen látták őt rövidnadrágban; olyan is akadt, aki hálóingben vagy éppen fehér gatyában, amint vödör vízzel hűsítette magát. Reggelenként tornázott, sőt labdázott. Rendszeresen úszott a Lukács-fürdőben, a galyatetői szálló medencéjében; télen korcsolyázott. Halála előtt egy évvel még kétszer olyan messze úszott be a Michigan-tóba, mint Sándor György. Volt, aki bukfencezni vagy fejen állni látta; más úgy, hogy – iróniából – keringőzött a tanteremben; megint máshoz hólabdát vágott. A pálinkát a hajára kente. Kedvelte a siklósi olaszrizlinget, a fodormentateát mézzel. Fiatal korában fényképezett. Mindig élt benne a hegyek utáni vágy; idős korában is fiatalos szenvedéllyel járta a Mátra rejtekeit. Nem volt rest, és a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében Szabolcsi Bence zongorajátékához beugrott – kottalapozónak.

3. Mindenki szófukarként jellemezte. Kérdésre jóideig nem válaszolt; csak sokára szólalt meg, akkor is többnyire egyetlen mondattal felelt. Amit azonban mondott, nyomdára kész volt; ahogyan ő mondta egyszer – kivételesen! – más munkájára: *imprimatúra.* Ezért jogos többek (Bónis Ferenc, Fasang Árpád, Somogyi László, Sulyok Imre) sajnálkozása, hogy nem volt még, vagy nem volt kezénél magnetofon, Kodály egy-egy jelentős nyilatkozatának megörökítésére.

Dicséret különben ritkán hagyta el ajkát. Többen mondták: ha nem szólt, már elismerésnek hatott. Ha biccentett, vagy még azt is mondta: *jó;* akkor ez már dicséretnek számított. Ritkán mondta: *nagyon szép.* Kivétel volt, hogy Ádám Jenőt énektanítási módszertanáért ezzel a szóval dicsérte meg: *Kitűnő!* Egyébként a „Kodály-módszer" elnevezést ellenezte: ő maga „magyar módszernek" nevezte. Émile Artoud könyvét *(Solfège universel,* 1878) alkalmazta és továbbfejlesztette, majd részletesen Ádám Jenővel dolgoztatta ki. Legtöbb joggal tehát „Kodály–Ádám-módszernek" kellene neveznünk.

Majd mindenki ridegnek, morcosnak, zárkózottnak, komornak, ingerültnek ítélte. Nem volt könnyű ember – mondotta Doráti Antal; nem volt udvarias; alaphangja volt az irónia – jellemezte Fischer Sándor; Polgár Tibor szerint csípős, gunyoros; Gergely Pál szerint szókimondó; tudott fagyos légkört teremteni maga körül – úgymond Ferencsik János. Mérhetetlenül szigorú tanár volt – emlékezett Frid Géza. Sebestyén András szerint az érzékenyebb idegrendszerű tanítványai lemorzsolódtak: nem bírták elviselni iróniáját. Demény János is lerögzítette: soha egyetlen jó szót sem kapott Kodálytól.

4. Ugyanakkor ez a rideg tudós a maga módján számos alkalommal adta tanújelét szeretetének. Akit nem ismert, mint eleinte Ferencsiket, attól megtagadta az ajánlólevelet. De akit érdemesnek tartott rá (pl. Sándor Györgyöt, Szőnyi Erzsébetet), annak érdekében akár több nyelven is írt. Nem ebből a gyűjteményből tudjuk, hanem azóta előkerült dokumentumokból, hogy 1958-ban sikerrel járt közben a halálra ítélt Mécs Imre megmentéséért. Hasznosnak bizonyult a pertu Kállai Gyulával.

Pénzével sem fukarkodott. „Nekem azért van, hogy adhassak" – mondta a szerzetesrendek fölöszlatása után előtte hitvány polgári ruhában megjelenő ferences barát-

nak, Szedő Dénesnek. Íróasztalán kötegnyi rózsaszín postautalvány állt készen, hogy bármikor segíthessen. *A magyar népzene* Vargyas Lajos gondozta új kiadásának egész honoráriumát fiatal munkatársának utaltatta ki. A karádi énekes nem vállalkozott rádiószereplésre, mert röstellte kopott ruháját. Kodály mindjárt adott neki egy öltönyre való pénzt. A Szőnyi Erzsébettel töltött párizsi napok után hazautazva maradék frankjukat mind neki adták. A zeneakadémiai szolfézsversenyek díjait saját zsebéből fizette. A börtönből 1953-ban szabadult Szomjas-Schiffert Györgyöt addig is, amíg nem tudta alkalmazni a népzenetár munkálataiban tudományos munkatársaként, saját könyvtárának rendezésével bízta meg, hogy pénzt adhasson neki. Éppen ő tanúsítja: „Könyvtárának rendezése idején kezembe adott egy nyolc-tíz névből és címből álló listát, amelyen különböző pénzösszegek szerepeltek. Valamennyi címzett idős ember volt; jelentős összegeket kellett feladnom nekik. Anyagi segítségét számos növendéke is élvezte; volt, akinek lakásvásárlás céljára komoly összeget adott."

Támogatott tanítványai közt volt Vásáry Tamás is. Szüleit 1951-ben kitelepítették, ám őt a vizsgáján a szigorú tanár erre tekintet nélkül meggyötörte. Utána kezébe nyomott egy köteg bankjegyet: *Biztosan szüksége van pénzre. Itt van hát ez, elindulnivalónak!*

Kodály ugyanakkor takarékosan élt. Fiatal feleségének új kesztyű utáni kedvét is lelohasztotta, amikor kiderült, a régi még jó. 1959-ben ő maga a negyven éve Londonban csináltatott ruhájában kötött házasságot ifjú nejével.

5. Rejtély mindkét házassága. Első feleségét ketten is – Székely Júlia és Bónis Ferenc – a *zseniális* jelzővel tüntették ki. Mivel láncolta magához a nála tizenkilenc évvel idősebb, férjétől, Gruber Henriktől miatta elvált Schlesinger (majd Sándor) Emma? Titok. Keresztury Dezső a *legendás* jelzővel ruházza föl. „Olyan csúnya volt – mondja róla –, hogy ritkasága és szelleme széppé tette: olyan beszédes szemei voltak, hogy elfelejtettem csúnyaságát, ha megszólalt, ha rámnézett."

Vitathatatlan, hogy 1910-től boldog házasságban éltek, szerették egymást. Sokan emlékeznek arra, mint védelmezte Emma asszony férjét, férjének munkáit; miként sérelmezte, Kodály helyett, ha úgy érezte, mellőzték valahol. Fétisként ragaszkodott férjéhez: nem tudom, megtartották-e rendelkezését, hogy a Kodály levágott hajával megtöltött kispárnát tegyék feje alá koporsójában... Kodály úgy nyilatkozott: ha 1944-ben Emma asszonyt gettóba kényszerítették volna, ő is vele ment volna. Feleségének combnyaktörése után beköltözött hozzá a Kútvölgyi kórházba. Nádasy Alfonz tanúja volt 1958-ban, amint Kodály, miután sablontalan szavakkal megfogalmazta feleségének gyászjelentését, kezében e különös remekművel elindult a hálószoba felé, hogy megmutassa – Emmának... Ez az öntudatlan lépés bizonyította, hogy közös életük során mindig megosztotta feleségével gondjait, örömeit; ítélete elé bocsátotta elkészült műveit. Szőnyi Erzsébet írja, hogy Kodály egyetlen zeneszerzőnőt ismert, a feleségét, de ő is fölhagyott a komponálással a férje miatt.

Apró áruló jel tanúskodik Emma asszonynak férjétől eltérő ízléséről. Szemében a *Kállai kettős* „sláger" volt, s Bónist is arra biztatta, ne Kodály „népdalos" műveiről írjon, hanem inkább azokról, amelyekben nincs népdal. Kodályt azonban ez aligha befolyásolta műveinek megalkotásakor.

6. Többen egybehangzóan állapították meg, hogy Péczely Saroltával kötött házassága (1959) után Kodály szemmel láthatóan engedett morcosságából, „meglágyult". Az őt sokszor meginterjúvoló Gách Marianne szerint: „Mintha egy másik énje került volna felszínre." Somogyi László 1962-ben néhány napot együtt töltött velük Velencé-

ben: „Kodályt sohasem láttam olyan fiatalosnak, jókedvűnek – sőt beszédesnek! Hosszú sétáinkon, városnézés közben, nem győzött mesélni, és érdeklődni mindenről és mindenkiről. Jókedvében még arra is volt türelme, hogy elviselje az asszonyok kirakatnézését, sőt némely szép sálra, ruhára vagy táskára ő hívta fel figyelmüket. Ha pedig valamelyik közeli kis szigetre mentünk kirándulni, akkor elsőnek ő ugrott ki a gondolából, hogy kisegítse a hölgyeket." 1966-ban Torontóban vendéglátója, Polgár Tibor szintén úgy találta, hogy beszédes volt, tréfálkozott, nevetett. Keresztury szerint gondosabban öltözködött, szívesebben járt társaságba, fogadásokra, színházba is; férfitársaságban még drasztikusabb vicceket is meghallgatott, sőt mesélt.

7. Jellemző testhelyzete: otthon vagy a Zeneművészeti Főiskola tantermében áll az ablaknál, és almát eszik, vagy elgondolkodva néz ki az utcára. Télen is „rést" nyittatott a tanterem ablakán. Máskor az ablakpárkánynak dőlt. Szeretett állni; otthon is gyakran sétált föl-le; a vendéget ritkán kínálta hellyel; nem fogott kezet, csak biccentett. Színpadon is ezzel köszönte meg a közönség tapsát; mint András Béla emlékezett: hajlongani őt soha senki nem látta.

8. Jellemzők váratlan nyilatkozatai. Nyolcvanadik születésnapjára huszonegy zeneszerző komponált egy-egy változatot Kodály első vonósnégyesének valamely témájára. A neki ajándékozott partitúrákat e meglepő kérdéssel nyugtázta: *Hogyan tudtak ennyiféle kottapapírt összeszedni?* Tamási Áron aligha örült kérdésének: *hogy van az, hogy Pesten annyi Tamási Áronnéval találkozik az ember?...* Sándor Györgyöt nyolcévi távollét és a második világháború után mindössze e meghökkentő szóval üdvözölte: *Megráncosodott!* Rácz Blankának az ostrom után, még az Operaház pincéjében csak ennyit mondott: *Nohát megvan!* A négyesztendős hadifogság után őt fölkereső Nádasy Alfonznak meg ezt: *Isten hozta, ugye megtanult oroszul?* Az igenlő válaszra hozzátette: *Akkor kezdjük a munkát.* Az ellenvetésre, hogy Párizsba az UNESCO ülésére ne Lajtha László menjen ki, mert modora nyers, Kodály ezt mondta: *Lajtha olyan jól beszél franciául, hogy nyugodtan gorombáskodhat.*

Ilyen és hasonló esetekből, mint Keresztury Dezső utal rá, anekdotáskönyvet lehetne összeállítani. Doráti Antal mesélte, hogy egyszer fölkötött karral, gipszben ment órára. Kodály komoran kérdezte tőle, mi történt vele.

– Eltörtem a karomat, tanár úr.

– Hogyan csinálta?

– Leestem a lóról.

– Minek ment fel?

– Nem lehet mindig csak ülni! – válaszoltam kissé ingerülten.

Újabb hosszú pillantás, majd Kodály:

– Hát hiszen a lovon is csak ül!

Ugyancsak Doráti emlékezett Kodály meghökkentő utasítására. Egyik hallgatójának mondta: *Maga nem ismeri a zeneirodalmat. Jövő szerdáig, kérem, ismerje meg.*

Ifjú Bartók Béla szüleivel vendég volt Kodályéknál. Ebéd közben Kodály egyetlen szó nélkül rámutatott a felesége előtt levő zöld salátára. Erre Emma asszony tüstént bekapta. Ebéd végén megszólalt Kodály: *Csak azt mutattam, hogy hernyó mászik rajta...*

Polgár Tibor ragyogó stílusban írta meg a következő, Kodályra rendkívül jellemző anekdotát. Egy zeneszerző-palánta kérte a Mestert, nézné meg kompozícióját. Kodály szokása szerint a tanterem ablakánál állva kinézett az utcára, és hallgatott.

„Amikor a csend már kínos lett, ifjúnk bátortalanul megkérdezte, vajon otthagyhatja-e kéziratát.

Újabb hosszú szünet után Kodály – még mindig mozdulatlanul – ennyit mondott:
– Hagyja.
Az ifjú két hét után újra megjelent. Feszengve kérdezte:
– Meg tetszett már nézni a művemet?
Hosszabb szünet. Majd Kodály:
– Nem.
– Akkor... majd eljövök máskor, tanár úr... Mikor jöhetnék?
A válasz, a szokásos szünet után, úgy hangzott:
– Egy hónap múlva.
Hősünk a megnevezett határidő után ismét megjelent. A párbeszéd nagyjából ugyanúgy folyt le, mint egy hónappal korábban. Újabb terminus, újabb megjelenés.
Ez alkalommal a fiatalember rögtön rátért a lényegre:
– Meg tetszett nézni?
Kodály, hosszabb generálpauza után:
– Meg.
A fiatalembernek felcsillant a szeme:
– Ó, nagyon köszönöm, tanár úr, igazán boldog vagyok... És... hogy tetszett találni, milyen a darab?
Mamutszünet. Egy légy zümmögött a szobában, akkor mennydörgésnek tűnt. Amikor elhallgatott a légy, némi további szünet után Kodály megköszörülte a torkát, és – mozdulatlanul – ennyit mondott:
– Rossz..."
Nádasdy Kálmán azt mesélte el, mint segített Kodálynak a Lövölde téren dinnyét vásárolni és hazavinni hűvösvölgyi házukig. Ferencsik János közös szegedi útjuk alkalmával ebédnél kapta Kodálytól a fenyegetést: *itt maga máma nem fog bort kapni!* Fasang Árpád meg a moszkvai zeneiskolások hosszúra nyúlt zeneakadémiai hangversenyéről írta meg, hogy Kodály éppen az ő *Adagió*jának elhangzása előtt kelt föl, hogy hazainduljon, mert pontosan egy órakor szokott ebédelni. Fasang Árpád a lépcső alján érte utol, és kérte, jöjjön vissza. „Nem megyek – mondta csöndes elhatározottsággal Kodály –, nagyon hosszú, kilenc és fél perc. Kérlelőre fogtam a dolgot: Ez a kislány kétezer kilométert utazott ide, hogy a tanár úr jelenlétében eljátszhassa az *Adagiót*. Ha megtudja, hogy a tanár úr mégsem hallgatta meg, szomorú és csalódott lesz.
Kodály végighallgatott, azután sarkon fordult, és visszajött a páholyba, egyetlen további szó nélkül."

9. Nem csak anekdotákat, hanem – mint Keresztury megfigyelte – aforizmákat is össze lehetne gyűjteni Kodály megnyilatkozásaiból, így ki lehetne mazsolázni ebből az emlékezéskötetből. Ilyeneket: *Ha valami gondjuk-bajuk van, menjenek egy órára a szabadba! Németország eltakarja előlünk a Nyugatot. Hangulat ellen nincs argumentum. Akkor erős és nagy egy nemzet kultúrája, ha felismeri élő nagyjait. Lassan élj, tovább élsz! Inkább egy jó keringő, mint egy rossz szimfónia! Zenéről ilyen sokat írni vétek! Jót vagy rosszat, csak írjanak az emberről. Mennél rövidebb, annál jobb.*

10. Bámulatos volt tudása és a memóriája. „Amit aztán Kodály egyszer olvasott vagy hallott, azt soha nem felejtette el" – tanúsította Somogyi László. Óráin zeneművek százait idézte – fejből. Sokan fölemlegetik, hogy Kodály évek múlva is emlékezett apró zenei részletekre. Egyik hallgatója ősszel bemutatott dallamkísérletét februárban csekély változtatással újra előadta. Kodály nemcsak fölismerte a régit, de el is játszotta zongorán, és megmutatta, melyik változat miben jobb a másiknál. Sugár Rezső emlé-

kezett hasonlóra: „Egyik utolsó éves növendéke vonósnégyest hozott az órára, de mint mondotta, az utolsó tétellel nem boldogul. Mire Kodály: az a vonósnégyes, amit a második évben hozott, karakterében menne hozzá, csak hangnemileg nem illeszkedik." Szokolay Sándort azzal intette meg, ne üljön tavalyi díján, pedig egy fiszt, egy bét meg egy ütemváltást már akkor is elvételt... Sebestyén Andrástól fölvételi vizsgán ugyanazt az Ady-dalt kérte, amelyet hónapokkal korábban Debrecenben hallott tőle. Amikor a 141. zsoltár megzenésítésére kérték, kapásból válaszolt: *nem jó, mert túl rövid, és sok benne a szinkópa.*

Nyelvtudása is kivételes volt. Több európai nyelven, latinon, görögön kívül – véletlenül derült ki – szlovákul is beszélt. A prágai hanglemezszínház művészeti vezetőjét szlovákul világosította föl a félreértett *Psalmus* igazi tartalmáról.

Csodálatos volt bizonyos dolgokban gyakorlati érzéke és tudása. A szőlőtermelő Antal Györgyöt ő helyesbítette, hogy bora nem hamburgi, hanem homburgi muskotály. Praktikus tanácsokat adott tanítványainak. Vargyas Lajost azzal indította el népzenekutató útjára, hogy vigyen magával gyertyát és olyan ceruzát, amelynek a másik végén radír van. Illyés Gyulának is, Bors Irmának is elmagyarázta, hogyan kell legkisebb fáradsággal hegynek föl kapaszkodni. Az alma – úgymond tanítványainak – segíti az emésztést; magostul kell enni, mert jód van a magjában. Naponta két órát mozogjanak a szabadban. A hangverseny kívánatos időtartama nyolcvan perc; ennél több fárasztja a hallgatót. Galyatetői látogatóit nem engedte el anélkül, hogy a nagyszálló medencéjében ne ússzanak. Sulyok Imrének elmagyarázta, Galyatetőről lefelé menet hol talál finom málnát.

11. Ellentmondásokat olvasunk makacsságáról és engedékenységéről. Gulyás György szerint műveinek előadásakor soha nem ragaszkodott túlságosan a metronómhoz. Vele ellentétben Antal György arra emlékezett, hogy a tempó mindig a vesszőparipája volt. A *Kállai kettős* improvizáló előadásmódját nem utasította el: *Így sem rossz* – mondta Lugánóban a cimbalmos játékára. Az Állami Népi Együttes klarinétosának panaszára, hogy szólama játszhatatlan, mert nincs szünet, nem lehet levegőt venni, igazat adott neki, és beírta a kért szünetjeleket. A név szerint nem említett énekesnőnek hasonló kérésére „mosoly és harag nélkül" az volt a válasza: *akkor fulladjon meg.*

Volt önkritikája. Ferencsik megkérdezte tőle, egyik művének bizonyos helyét hogy kell játszani. Kodály nézegette, majd őszintén bevallotta: *nem is tudom, mit írtam itt.* Igazat adott Ferencsiknek, a kérdéses helyet kijavította. Eleinte ellenezte a békéstarhosi zeneiskolát; utóbb legnagyobb támogatója, védelmezője lett. Összegyűjtött írásainak *Visszatekintés* (1964–89) címmel megjelent gyűjteményét szigorú időrendben óhajtotta; ám engedett a szerkesztő Bónis Ferenc érvelésének, hogy életművének nagy témái egészet alkotnak, s csak ezen belül célszerű az időrendi közlés. „Kodály nagyságának egyik jele, hogy nem ragaszkodott feltétlenül saját elképzeléséhez" – írja Bónis. Azt is megengedte neki, hogy korábbi írásait rádióbeli fölolvasásra átdolgozza.

12. Az emlékezések számos zenemű keletkezéstörténetének érdekes forrásai. Így a *Marosszéki táncok*-nak, a *Cinka Panná*-nak, a *Zrínyi szózatá*-nak és a *Missa brevis*-nek.

13. Az is Kodály arcképéhez tartozik, hogy azoknak a testületeknek az ülésein, amelyeknek tagja volt, rendszeresen részt vett. Így az Akadémia anyanyelvi bizottságában is. Nemcsak a jó magyar kiejtést szorgalmazta, de számos nyelvhelyességi kérdésben is következetesen állást foglalt. Ahogy kottáiban jelölte a rövid zárt *ë*-t, úgy szorgalmazta „helyesírásunk kitagadottjának" megmentését – Lőrincze Lajos kételyei, sőt ellenvéleménye ellenére. Szót emelt latin jövevényszavainknak német mintára való meg-

csonkítása (*null, kultúr-*) ellen. Hatására jó ideig kultúrház helyett *művelődési ház*, kultúrpolitika helyett *művelődéspolitika* jött divatba, de mára sajnos mindez feledésbe merült. Ahogy az énektanítás, a nyelvművelés is elfeledkezett Kodályról. Ma újra járványként terjed nemcsak a *kultúr-*, hanem a *szóval* meg a *-féleség*, az *úgy tűnik* meg az *egyfajta* és az olyan nyakatekert fogalmazás, mint a *szeretném kívánni*... Kodályt nem feszélyezte, hogy őt köszöntik, félbeszakította a szónokot: *Csak szeretné kívánni? Hát nem kívánja?* A sok *szeretném remélni* hallatán is megkérdezhetnénk: nem reméli?

14. Az első (1978) és második (1980) kiadás még nem tette lehetővé, hogy az emlékezők szóljanak Kodálynak és a hatalomnak viszonyáról. Így csak egy-egy apró mozzanatból szűrhetünk le tanulságokat. Pl. azt, hogy 1950-ben Debrecenben pártutasítás volt: a *Székely fonó* sikere ellenére sem szabad Kodályt a színpadra fölvezetni, hogy fogadja a tapsot. „Nem haragudott, amikor ezt megtudta, csak bölcsen mosolygott" – emlékezett Versényi Ida. Aczél György meg azért feddette meg Fasang Árpádot, amiért *eltúlozták* Kodály ünneplését 75. születésnapján. Ugyancsak Fasang rögzíti le, hogy Kodály 1956-ban részt vett a fogadáson Nagy Imre hatvanadik születésnapján. Fényképek tanúskodnak erről.

15. Ha nem csak névmutató és a Kodály-művek címmutatója szolgálná a gyűjtemény minél könnyebb kiaknázását, hanem helynév- és tárgymutató is, könnyen össze lehetne gyűjteni más, ismétlődő tárgyakat is. Így pl. a himnuszügyet vagy Kodály állam-elnökségének tervét is. Kár, hogy a névmutató kihagyta a csak vezetéknéven említetteket, pedig az ilyenek kiegészítése többnyire nem okozott volna gondot, és az effajta nevek (pl. Gémes Lajos, Jeszenszky Sándor, Kozák G. József) teljesebbé tehették volna a kötet névanyagát. Hálásak lettünk volna a szerkesztőnek, ha néhány helyen jegyzetben megmondja, hogy a körülírásban kiről van szó, s így még több név szolgálhatná a keresőt. Nyilván nem csak engem, hanem minden olvasót érdekelné, kicsoda Comensoli Mária zongoraművésznőnek hegedűművész fia; avagy kire célzott Kodály, amikor azt mondta róla, hogy a „magasabb szeszfokot" a nevében hordja? Nem mindenki tudja, hogy a levélben emlegetett Annie – Tóth Aladárné Fischer Annie. Weöres Sándor itt Kodály hatásával magyarázta *A galagonya* című híres versének ihletését, s ezt hitelesíti a kézirathasonmás alá írt szöveg is: „Kodály ihlette ritmustanulmány". Valójában Weöres másutt elismerte, hogy e versének ritmusképlete Erdélyi Mihálynak ismert nótáját (*Országúton hosszú jegenyesor...*) követte.

Itt-ott a kutatást is gyarapíthatta volna magyarázataival a szerkesztő. Polgár Tibor kérdésére, hogy ki Kodály dalának, a *Nausikaának* (1907) szövegírója, Emma asszony bosszúsan ezt válaszolta neki: egy nő, aki el akarta venni tőlem Zoltánt. Aligha nem Bálint (1906-ig Bauer) Aranka, a későbbi Szél Jenőné (1885–1944?) lehetett. A *Nausikaa* kottáiról, lemezeiről máig hiányzik a neve.

Bevált Bónisnak az a rendezési elve, hogy az emlékezéseket a bennük rögzített legkorábbi Kodály-emlék ideje alapján közölte. Az első emlék Molnár Antalé 1905-ből, az utolsó a filmrendező Kis Józsefé 1965-ből. A legidősebb emlékező, Happ József 1885-ben, a legfiatalabb, Andor Éva 1939-ben született. Hárman (ifjabb Bartók Béla, Kristóf Károly, Szőke Péter) a nyomdai munkálatok alatt, 1994-ben elhunytak.

Az első kiadás 35, a második 54 emlékezése után e harmadik 80 tükörben mutatja meg Kodály alakját. Az emlékezők rövid bemutatását a kötet végén kapjuk; célravezetőbb lett volna, ha mindjárt a nevük alatt, *kopfként* olvashatnánk róluk, sőt azt is, mikor mondták vagy írták. Az első kiadásban ez nem volt kérdéses, hiszen az emlékezés többsége, huszonhat, 1977 októbere és 1978 áprilisa között a rádióban hangzott el.

16. Kodályról az első és máig egyetlen monográfiát Eősze László még a hangok nagy tanárjának életében, 1956-ban írta. Azóta további két kiadása (a harmadik 1971-ben) jelent meg, és bár gazdaságosan, hitelesen foglalja össze az életművet, mára mégis elérkezett az idő újabb, nagyobb szintézisre, olyanra, amelyet már nem feszélyez, hogy Kodály olvassa a róla írtakat. Ehhez és addig is Kodály megismeréséhez nélkülözhetetlen forrásmű és minden érdeklődő számára élvezetes olvasmány a Kodály-emlékezéseknek ez a gazdag tárháza. *(Püski, 1994.)*

Péter László

